

Polácska Edina

**Karlista emigráció Franciaországban
(1872–1876)**

Doktori értekezés

Szeged
2008

Szegedi Tudományegyetem
Történettudományi Doktori Iskola

Polácska Edina

Karlista emigráció Franciaországban (1872–1876)

Doktori értekezés

Témavezető: Dr. Anderle Ádám DSc
egyetemi tanár

Szeged
2008

„No hay un rincón del mundo donde no hayan vivido españoles que se volvían con los ojos turbios de nostalgia hacia la Península, remota y prohibida”¹

¹ „Nincs olyan szeglete e világnak, ahol nem élnek spanyolok, akik ne nosztalgiától elhomályosult tekintettel néztek volna vissza az oly távoli és tiltott félszigetre.” MARAÑÓN, Gregorio: *Españoles fuera de España*, Madrid, Ed. Escasa Calpe, 5. kiadás, 1961. 19. o.

Tartalomjegyzék

<i>Köszönetnyilvánítás</i>	7
<i>Előszó</i>	8
<i>I. fejezet: Carlismo és a karlista emigráció a történetírásban</i>	10
<i>II. fejezet: A carlismo. A mozgalom eredete és a harmadik karlista háború előzményei</i>	20
II.1. A karlizmus ideológiai hátttere és társadalmi bázisa	22
II.2. A karlizmus nemzetközi támogatottsága és hatása Európában	24
II.2.1. Spanyolország és az Osztrák-Magyar Monarchia (1833–1874)	28
II.2.2. A francia nagyhatalmi politika és Spanyolország (1830–1860)	33
<i>III. fejezet: A karlista emigráció</i>	35
III.1. A franciaországi spanyol kolónia, 1851–1874.....	35
III.2. Társadalmi és hivatásbeli megközelítés.....	41
III.3. A legfontosabb kibocsátó területek és letelepedési gócpontok	43
III.4. A karlista emigráció kronológiája	46
III.5. Egység helyett megosztottság – konfliktusok a karlista emigránsok táborában ...	50
<i>IV. fejezet: A befogadó Franciaország</i>	53
IV.1. Párizs: „elit-emigráció” (1830–1868).....	54
IV.1.1. Spanyolok Párizsban. Politikai tevékenység, adminisztráció és tipológia	55
IV.1.2. A diplomáciai kapcsolatok tükré: a sajtó. Az 1868-as spanyol „dicsőséges forradalom” franciaországi sajtóviesszhangja	61
IV.1.3. A külföldiekre vonatkozó jogi szabályozás Franciaországban és az 1889-es állampolgársági törvény	65
IV.2. Dél-Franciaország: az igazi „karlista menedék”	67
IV.2.1. Évszázados határviták rendezése – a bayonne-i szerződések	67
IV.2.2. Kereskedelem és csempészet a határvidéken (1832–1874).....	69
IV.2.3. Titkos ügynökök tevékenysége	74
IV.2.4. A határvidék ellenőrzése	82
IV.2.5. A karlisták internálása az ország belsejébe (1832–).....	84
IV.2.6. A karlista menekültek fogadtatása Dél-Franciaországban	86
IV.2.6.1. Bayonne, a legfontosabb délfancia karlista gócpont	88
IV.2.6.2. A bayonne-i junta	90
IV.2.6.3. (VII.) Don Carlos francia hívei.....	95
IV.2.6.4. Egy francia szimpatizáns, Alexandre Dubrocc naplója Don Carlos bayonne-i tartózkodásáról (1872).....	97
IV.3. Algéria	102
IV.3.1. Az algériai spanyol kolónia.....	102
IV.3.2. Előzmény: liberálisok.....	107
IV.3.3. Első karlista menekülthullám (1835–1848)	109
IV.3.4. Köztes időszak: kantonalista menekültek (1873)	111
IV.3.5. Második karlista bevándorlás (1872–1876)	117
<i>V. fejezet: El indulto (1876. március 8.)</i>	120
<i>VI. fejezet: Jósomszédi viszonyból diplomáciai feszültség</i>	125

VI.1. Spanyol vádak.....	125
VI.2. Francia viszontválasz	131
VI.3. Titkos spanyol-porosz szövetség?	135
VII. fejezet: Carlismo – francia értelmezések	138
VII.1. Francia legitimisták írásai.....	138
VII.2. Karlista propaganda a harmadik háború idején.....	143
VII.3. <i>Carlismo</i> és <i>romanticismo</i>	146
Kitekintés: Karlista emigráció Kubában és Belgiumban	152
Kuba.....	152
Belgium	155
VIII. Epilógus	160
IX. Összegzés.....	165
X. A carlismo kronológiája (1830–1876).....	168
XI. Dokumentumtár, 1868–1874.....	172
XII. A carlismo képekben.....	189
XIII. Bibliográfia.....	200

Szüleimnek

Köszönetnyilvánítás

A szerző ehelyütt szeretné megragadni az alkalmat, hogy köszönetet mondjon témavezetőjének, dr. Anderle Ádám professzor úrnak a lankadatlan szakmai és emberi segítségért, útmutatásért, és nem utolsósorban azért a támogatásért, amellyel e sorok íróját hispanista diplomamunkája (2000) után e doktori értekezés megírására bátorította.

*Ugyancsak szeretnénk köszönetet mondani a spanyol külügyi levéltár munkatársának, Doña Pilar Casado Lisónak, a spanyolországi francia nagykövetség sajtó- és kommunikációs osztály munkatársának, Sra. Araceli Herreronak, Mikel Alberdinek, az Ormaiztegi (Guipúzcoa, Spanyolország) Zumalacárregi Múzeum (Museo Zumalacarregui) tárlatvezetőjének és a dokumentációért felelős munkatársának, aki volt olyan szíves, és a rendelkezésemre bocsátotta a múzeum és a Museo Vasco de Baiona közös szervezésében létrejött *A mis amigos de la frontera. El País Vasco francés en la aventura carlista* című kiállítás katalógusát², valamint annak gazdag kép- és dokumentumanyagát; Éliane Carouge-nak és Cathernie Mérot-nak az Archives Nationales de Paris munkatársainak a levéltárban tett látogatásaim segítőkész előkészítéséért és a kutatás során nyújtott segítségéért, Denyse Boileau-nak, a párizsi Bibliothèque de l'UFR d'études ibériques „Marcel Bataillon” könyvtár munkatársának, és Isabelle Richefortnak, a francia külügyminisztérium levéltára munkatársának.*

² A kiállítás címéül szolgáló idézet a harmadik karlista háború legendás alakjának, Santa Cruz atyának lille-i száműzetésben írt levelében olvasható, melyben ismételten hitet tesz Don Carlos és a karlizmus mellett. Aktualitását az adja, hogy 2006-ban e mondat volt a mottója annak a nagyszabású kiállításnak, amelyet a guipúzcoa-i diputación, a bayonne-i Baszk Múzeum (Museo Vasco de Baiona) és a Museo Zumalakarregui közösen rendezett meg. A kiállítás célja annak elemzése volt, hogy milyen hatással voltak a karlista háborúk a francia-spanyol határvidék (azon belül is francia és spanyol Baszkföld) lakóinak életére. Bayonne a karlizmus legfontosabb franciaországi központjaként kimagasló szerepet játszott a mozgalomban. A kiállítás egyfajta szenzációnak is tekinthető, ugyanis eddig kiadatlan és a történészek számára ismeretlen tárgyi és dokumentációs anyagot tárt a nyilvánosság elé. A kiállítás vezérelve a karlizmus Spanyolországon kívüli támogatottságának feltérképezése volt, különös hangsúlyt helyezve francia Baszkföldre és az oda menekült karlistákra, de kiemelt helyet kaptak még a karlista háborúk résztvevői, illetve személyes tárgyaik. A kiállításról bővebben lásd: <http://www.amisamigosdelafrontera.net>

Előszó

A 19. századi Spanyolország történelmét meghatározó, és a spanyol belpolitika színterén egészen a mai napig jelen levő *carlismo* eredetéről, főszereplőiről és történetéről, illetve a *spanyol* (gazdasági, társadalmi) emigrációról szóló spanyol nyelvű szakirodalom – értelemszerűen – rendkívül gazdag³.

Ezzel szemben az áttekintett nemzetközi szakirodalom a karlista *emigráció* általános témakörét mindezidáig csak érintőlegesen tárgyalta, míg annak franciaországi és algériai epizódjait teljesen homályban hagyta. Ezt támasztja alá az a tény, hogy a szakirodalomban a „spanyol emigráció” és a „karlista emigráció” fogalmainak határai gyakran összemosódnak⁴, melynek úgy gondoljuk, két oka lehet. Az egyik, hogy az emigránstársadalom rendkívül összetett képet mutat, soraiban szinte az egész korabeli spanyol társadalom alsó- és középosztálya képviselteti magát, megnehezítve ezzel a két csoport egyértelmű megkülönböztetését. A másik, hogy a karlista emigráció témaköre eddig alig említődött a spanyol emigráció gazdag szakirodalmában.

Ez adja értekezésünk legfontosabb nemzetközi újdonságát, és elsődleges célkitűzésünk ennek bemutatása volt.

Másik célkitűzésünk e *lokális* konfliktus *nemzetközi*, diplomáciatörténeti dimenzióinak, s különösen a francia – spanyol relációnak a felvázolása volt. Véleményünk szerint ugyanis a *carlismo* a két, egymással szemben álló tábor európai nagyhatalmi támogatóinak köszönhetően hamarosan messze túlmutatott egy ország belügyén: egész Európa politikai viszonyrendszerét befolyásolta azáltal, hogy a feltörekvő (tőkés) liberalizmust szembeállította egy hagyománytisztelő, vallási alapokon nyugvó konzervatív ideológiával. Ebben a vonatkozásban – ha analógiát keresnénk – a karlista

³ A magyar Olvasó ezzel szemben mindezidáig csak kevés magyar nyelvű szakirodalomból tájékozódhatott a *carlismo* témaköréről. Kivételt ez alól Anderle Ádám, Harsányi Iván és Semsey Viktória kötetei és tanulmányai jelentenek (lásd: Bibliográfia).

⁴ Ezért a *karlista emigráció* fogalmát ott használjuk, ahol levéltári forrásokra támaszkodtunk (kivéve a párizsi spanyolokról szóló fejezetet, mert velük kapcsolatban általánosabb nyilvántartásokat is áttekintettünk), tekintve, hogy a célzott kutatás okán e forrásokban egyértelműen róluk van szó. Minden egyéb esetben a *spanyol emigráció*, *spanyol emigránsok* illetve *spanyol menekültek* fogalmakat használtuk.

háborúk az ugyancsak két világnézet és hatalmi tömb összezapásának eredményeként kirobbanó 1936-39-es spanyol polgárháború prelúdiumaként is értelmezhetők. Egy olyan lokális konfliktusról van szó, amely magához vonzotta, „leképezett” egy tágabb dimenziók között értelmezendő európai konfliktust, színteret adva eseményeinek, jelentősen befolyásolta annak alakulását.

Értekezésünk alapját elsődlegesen levéltári források képezik. Noha dolgozatunkban elsősorban *regionális* (dél-franciaországi) vonatkozású kérdéseket tárgyalunk, az érintett francia megyék és egykori prefektúrák levéltári anyagát, más régiók vonatkozó anyagaival együtt a párizsi *Archives Nationales de France*-ban gyűjtötték össze, azaz a leggazdagabb levéltári anyagot ott találhatjuk. A forrásanyag gazdagságára vonatkozó feltételezésünk igaznak bizonyult: egyszeri látogatás nem volt elegendő, a párizsi francia nemzeti levéltár és a francia szárazföldi hadsereg történeti levéltári anyagának feltérképezése három kutatóutat igényelt (2001., 2003 és 2005), míg a madridi külügyi történeti levéltárban két alkalommal kutathattunk (2002 és 2004). Az áttekintett kartonok tartalmát jellemzően korabeli újságok, folyóiratok, gazdasági évkönyvek, miniszteri és prefektusi körlevelek, rendőrségi és kémjelentések, tartományi könyvelési kimutatások, követi és konzuli levelezések adták, de több alkalommal találtunk személyes jellegű feljegyzéseket, a karlista menekültek számára kibocsátott eredeti okmányok másolatait, és a nemzetközi szakirodalom előtt eddig ismeretlen információkat is.⁵

Noha értekezésünkben címéből fakadóan elsősorban az 1872–1876 közötti időszakra koncentráltunk, úgy véljük, ennek megértéséhez szükséges az ezt megelőző két karlista ciklus eseményeinek témánkhoz kötődő vonatkozásainak tárgyalása is. Ez a magyarázata annak, hogy helyenként bővebben szólunk az 1830 és 1868 közötti időszak fontosabb problémáiról.

⁵ Fordításainkat Farkas Ágnes (francia) és Pedro Delgado Serrano (spanyol) lektorálták.

I. fejezet: *Carlismo* és a karlista emigráció a történetírásban

A spanyol belpolitikában a mai napig jelen levő *carlismo* spanyol nyelvű szakirodalma rendkívül gazdag. Éppen ezért, valamint dolgozatunk témájára való tekintettel, historiográfiánkban csak a 19. századi *carlismo* és karlista emigráció eseményeivel foglalkozó spanyol, nemzetközi (francia, amerikai), és magyar szerzőket és műveket vettük számba, és nem szólunk a *carlismo* 20. századi történelmével foglalkozó szerzőkről és művekről.

A karlista bibliográfia feltérképezéséhez megkerülhetetlen kiindulópontot nyújt Antonio Pirala: *Historia de la guerra civil y de los partidos liberal y carlista, con la regencia de Espartero* című⁶, először 1856-ban, Madridban megjelent háromkötetes munkája. Ezt követően egészen 1939-ig kellett várni az első, karlista-legitimista hangvételű műre, Román Oyarzun (1882–1968) *Historia del Carlismo*⁷ című munkájára, amely a mai napig a *carlismo* történetével foglalkozó szerzők legfontosabb referenciaműve. Néhány évvel később Melchor Ferrer és munkatársai újabb választ fogalmaztak meg a karlizmus liberális értelmezésének cáfolatára. Az *Historia del tradicionalismo español*⁸ című mű visszatér a tradicionalizmus (és a *carlismo*) apologetikus hangvételű ábrázolásához. Végül a *fuerók* védelmében Jaime del Torres del Burgo gyűjtötte össze a *carlismo*val kapcsolatos forrásokat és műveket *Bibliografía del siglo XIX, guerras carlistas, luchas políticas*⁹ című munkájában.

A liberális/kapitalista és a konzervatív/hagyományörző világnézet szembenállása a karlizmussal kapcsolatos historiográfiában is megmutatkozik.

A 19. század elején a **liberális történetírás** a karlista jelenséget a polgári forradalom epifenoméjaként (azaz másodlagos fontosságú kísérő jelenséggént), egyfajta reakciós mozgalomként ábrázolta, amely amellett, hogy mentes volt mindenfajta népiességtől, alkalmatlan volt arra, hogy egy liberális és kapitalista társadalomban érvényes társadalmi-politikai alternatívát fogalmazzon meg. Az **antiliberális** historiográfia ezzel szemben a spanyol politikai és ideológiai ortodoxia igazi megtestesülését látta a

⁶ Madrid, Felipe González Rojas, 1889.

⁷ 3^a ed., Madrid, Alianza Editorial, 1969, 553 o.

⁸ Sevilla, Editorial Católica Española, 1941., 30 kötet.

⁹ Pamplona, Diputación provincial de Navarra, 1. kiadás, 1953–1960.

*carlismó*ban, amely népi (popular) és megújító (renovador) jegyekkel egyaránt rendelkezett.

A liberális történetírás meglehetősen konfúz értelmezést adott a *carlismo* jelenségének. Luis Sánchez Agesta¹⁰ például azt állította, hogy minden politikai irányzat a hagyományos politikai intézmények – mint pl. a cádizi Cortés – visszaállítását kívánja. Ezzel szemben Jaume Vicens Vives meghatározása szerint a *carlismo* „a spanyol katolicizmus fegyveres mozgalma”, amely minden újdonságtól mereven elzárkózik.¹¹ Carlos Seco Serrano *Tríptico carlista*¹² című írásában arra a következtetésre jut, hogy a *carlismo* gyökeresen ellentmond a liberális forradalomnak. Egy másik szerző, Miguel Artola szintén a megalkuvást nem ismerő *carlismóra* helyezi a hangsúlyt, amikor azt írja, hogy annak egyetlen célja a dinasztikus válság előidézése volt, majd arra a megállapításra jut, hogy a konfliktust előidéző fő ok nem a *fueros* kérdésében, a vallásosságban vagy a legitimizmus követésében keresendő¹³.

A karlista történetírásban e liberális és antiliberális (karlista) hangvételű művek mellett egy harmadik irányzat is képviselteti magát. Az 1970-es évek elején létrejött **megújító irányzat** (tendencia renovadora) új, a polgári forradalomban gyökeredző értelmezést adott a *carlismónak*. Ezen irányzat képviselőinek célja, hogy a *carlismót* a társadalom polgári átalakulására adott globális válaszként ábrázolják, azaz: a *carlismo* e társadalmi szerkezet-átalakulással szembeszegülő tömegek ellenforradalma¹⁴. E modern irányzathoz tartozik még José Luis Vila-San-Juan¹⁵, Francisco Rodríguez de Coro¹⁶, Javier Rubio¹⁷ és Vincent Garmendia¹⁸.

¹⁰ SÁNCHEZ AGESTA, Luis: *Sentido sociológico y político del siglo XIX*, in: Revista de Estudios políticos, Madrid, LI. kötet, n° 75., 1954. 23–43. o.

¹¹ VICENS VIVES, Jaume: *Historia social de España y América*, Ed. Vicens Vives, vol. V., Barcelona, 1985. 300. o.

¹² SECO SERRANO, Carlos: *Tríptico carlista*, Esplugues de Llobregat, Ed. Ariel, 1973.

¹³ ARTOLA, Miguel: *Antiguo régimen y revolución liberal*. Esplugues de Llobregat, Ed. Ariel, 2. kiadás, 1983. 279. o.

¹⁴ GONZALEZ CALLEJA, Eduardo: *La producción historiográfica del último medio siglo sobre el carlismo en el proceso de revolución española*, 1990. in: *Hispania*, Madrid, L/3–176, 1321–1343. o.

¹⁵ *Los reyes carlistas. Los otros Borbones*, Barcelona, Planeta, 1993.

¹⁶ *Los carlistas. 1800–1876*, Madrid, 1991

¹⁷ *La emigración española a Francia*, Barcelona, Ariel, 1974

¹⁸ *Notas para un estudio de la prensa carlista (1868–1876)*, in: *Prensa y Sociedad en España (1820–1936)*. Edicusa. Madrid, 1975.; *El carlismo* Masson et Cie. París, 1975.; *La segunda guerra carlista (1872–1876)*. Siglo XXII de Editores. Madrid, 1976.

A fent ismertetett irányzatok és szerzők mellett e sorok írója két kortárs szerző két művét szeretne bemutatni részletesen.

A katalán Josep Carles Clemente¹⁹ *Diccionario histórico del carlismo*²⁰ című, 2006-ban megjelent művét a szerző csak a karlista szakirodalomhoz tett „szerény hozzájárulásként” említi, a könyv mégis egy, a mai napig aktív, több, mint 150 éves múltra visszatekintő politikai mozgalom első történeti enciklopédiája. Előtte csupán három szerző kísérelte meg hasonló mű megjelentetésével. Az egyik Jaime del Burgo már említett *Bibliografía de las guerras carlistas y de las luchas políticas del siglo XIX* című, nagy volumenű munkája, amely azonban – amint az a címéből is kiderül – mindössze a karlista háborúkkal foglalkozó dokumentumokat és kiadványokat gyűjtötte egy csokorba. A második, arcképcsarnok-szerű gyűjtemény szerzője Carlos Hugo de Borbón-Parma²¹ húga, Cecilia²². A harmadik mű, amely Clemente művének igazi előfutára lehet, a „karlista történésznek” is nevezett Melchor Ferrer Dalmau által elkezdett, ám a szerző 1965-ben bekövetkezett halála miatt soha meg nem jelentetett munkája. Amint a könyv bemutatásával megbízott Manuel Martorell 2007 januárjában, Pamplonában, a könyv megjelenése alkalmából tartott ünnepségen említette, Melchor Ferrer halála előtt arra kérte Clementét: vigye tovább, amit ő elkezdett, és írjon egy hasonló művet a *carlismóról*. Clemente betartotta idős mesterének tett ígéretét, így e műve a Ferrer által megkezdett vállalkozás megkoronázásának is tekinthető. A mű legfontosabb érdeme, hogy könnyen áttekinthető szerkezetének köszönhetően nem csak a történészek, hanem a nagyközönség is haszonnal forgathatja, s fellelhet benne bárkit vagy bármit, ami a *carlismo*val kapcsolatos, legyen az esemény, szereplő vagy csak egy név.

¹⁹ Josep Carles Clemente (Barcelona, 1935) a kortárs spanyol történeti kutatás egyik kiemelkedő alakja, kutatási területe a karlizmus, melyről több, mint 70 művet publikált: *Los orígenes del carlismo* (1979); *Las guerras carlistas* (1982), *Historia general del carlismo* (1992), *Raros, heterodoxos, disidentes y viñetas del carlismo* (1995), *El „pecado original” de Don Juan Carlos* (2003), *El carlismo contra Franco* (2003).

²⁰ Editorial Pamiela, Pamplona 2006, 1^a ed. 589 o.

²¹ Parma és Piacenza hercege, Montemolín grófja (szül.: Párizs, 1930. április 8.), a Pármai hercegi dinasztia jelenlegi feje, I. Carlos Hugo néven a jelenlegi karlista trónkövetelő, a *Que es el Carlismo?* (1976) című mű szerzője.

²² *Diccionario del carlismo*, Editorial Dopesa, Barcelona, 1977.

Clemente mellett megítélésünk szerint kiemelkedik a másik katalán szerző, Jordi Canal²³, aki az *El carlismo y las guerras carlistas. Hechos, hombres e ideas*²⁴ című, két másik karlista-szakértő történésszel, Julio Arósteguivel és Eduardo González Callejával közösen írt művében legújabb kutatási eredményeiről számol be. Aróstegui szerint a *carlismo* „időtállósága” mögött a „spanyolországi liberális-polgári forradalom gyengesége” áll. A szerző úgy véli, hogy a *carlismo* nem tiszavirág-életű politikai, társadalmi és ideológiai mozgalom, hanem olyan kimagasló jelentőségű történelmi esemény, amely szorosan kapcsolódik a Spanyolországban oly mélyen gyökeredző politikai erőszakhoz. Talán nem véletlen – írják a szerzők –, hogy 1820 és 1939 között Spanyolországban négy polgárháború dült, melyek közül hármat (1822–1823, 1833–1840 és 1872–1876) a *carlismo* lobbantott lánggra.

Értekezésünk által felölelt időszak okán a könyv két, jól strukturált részéből e helyütt csupán az első rész vonatkozó fejezeteit ismertetnénk. Ezek közül az elsőben Julio Aróstegui részletesen áttekinti a tényszerű eseményeket, elemzi a *carlismo* eredetét és előzményeit (1810–1833). A második fejezetben Eduardo González Calleja a *carlismo* általános jellemzőit veszi górcső alá, és sorra veszi az első karlista háború eseményeit (1833–1840). A harmadik fejezetben Julio Aróstegui a háború után az országban kialakult válsághelyzetet és a második karlista háború eseményeit vizsgálja 1840 és 1876 között, mely időszak szerinte „kezdetben a káosz és az apály, majd 1868 után a helyreállítás kora”²⁵ volt. A szerző szól a karlisták 1840 utáni kivándorlásáról, a katalán *Guerra dels matiners*-ről (1846–1849), az 1860-as felkelésről (Sant Carles de la Ràpita) valamint a *carlismo* 1868-as forradalom utáni újjáéledéséről (A könyv negyedik fejezetében Jordi Canal a *carlismo* 1876–1931 közötti időszakát vizsgálja, míg az ötödik fejezetben Eduardo González Calleja a második köztársasággal kezdődött új politikai ciklusban vizsgálja a *carlismo* helyét és szerepét.)

A könyv zárszavában Julio Aróstegui azt vizsgálja, hogy a karlista mozgalom – akárcsak az aktuális helyzethez és viszonyokhoz mindig idomulni képes anarchizmus –

²³ Jordi Canal (szül.: 1964, katalán szerző) a Gironai Egyetem és a párizsi École des Hautes Études en Sciences Sociales címzetes tanára, a történettudományok doktora. Fontosabb művei: *El carlisme català dins l'Espanya de la Restauració. Un assaig de modernització política* (1888-1900) (Vic, 1998); *El carlismo. Dos siglos de contrarrevolución en España* (Madrid, 2000). Számtalan könyve mellett cikkíróként is jelentős munkásságának témakörei az ellenforradalom, karlizmus, nacionalizmus, republikanizmus és az emigráció.

²⁴ La esfera de los libros, Madrid, 2003.

²⁵ „años de caos y reflujo, primero, y de recomposición después, a partir de 1868.”

hogyan újult meg időről időre, és milyen út vezetett a kezdeti populáris, király-, hagyomány- és valláspárti, és ezért alapvetően *vidéki*, tradicionális mozgalomtól a 19. század második felére – igaz, régióként eltérő mértékben – már *urbánus* vonásokat is mutató, végül a harmadik karlista háború (1872–1876) után, az alfonzi Restauráció idején parlamenti keretek közé szorult karlista mozgalomig. Aróstegui végső következtetésében megállapítja: ideje lenne leszámolni azzal az általános vélekedéssel, hogy a 19. századi *carlismo* valamint a baszk és katalán nacionalizmus között közvetlen összefüggés lenne, vagy hogy „a karlisták a radikális *abertzale*-k²⁶ és a jelenlegi *etarras*²⁷ elődei” lennének. Következtetésében Aróstegui megállapítja: a *carlismo* a spanyol történelem szerves része, mely kitörölhetetlenül ott hagyta lenyomatát az egész 19. századon, és a 20. század egy részén.

E fent ismertetett munkák jellemzően a *carlismo* spanyolországi eseményeivel foglalkoznak, átfogó, egészen a mai napig tartó elemzést nyújtva a polgárháború (vagy Jordi Canal szóhasználatával élve a „spanyol ellenforradalom”²⁸) kiváltó okairól, különböző fázisairól, ideológiai háttéréről.

A spanyol emigrációt tárgyaló művek²⁹ közül kiemelkedik Juan Bautista Vilar 2006-ban megjelent *La España del exilio. Las emigraciones políticas españolas en los siglos XIX y XX*³⁰ című műve. A szerző szakterülete a spanyolok algériai emigrációja, e művében azonban mégis jóval tágabb keretek között vizsgálja a spanyol politikai emigrációt. Vilar könyvét egy eladdig mellőzött nyelvi felvetéssel indítja: etimológiai–történeti magyarázatot keres arra, hogy a spanyol nyelv miért ismer két szót – *emigrado* és *exiliado* – az emigráns fogalmának kifejezésére. Okfejtése szerint az első esetben (*emigrado*) egy, Spanyolországban a XVIII. században meghonosodott gallicizmusról van szó, amellyel a hazájukban meghonosodó forradalmi eszmékkel azonosulni képtelen kivándorlókat illették. Ezzel szemben a latin eredetű *exiliado* szó azokat jelölte, akik országukat önként vagy üldöztetés folytán hátrahagyva oda soha nem térhettek vissza, és így száműzötté (*desterrado*) vagy kiűzötté (*expulsado*) váltak. Az *exilio* (száműzetés) szó Vilar olvasatában egy olyan társadalmi intolerancia

²⁶ baszk kifejezés, jelentése: hazafi, honfi

²⁷ (neologizmus) A spanyol sajtó így hívja az ETA tagjait (korábban: „etistas”).

²⁸ *contrarevolución española* (sp.)

²⁹ pl.: J. GARCIA FERNANDEZ: *La emigración exterior de España*, ed. Ariel, Barcelona, 1965., vagy Gregorio MARAÑÓN: *Españoles fuera de España*, Madrid, Coll. Austral. Ed. Espasa Calpe, 1961.

³⁰ Madrid, Síntesis, 2006, 495 o.

kifejeződése, amely a korabeli spanyol társadalmat ún. váltakozó irányú migrációba kényszerítette, és amelynek nyomán „Spanyolország egy része mindig Spanyolország határain kívül reked”³¹. A szerző szerint az emigráció melegágya minden olyan ország, ahol a társadalmi konszenzus és párbeszéd hiánya illetve az önkényesség és az erőszak együttese a politikai és az intézményi élet felbolydulását eredményezi. Vilar érdekes megfigyelést tesz, amikor az emigránsok *nemének* vizsgálatába kezd, ami véleménye szerint elengedhetetlen a téma pontos megértéséhez. Megállapítja, hogy a nők aránya az emigránsok között különösen a liberális emigráció (1823–1833), az 1840-es karlista emigráció valamint az 1936–1939 közötti polgárháború idején volt kiemelkedően magas.

A spanyol politikai emigráció elemzése alapján Juan B. Vilar megállapítja, hogy – különösen a XX. századi politikai emigrációk esetében – a hazatérés nem ritkán társadalmi megújulással is járt (efecto renovador), s ez nagyban hozzájárult egy toleráns Spanyolország létrejöttéhez, ahol – amint María José Malet írja recenziójában – „együttélés és haladás jól megfér egymás mellett.”³²

Vilar rendkívüli alaposággal összegyűjtött, a teljes emigrációs irodalmat felölelő bibliográfiára támaszkodott, melyből nemcsak legjelentősebb forrásait, az átvizsgált átfogó tanulmányokat, monográfiákat és egyéb írásokat ismerteti, hanem több kiadatlan és eladdig feldolgozatlan forrást is. Ezeket a spanyol Nemzeti Történeti Levéltárban (Archivo Histórico Nacional), a spanyol külügyi levéltárban (Archivo de Asuntos Exteriores), a központi állami levéltárban (Archivo general de la Administración), a párizsi Quai d’Orsay levéltárban, a Kew levéltárban, a washingtoni levéltárban és az oráni (Algéria) levéltárban tárta fel.

Vilar e műve interdiszciplináris vállalkozás, amely a karlista emigráció témakörének feldolgozására vállalkozó kutató számára megkerülhetetlen.

A témakör **nemzetközi szakértői** közül (pl. Edgar Holt³³) a két amerikai történész, a jelenleg Dallasban élő, de Spanyolországban nevelkedett Alexandra Wilhelmsen, és a Wisconsin-Madison Egyetemen tanító történészprofesszor, Stanley G. Payne emelkedik ki.

³¹ „siempre una parte de España está fuera de España”.

³² „una España tolerante, donde pudiera coexistir convivencia y progreso”

³³ E. HOLT: *The Carlist Wars in Spain*. London, Putnam, 1967.

Wilhelmsen művei közül a *La teoría del tradicionalismo político español (1810-1875): realismo y Carlismo* című munkájában a liberális államelméletet elutasító *tradicionalismo* és a *carlismo* közötti szoros összefonódást a *carlismo* négyes jelszavában („Díos, Patria, Rey y Fueros”) véli megtalálni. Szintén érdekes olvasmányt jelentett a *Carlism: From Reaction to Counterrevolution 1833–1876*³⁴ című cikke, melyben a szerző részletes áttekintést ad az amerikai olvasóknak a tengerentúlon kevésbé ismert *carlism*óról, annak eredetéről, ideológiai háttéréről és társadalmi támogatottságáról, valamint a *Carlism's Defense of the Church in Spain, 1833-1936*³⁵ című írása, amely a *carlismo* vallási vonulatát ismerteti.

A Franco-éra és a spanyol polgárháború kiváló ismerőjének számító Payne professzor szintén számtalan könyvet és cikket írt a spanyol történelem különböző fejezeteiről. Ezek közül témánk szempontjából az *El resurgir de la historiografía del Carlismo*³⁶, az *Historia del Carlismo*³⁷, valamint az *Identidad y nacionalismo en la España contemporánea: el carlismo (1833–1975)* című, Payne professzor által szerkesztett, rendkívül átfogó, és a *carlismo* szinte valamennyi aspektusát (irodalmi és tengerentúli vonatkozások, karlista részvétel a spanyol polgárháborúban) érintő tanulmánygyűjteménye érdemel külön említést.³⁸

A spanyol emigráció **francia** szakirodalma szintén gazdag. Kutatásaink során 45, 1915 és 1998 között megjelent nagyobb volumenű művet vettünk számba, melyből 8 monográfia, 19 cikk valamint 13 egyetemi szakdolgozat és doktori értekezés³⁹. E munkák tagadhatatlan érdeme a tényfeltárás, azonban a karlista emigráció, mint társadalmi jelenség vonatkozásai, úgy véljük, még feltárásra várnak. Ez vezette e sorok íróját e témakör kutatására.

³⁴ in: *Spanish Carlism and Polish Nationalism: The Borderlands of Europe in the 19th and the 20th century* 9-14. o. Edited by: Marek Jan Chodakiewicz and John Radzilowski, Leopolis Press, Charlottesville, Virginia: 2003.

³⁵ in: *Faith & Reason*, 1990. téli kiadás, Christendom Press, Front Royal, Virginia.

³⁶ in: *Revista de Historia Contemporánea*, Madrid, XI, 31 (1996. febr.), 79. o.

³⁷ Madrid, Comuni3n Tradicionalista Carlista, 1995

³⁸ E tanulmányk3tet recenzi3j3r3l l3sd: ANDERLE 3d3m: *A spanyol carlismo*, in: *Kli3 – T3rténelmi szeml3z33 foly3irat – A t3rténettudom3ny k3lf3ldi eredm3nyei magyarul*, 1999. 2. sz3m, 91–93. o.

³⁹ E dolgozatok k3z3l kett3t volt alkalmunk megtekinteni: Sophie FIRMINO: *Les r3fugi3s carlistes en France de 1833 3 1843*, th3se soutenue le 8 d3cembre 2000 3 l'Universit3 de Tours. Directeur de th3se: Jean-Louis Guere3a; valamint Anne LEBLAY: *L'emigration espagnole 3 Paris (1813-1844)*, th3se soutenue en 2004 3 l'Universit3 de Sorbonne.

A spanyol emigrációról először a 20. század elején (1915) Jean Mathorez írt, aki összefoglaló munkájában 20 oldalt szentelt az Orne megyébe menekült spanyolok mindennapjainak. Ezt követően egészen 1969-ig nem szereztünk tudomást a témakörben publikált munkáról, ekkor jelent meg Charles Lancha *Les réfugiés espagnols dans l'Isère*⁴⁰ című tanulmánya. Ezt követően több tanulmány és doktori értekezés készült a témában és az 1990-as évek vége között új lendületre kapott a téma szakirodalma: 32 tanulmány jelent meg a franciaországi spanyol emigrációról. A szerzők között olyan neveket olvashatunk, mint Joseph Zabalo⁴¹, a Charles Blanc–Émile Daru szerzőpáros⁴², Jean-Paul Jourdan⁴³, Guy Hermet⁴⁴, François Gaudeul⁴⁵ valamint a francia történészprofesszor, Maïté Lafourcade⁴⁶.

E monográfiákból, cikkekből és tanulmányokból az olvasó színes képet kaphat a franciaországi spanyol emigrációról. Emellett földrajzi értelemben is szinte teljes a kép: noha a franciaországi spanyol emigráció az északi megyék kivételével Franciaország valamennyi megyéjében⁴⁷ jelen volt, a legtöbb kutató mégis a délnyugati és délkeleti megyék felé irányította figyelmét, hiszen a spanyol menekültekkel való bánásmód egyben a két ország közötti korabeli kapcsolatokról is lenyomatot ad.

A francia szakirodalom e rövid áttekintéséből kiderülhet: a spanyol emigráció komolyan foglalkoztatta a korabeli francia társadalmat – így a hatóságokat, akik először kerültek

⁴⁰ in: *Les langues néo-latines*, Paris, n° 188-189., 1969. 22. o.

⁴¹ *Le carlisme: la contre-révolution en Espagne*, S&J Éditions, imp. 1993., Le carlisme Editions: J & D Collection

⁴² *Le livre de raison d'une carliste dacquoise*, Auch, Frédéric Caucharaud, 1959

⁴³ *Mouvements autour de la frontière* in: *A mis amis de la frontera* – A Museo Zumalacárregui azonos című kiállításának ünnepi kiadánya; Uő: *Le département des Basses-Pyrénées et les guerres carlistes*, elhangzott: 38ème congrès d'études régionales de la Fédération Historique du Sud-Ouest, Pau, 1985), Pau, Sociétés des Sciences Lettres et Arts du Béarn, 1987, 203–216. o.

⁴⁴ *Les Espagnols en France: immigration et culture*, Les Éditions ouvrières, Immigration et Culture, Paris, 1967, 26. o.

⁴⁵ *La deuxième guerre carliste (1872-1876) et la région de Bayonne* in: *Bulletin de la Société des Sciences, Lettres et Arts de Bayonne*, 1973. 309–336. o.

⁴⁶ *La frontière des origines à nos jours*, Bordeaux, Presses Universitaires de Bordeaux, 1998., illetve *Les relations commerciales entre le port de Bayonne et la province de Guipuzcoa au XIXème siècle* in: *Passé, Présent, et Avenir du Port de Bayonne*, az 1999. április 16-17-i kongresszuson elhangzott előadások gyűjteménye, S.S.L.A. Bayonne 2000, 185-197. o.

⁴⁷ Néhány példa a Franciaország megyéit lefedő művekre: Nathalie LEMBEYE: *L'immigration espagnole à Saint Jean de Luz*, Mémoire de maîtrise d'Espagnol, témavezető: J.-P. Jourdan, Université de Pau, 1992; Richard JALABERT: *Les réfugiés espagnols à Marseille sous la Monarchie de Juillet*, Provence historique, 24. kötet, 1974., 161-173. o.; Elisabeth SUZEAU: *Les immigrés espagnols dans la Nièvre au XIXème siècle*, Mémoire de maîtrise d'Espagnol, témavezető: Rose Duroux, Clermont-Ferrand, 1994.

kapcsolatba a menekültekkel, és a helyi lakosokat is, akik mindennapjaikat osztották meg velük.

A magyar olvasók – nem tekintve az egyetemes történelemmel foglalkozó művek⁴⁸ *carlismóról* szóló fejezeteit, melyek hossza a néhány bekezdéstől 1-2 oldalig terjed – elsősorban Anderle Ádám⁴⁹, Harsányi Iván⁵⁰ és Semsey Viktória⁵¹ műveiből ismerhetik a *carlismo* fogalmát, de e sorok írója is közreadta már kutatásainak első eredményeit⁵².

Anderle Ádám munkáiban az Osztrák-Magyar Monarchia és Madrid viszonyán keresztül vizsgálta a *carlismo* jelenségét, megemlítve, hogy miközben a bécsi kormány 1848-ra rendezte diplomáciai kapcsolatait Izabella kormányával, a monarchia fővárosában erős és tevékeny karlista párt működött (Bécsben nagy számú karlista menekült élt), sőt, (VII.) Don Carlos családját és a Habsburgokat rokoni szálak is összekötötték⁵³. E szituáció erős feszültséget keltett a kormány és az udvar között, de ennek ellenére 1874-ig Bécs – Oroszországgal együtt – a *carlismo* egyik legbökezűbb támogatója volt.

Harsányi Iván – 20. századi spanyol történelem szakértőjeként – a karlista mozgalomnak a spanyol polgárháborúban és a Franco-diktatúra idején kifejtett tevékenységével foglalkozik, emellett a *carlismo* jelenségét a centralizmus és a

⁴⁸Pl.: ORMOS Mária–MAJOROS István: *Európa a nemzetközi küzdőtéren*, Osiris kiadó, Budapest, 2003, 78–79. o.

⁴⁹ANDERLE, Ádám: *El carlismo y la corte de Viena*, in: *Acta Hispanica* Tomus III., Separatum, 5–11. o. Szeged, 1999., Uő: *Spanyolország története*, Pannonica kiadó, Budapest, 108–114. o.

⁵⁰HARSÁNYI, Iván: *A regionalizmus a spanyol történelemben*, in: *Studia caroliensia*, 2005. 4. szám. 145–159. o.; Uő: *Spanyol dilemmák Spanyol megoldások a 19-20. század útvesztőjében*, Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, 2006.

⁵¹SEMSEY Viktória: *A polgári átalakulás Spanyolországban 1808-1868*, Budapest, L'Harmattan, 2004., Uő: *A mérsékelt liberálisok „aranykora” Spanyolországban*. Recenzió José Luis Comellas: *Isabel II., Una reina y un reinado* című könyvéről (Ariel Historia, Barcelona, 1999.) in: *AETAS*, 2000. 1-2. szám, Uő: *Portugália – a liberalizmus elleni népi megmozdulások (1834–1844)* in: *Klió*, 14. évf., 2005/1.; Uő.: *Az ibérismus Portugáliában – Uniós és konföderációs tervek az Ibériai-félszigeten 1848–1874 között*, in: *Studia Caroliensia* 2005. 4. szám 113–124. o.

⁵²POLÁCSKA Edina: *Franciaország és a karlismus*, in *AETAS*, 22. évf. 1. szám. 2007. 63–86. o.; *Expulsion des réfugiés carlistes en Algérie (1874)* in: *Mediterrán tanulmányok*, XVI. szám, Szeged, 2007. 15–29. o., *Emigración carlista en los Bajos Pirineos de Francia (1868–1874)*, in: *Acta Hispanica*, Acta Universitatis Szegediensis, Tomus XII. – Separatum: Jóvenes hispanistas de Szeged, Ensayos. Editor: dr. Ádám Anderle, Szeged, 2007., 27–41. o. illetve *Emigración carlista durante la tercera guerra carlista* in: *Cathedra Scientiarum Socialium*, Tomus XXIII/2006. 49–63. o.

⁵³Juan Carlos de Borbón y Braganza (1822-1887), Montizón grófjának felesége Beatriz de Austria-Este. E házasságból született (VII.) Don Carlos.

regionalizmus ellentétpárjának függvényében vizsgálja⁵⁴. Mint rámutat: az 1839-ig fennálló, Navarra-központtal létrejött különálló karlista „állam” „létezése igazolni látszott a tradicionalista gondolkodású kasztíliai erők által régóta hangoztatott vádat: a tartományi autonómia Spanyolország széttagolására, végső soron pusztulására vezet.”⁵⁵ Következtetésében megállapítja, hogy a „centralizmus és a regionalizmus ellentétpárja a különböző történelmi esetekben nem feltétlenül a konzervativizmus és a liberalizmus ellentétpárjának szinonimája.”⁵⁶

Semsey Viktória egy harmadik vonatkozásban vizsgálja a *carlismo*-t: a portugáliai *miguelismo* mozgalmával állítja párhuzamba, társadalmi-ideológiai hasonlóságokat és ellentéteket keresve, és rámutat: a számos rokon vonás ellenére a két mozgalom közötti legnagyobb különbség, hogy „Portugáliában a miguelizmus hatalomra kerül, Spanyolországban a karlizmus nem.”⁵⁷

Magunk úgy véljük: a *carlismo* és a karlista ideológia megértéséhez a belpolitikai események és szereplők mellett elengedhetetlen a karlista emigráció ismerete, lényege éppen abban rejlik, hogy a befogadó országok menekültekkel szembeni hozzáállása az adott ország és Spanyolország viszonyára is rányomta bélyegét – külpolitikai-diplomáciai jelentőséget kölcsönözve ezáltal egy lokális konfliktusnak.

Látható tehát: a *carlismo* jelensége, mint e sorok elején említettük, rendkívül komplex képet mutat, ennek azonban megítélésünk szerint több oka is van. Akárcsak a téma neves kutatói, magunk is úgy véljük: a *carlismo* elsődlegesen a „hagyomány” „liberalizmussal” szembeni védelméről szól, és mint ilyen, egy dinasztikus konfliktuson messze túlmutató évszázados ideológiai vita, s magában foglalja az Ibériai-félsziget spanyol régióinak eltérő történelmi tapasztalatait, eltérő társadalmi struktúráját, amely a kapitalizálódó Hispániában eltérő válaszokat is involvált.

⁵⁴ HARSÁNYI Iván: *A regionalizmus a spanyol történelemben*, in: *Studia Caroliensia*, 2005. V. évf. 4. szám. 145-159. o.

⁵⁵ i.m. 150. o.

⁵⁶ i.m. 151. o.

⁵⁷ SEMSEY Viktória: *Portugália – a liberalizmus elleni népi megmozdulások (1834–1844)*, in *Klió* 2005/1. 14. évfolyam. 86. o

II. fejezet: A *carlismo*. A mozgalom eredete és a harmadik karlista háború előzményei

A spanyol történelemben a „polgárháború” kifejezés szinte kizárólag az 1936–1939-es konfliktus összefüggésében volt használatos, ám e kifejezés a 19. századi spanyol történelmet tekintve talán még jobban megállja a helyét, amikor Spanyolországban egy „három felvonásos” polgárháború-sorozat tört ki. Jordi Canal szavaival élve „ezen *intrahispán* viszálykodás legfontosabb kifejezőeszközét”⁵⁸ a karlista háborúk jelentették.

A *carlismo* története kis híján egyidős a 19. századdal, sőt, a mai napig jelen van a spanyol politikai életben. E mozgalom századokon átívelő útjának eredője egy örökösödési vitában és egy utolsó pillanatban megváltoztatott törvényben keresendő.

Miután a közepszerű, kegyetlen és ennél fogva rendkívül népszerűtlen uralkodó, VII. Ferdinánd (1814–1833) harmadik feleségét is úgy temette el, hogy frigyükből utód nem született, 1829. december 11-én negyedszerre is megnősült: választása ezúttal Bourbon Mária Krisztinára, I. Ferenc szicíliai király és Bourbon Mária Izabella lányára esett, utódjának pedig saját öccsét, Carlos María Isidrót – népszerűbb nevén Don Carlost – nevezte meg. 1830 márciusának végén azonban Mária Krisztina állapotos lett, ezért VII. Ferdinánd kihirdette a *Pragmatica Sanctiót* – amelyet ugyan az 1789. szeptember 30-i Cortes elfogadott, de az akkori külpolitikai helyzet miatt nem lépett hatályba. A *Pragmatica Sanctio* kimondja, hogy amennyiben a királynak nem fiú utóda születik, a trónt a leánygyermek öröklí⁵⁹. E törvénnyel Don Carlos trónra lépéssel kapcsolatos aspirációi gyakorlatilag füstbe mentek, hisz a spanyol trón legitim örököse az 1830. október 10-én született, és 1833-ban II. Izabella néven királynővé koronázott leánygyermek lett. Ezzel kezdetét vette a Don Carlos és hívei, valamint Izabella közötti, hosszú évtizedeken át tartó viszálykodás, amely három egymást követő háborúban (I. 1833–1839, II.: 1847–1849 és a III.: 1872–1876) csúcsosodott ki. Érdekes tény, hogy az események e periodizálásában nincs egyetértés a történészek között. Vannak, akik

⁵⁸ Guerra civil y contrarrevolución en la Europa del sur en el siglo XIX: reflexiones a partir del caso español in: *Ayer*, Nº 55, 2004, 37–60. o.

⁵⁹ Ezzel a nőket az örökösödés jogából kizáró ún. száli törvényt is hatályon kívül helyezte.

három karlista háborúról beszélnek, míg mások csak kettőről, mondván, hogy az 1847–1849-es háború „csupán” felkelés, és nem forradalmi megmozdulás volt.

Értekezésünkben mi e fenti eseményre második karlista háborúként hivatkozunk.

A mozgalom névadója és vezéralakja természetesen Don Carlos volt – ám ezen a néven **három** trónkövetelőt különböztetünk meg:

- az I. karlista háború vezére VII. Ferdinánd öccse, Don Carlos María Isidro (V. Károly, Molina grófja)
- a II. háborút fia, Don Carlos Luis (VI. Károly, Montemolín grófja),
- míg a III. háborút fia, Don Carlos María de los Dolores (VII. Károly, Madrid hercege) vezette.

A könnyebb átláthatóság kedvéért álljon itt egy összefoglaló táblázat⁶⁰:

Spanyolország
V. Károly (1833–1845), Molina grófja
VI. Károly (1845–1861) Montemolín grófja
III. Juan (1861–1868) Montizón grófja
VII. Károly (1868–1909) Madrid hercege
III. Jaime (1909–1931)
I. Alfonz-Károly (1931–1936)

1. ábra: A karlista öröklési rend

Értekezésünk főszereplői tehát VII. Károly emigrációba kényszerült hívei, de úgy véljük, ahhoz, hogy világosan lássuk szerepüket a spanyol és nemzetközi politikai színpadon, érdemes néhány szót ejtenünk Madrid hercegének elődjéről, VI. Károlyról, valamint annak öccséről, Montizón grófjáról.

VI. Károly, Montemolín grófja nem sokat örökölt apja legendás karizmájából, híveit nem tudta hasonló mértékben lelkesíteni, ezért San Carlos de la Rapita-nál 1860-ban elszenvedett veresége után fivére, Juan (Montizón grófja) javára visszalépett a tróntól. Az önféjű Juan azonban a trónöröklési jogtól merőben idegen demokratikus-liberális elveket vallott, nem ismerte el IX. Pius pápát, és – ami különösen botrányosnak számított – négy évnyi házasság után elvált feleségétől, Habsburg-Este Mária

⁶⁰ Értekezésünkben három Don Carlost hol grófi nevük, hol pedig a karlista öröklési rendben elfoglalt helyük – pl. VII. Károly, (VII.) Don Carlos – segítségével különböztetjük meg.

Beatrixtól⁶¹. Édesanyja, Beira hercegnő tehát unokaöccse⁶², Juan 1868-as lemondását követően a karlista mozgalom élére állt, és igazi régensként készítette elő másik unokaöccsének, (VI. Don Carlos) trónra lépését.

Spanyolországban forrott a hangulat. II. Izabella 1868-ban párizsi száműzetésbe vonul, majd Juan Prim és Francisco Serrano *pronunciamentó*ját követően a trónról is lemond (1870. június 25.) fia, XII. Alfonz javára – két táborra osztva ezzel a monarchistákat. Sayovai Amadeo trónra lépésével azonban a szunnyadó karlista elégedetlenség ismét lángra lobbant. Don Juan fia, VII. Károly mögött Baszkföld, Navarra és Katalónia sorakozott fel, de rajtuk kívül a *carlismo* régi támogatói, a francia legitimisták segítségére is számíthatott⁶³, akik a Restauráció kudarca és Thiers győzelme miatt kiábrándulva egyfajta „új keresztes hadjáratot”⁶⁴ láttak a harmadik karlista háborúban.⁶⁵

II.1. A karlizmus ideológiai háttere és társadalmi bázisa

A karlisták a korabeli spanyol társadalom konzervatív szárnyát képviselték, soraikban a radikálisabb eszméket valló abszolutisták, más néven „apostoli” csoportok (los

⁶¹ Don Juan lemondása után angol élettársával Angliában telepedett le, viszonyukból két leány született. Mélyen vallásos felesége a grazi karmelita kolostorba vonult, és ott is halt meg 1906-ban.

⁶² Beira hercegnő (María Teresa de Braganza) nővére, María Francisca de Braganza után (V.) lett Don Carlos második felesége. Míg az első házasságból három gyermek (Carlos Luís, Juan Carlos és Fernando) született, Beira hercegnőnek nem született gyermeke Don Carlostól.

⁶³ Akadtak azonban olyanok is, akik egy félreértés miatt támogatták odaadóan a karlista mozgalmat. Amint a *Revue des Deux Mondes* 1876-i számának *Le parti carliste et les provinces basques* című cikkében (618. o.) olvashatjuk: „a franciaországi legitimisták Don Carlos iránti rokonszenve egy félreértésből adódik. Sokan közülük jóhiszeműen azt hitték, hogy a karlizmus a Pireneusok túloldalán egyet jelentett az általuk az innenső oldalon támogatott eszmével, és hogy e mozgalom győzelemre segítése a legitimizmus és a vallás érdekeit szolgálja. Ezért e legitimisták szemében minden bandavezér igazi keresztes lovag volt.” („la sympathie du parti légitimiste, en France, pour Don Carlos [venait] d’un malentendu, beaucoup de gens [croyaient] de bonne foi que le Carlisme [représentait] au-delà des Pyrénées les mêmes idées qu’ils [soutenaient] de ce côté et que le légitimisme et la religion [étaient] intéressés à son triomphe et ainsi prévenus ils [étaient] portés à voir dans chaque chef de bandes, un chevalier chrétien.”)

⁶⁴ Jean-Claude DROUIN és Nathalie RILLOT, a bordeaux-i egyetem professzorai. *Légitimistes français et carlistes espagnols: La croisade pour le roi* című cikkükben használták e kifejezést, ami az *A mis amigos de la frontera* című kiállítás katalógusában jelent meg 2006-ban.

⁶⁵ E francia legitimisták egy kisebb csoportja VII. Károlyban nem csak a spanyol trón legitim örökösét látta, hanem nagybátyjának, Chambord grófjának lehetséges utódját is a francia trónon. Don Carlos és Chambord grófja sok mindenben vallottak azonos nézeteket, és amikor 1868. október 30-án Madrid hercege az örökösödési jog okán a francia koronára is igényt tartott, Chambord grófja nem állta útját.

apostólicos) és a tradicionalista katolikusok mellett a valamivel mérsékeltebb antiliberálisoknak jutott a leghangsúlyosabb szerep.

A trónkövetelők közötti viszálykodás valójában nem volt más, mint két politikai szemléletmód küzdelme: az egyik oldalon az Antiguo Régimen védelmezői – az abszolutisták, a másik oldalon pedig az eladdig domináns spanyol agrártársadalmat idejétműlttá tevő, a francia forradalom és a tőkés fejlődés nyomán beindult liberális reformok hívei álltak. Ilyenformán a *carlismo* támogatói bázisát elsősorban a vidék adta.

A viszály másik frontvonala a vallás terén húzódott, eredete 1820-ig nyúlt vissza: a liberális és a vallásos tábor ekkor került ugyanis első ízben egymással szembe. A *Trienio liberal* (liberális három év, 1820–1823) alatt a liberális hatalom által hozott némely gazdasági intézkedés – mint pl. az ún. *desamortización*, azaz az egyházi javak és birtokok kisajátítása, eladása vagy felosztása – közvetlen veszélybe sodorta az ezen egyházi birtokoktól függő vidéki parasztok és a nekik munkát adó kisgazdaságok egzisztenciáját, szegénységbe taszítva a vidéki gazdálkodó rétegeket, és iskolák, kórházak bezárását hozva magával. Harsányi Iván szerint a *desamortización* nagyban hozzájárult a *carlismo* támogatói körének kikristályosodásához. Mint írja: „A Szentszék is Károly mögé állt, hosszú évekre megszakítva kapcsolatait Madriddal. Ennek fő oka az Egyházi Államnak az egyházi földek állami kisajátítása miatti rosszallása volt, de közrejátszott benne a mélyen vallásos Károly előnyben részesítése is a laiku-sabb szemléletű liberális madridi kormányzatokkal szemben.”⁶⁶ A liberális három év alatt az időközben szabadkőműves páholyokba szerveződő radikális liberálisok (los progresistas) egyházellenessége csak fokozódott, elsődleges célpontjuk az egyházi rendek voltak. Ennek következtében a többnyire mélyen katolikus vallású, és elsősorban vidéki spanyol társadalom hamarosan teljesen elfordult tőlük, és átpártolt a katolikus karlisták táborába, melynek célja az volt, hogy a katolikus egyház továbbra is megőrizze privilégiumait és befolyását a társadalomban és az államapparátusban.

Don Carlos mozgalmának társadalmi táptalaját az előjogokat – azaz a regionális autonómiát – egykor élvező tartományok – Aragón, Valencia és Katalónia egyes

⁶⁶ HARSÁNYI Iván: *A regionalizmus a spanyol történelemben*, in: *Studia Caroliensia*, 2005. V. évf. 4. szám. 151. o.

vidékei –, valamint a kiváltságait továbbra is féltve őrző Baszkföld és Navarra tartományok lakossága adta (ahogy Josep Clemente írja, a történészek között azonban a mai napig nincs egyetértés abban, hogy a *fuerók*⁶⁷ védelmezése már a kezdetektől fogva vagy csupán az első háborút követően szerepelt-e a karlista mozgalom zászlaján⁶⁸). Ez utóbbi tartományok egyre növekvő aggodalommal figyelték, amint a liberálisok uniformizáló törekvései nyomán kiváltságaik veszélybe kerültek (amint erről a későbbiek folyamán ejtünk szót: ez az aggodalom nem volt alaptalan, hiszen a karlisták törekvései ellenére – és a mozgalom lendületvesztésének következményeként – a baszk *fuerók* eltörléséről 1876-ban törvényben határozott a spanyol kormány).

A karlista ideológia ötvözte tehát a dinasztikus legitimitást, a katolikus integrációt, az abszolút monarchia iránti elkötelezettséget és a tradicionális kiváltságjogok védelmét. Mindezt jól tükrözi jelmondatuk: *Dios, Patria, Rey y Fueros!* („Isten, haza, király, kiváltságjogok!”).

II.2. A karlizmus nemzetközi támogatottsága és hatása Európában

Mint bevezetőnkben már említettük, a karlista mozgalom a két, egymással szemben álló oldal nagyhatalmi támogatóinak köszönhetően hamarosan messze túlmutatott egy ország belügyén: egész Európa politikai viszonyrendszerét befolyásolta. A karlisták oldalán az abszolutista nagyhatalmak – Ausztria, Oroszország és Poroszország, és természetesen a Szentszék – sorakoztak fel, míg az Izabella-pártiak a liberális európai nagyhatalmak (Anglia, Franciaország és Portugália) támogatására számíthattak. Az abszolutista országok 1833 szeptembere, azaz a münchengräzti egyezmény⁶⁹ óta

⁶⁷ A királytól kapott különjogok, a *fuerók* a következők voltak: 1. gyakorlatilag teljes adómentesség a Korona felé, 2. mentesség a hadkötelezettség alól (egy baszk tartománynak csak akkor kellett a Korona oldalán hadba vonulnia, ha a harcok baszk földön zajlottak). 3. különleges vámrendszer (Spanyolország vámhatára nem esett egybe a baszk tartományok határával, hanem az Ebro folyó déli partja alkotta, ezért Baszkföldön számtalan árucikk olcsóbb volt, mint az ország többi részén), 4. a helyi junták élhettek abbéli jogukkal, miszerint a *fuerókat* fenyegető valamennyi királyi rendelettel kapcsolatban engedetlenséget hirdethettek (*Pase foral*). 5. A királyt egy magas rangú hivatalnok (*corregidor*) képviselte a helyi gyűléseken, míg a baszk tartományok saját küldöttekkel képviseltették magukat a törvényhozásban. A szokásjogok e fajtája általánosan jellemző volt az ancien régime időszakára, megfelelőik Európa más országaiban is megtalálhatók voltak. De míg e jogokat az abszolút monarchiák időszakában sorra eltörölték, addig Baszkföldön egészen a 19. század végéig meghatározták a jogi és politikai rendet.

⁶⁸ CLEMENTE, Josep Carles: *La otra dinastía. Los reyes carlistas en la España contemporánea*. Papeles des tiempo, Número 10. A. Machado Libros, S.A. 2006. Móstoles (Madrid), 31. o.

⁶⁹ 1833-ban Münchengräztben az osztrák, a porosz és az orosz uralkodó titkos egyezményben határozta el magát, hogy megsegítik egymást az országaik területén kitörő forradalmakkal szemben.

próbáltak gátat vetni a liberalizmus európai előretörésének és a háború kitörésétől fogva támogatták a *carlismót*⁷⁰. E korábban példa nélküli nemzetközi összefogás azonban katonai és gazdasági értelemben egyaránt kevésnek bizonyult az ekkoriban gyorsan cserélődő spanyol kormányfők, Martínez de la Rosa⁷¹, Mendizábal⁷² és Calatrava⁷³ kormányainak. Talán a leghatékonyabb segítséget Anglia nyújtotta, amikor az értelmetlen vérontás beszüntetése érdekében végzett közbejárásának köszönhetően Tomás Zumalacárregui⁷⁴ és a brit kormány küldöttei, Lord Eliot és Guirwood tábornok 1835. május 27-én aláírta a Lord Eliot-egyezményt, amely előírta a hadifoglyok időszakos kicserélését, valamint rendelkezett a kórházi ápolásra szorult sebesültek és betegek jogairól.

Ezzel együtt elmondhatjuk azonban, hogy 1833-tól Spanyolország az európai diplomácia gyűjtőpontjában állt.

Értekezésünk témájának szempontjából azonban e sorok íróját természetesen mindenekelőtt az érdekelte, hogy a karlista konfliktus hogyan befolyásolta a Spanyolország Franciaországgal fenntartott viszonyát.

Az első karlista háború idején az 1832-es du Berry hercegnő-féle összeesküvés kudarca⁷⁵ miatt megbomlott az addig egységes francia legitimista-tábor, és ez – valamint az akkori francia kormány óvatos spanyolpolitikája – oda vezetett, hogy nem

⁷⁰ Egyes karlista történészek némi szarkazmussal jegyzik meg, hogy az európai abszolutista nagyhatalmak részéről e szimpátia kimerült az erkölcsi bátorításban, míg a liberális nagyhatalmak – mint a későbbiekben látni fogjuk – hathatós és komoly (anyagi és emberi) erőforrásokat mozgósítottak a spanyol liberálisok megsegítésére.

⁷¹ Martínez de la Rosa: Mária Krisztina régensnő leánya, II. Izabella kiskorúsága idején a korábban száműzött, diszkriminált liberálisoknak nyújtott amnesztiával igyekezett magának támogatókat szerezni, és Izabella dinasztikus jogait megerősíteni. Martínez de la Rosát (1787–1862) ekkor nevezte ki a miniszterek tanácsának elnökévé és államminiszteré (1834–1835). Espartero hatalomra jutása után Párizsba menekül.

⁷² Juan Álvarez Mendizábal (1790-1853) pénzügyminiszter, kormányfő. Általános besorozást rendelt el, és eltörölte a férfirendeket, valamint azok javainak elidegenítését, meghirdette az egyházi és a faluközösségi földek kisajátítását és kiárúsítását az igénylők között. Espartero bukásakor emigrációba kényszerül.

⁷³ José María Calatrava (1781-1846), liberális ideológiát valló politikus. Az alkotmányozó három év kezdetekor a legfelsőbb bíróság tagja, majd belügyminiszter, később igazságügyi miniszter. Az alkotmányos rend bukása után Londonba menekül, ahonnan 1833-ban tér vissza. 1836-ban kormányfő.

⁷⁴ Tomás de Zumalacárregui y de Imaz (1788–1835), „Tío Pepe” az első karlista háború legendás vezéralakja, karlista tábornok.

⁷⁵ 1832-ben Berry hercegnő, néhány ultra kíséretében fegyveres felkelés élére állt, melynek célja Lajos Fülöp hatalmának megdöntése, és saját fiának, V. Henriknek trónra ültetése volt. A hercegnő azonban nem tudott komoly társadalmi támogatottságot szerezni ügyének, ezért az kudarcra végződött.

tudták hathatósan támogatni a spanyol karlistákat. Ezen óvatos spanyolpolitikát az indokolta, hogy Lajos Fülöp, a „barikádok királya” nem engedhette meg, hogy Spanyolországban abszolút monarchia jöjjön létre. Ez ugyanis adott esetben veszélyt jelenthetett volna kormányára, ezért Párizs egyre fokozódó aggodalommal figyelte az Ibériai-félszigeten zajló spanyol eseményeket, hiszen nagyhatalmi ambíciói és érdekei azt diktálták, hogy Bourbon uralkodó kerüljön a spanyol trónra – akár úgy is, hogy Izabella a Bourbon-dinasztia valamely tagjához megy nőül. Ha e házasságot azonban nem sikerül tető alá hozni, vagy Izabella valamely más uralkodóház tagjai közül választ, az alapjaiban ingathatta volna meg a két ország között 1830 óta fennálló jó viszonyt. Hogy Lajos Fülöp bebizonyítsa, mennyire komolyan gondolja a Spanyolországgal fenntartott jó viszonyt – és nem utolsósorban, hogy a nemzetközi diplomáciában is kedvező benyomást alakítson ki magáról –, 1834. április 22-én Angliával, Spanyolországgal és Portugáliával közösen aláírja a Négyes Szövetséget.

Mint említettük, hathatós (ti. anyagi és katonai) nemzetközi segítségre a spanyol liberálisok számíthattak, a karlisták nem. Amikor például Zumalacàrregui első diadalának hírére a madridi liberálisok körében kitört a pánik, Párizs, London és Lisszabon úgy döntött, hogy nagy létszámú katonai erőt vonultat fel Izabella védelmében (1835. június 18.): Lajos Fülöp a francia idegenlégió 4000 katonáját⁷⁶, míg Anglia a Sir Lacy Evans által vezetett, 12 000 fős zsoldoshadsereget vezényelte a spanyol liberálisok megsegítésére. A két évre szerződött, és kizárólag a pénz által motivált angol zsoldosokat a harcok és a seregben tomboló járványok azonban hamarosan tizedelni kezdték, mígnem létszámuk mindössze 1746 főre csökkent⁷⁷. A testileg-lelkileg megtépázott angol légiósokat a Huescában és Barbastróban⁷⁸

⁷⁶ AZAN, Paul: *Récits d'Afrique. La Légion étrangère en Espagne 1835-1839*, Paris, H. Charles-Lavauzelle, 1907.

⁷⁷ P. AZAN, i.m. 62. o.

⁷⁸ 1837 májusában az Iribarren tábornok által vezetett spanyol hadsereg fel akarta tartóztatni azt a karlista támadást, melynek célpontja Katalónia volt. Május 24-én a két hadsereg **Huesca** határában ütközött egymással, ahol a karlisták éjszakára táborot vertek. Ekkor Iribarren az idegenlégió zászlóaljával megerősítve rajtaütött a karlistákon, ám azok hamarosan felül kerekedtek, és a magára maradt légiós zászlóaljat bekerítő hadművelettel szinte megsemmisítették. Az összecsapásban elhunyt Iribarren helyét Marcelino Oraa vette át, aki június 2-án ellentámadásba lendült a kis mezőváros, **Barbastro** határában. Az Oraa-val harcoló idegenlégiós zászlóalj hirtelen 800 egykori légiósból – bajtársaikból, nem ritkán egykori barátaikból – alakult karlista légiós különítménnyel találta magát szemben, ami teljes zavart okozott soraikban. A kegyetlen összecsapásban a két légiós alakulat gyakorlatilag megsemmisült. A karlisták oldalán harcoló német Wilhelm von Radhen báró így emlékszik vissza: „igen mozgalmas katonai pályafutásom alatt sem vettem részt ilyen véres ütközetben, mint amely a barbastro-i csata volt. Az egymást kölcsönösen felismerő katonák franciául vagy németül nevükön,

elszenvedett katasztrofális vereség után London 1839 januárjában visszahívta, a légiót pedig 1839. április 1-jén feloszlatta. A II. Izabella csapatainak gerincét adó idegenlégió e megsemmisítő kudarc ellenére is döntő szerepet játszott a hadjáratban, szemben az említett angol légióval, melynek tagjait London külvárosi nyomornegyedeiben toborozták.

Ugyanekkor történt, hogy IV. Péter portugál király leánya, II. Mária Glória is 6000 fős sereget küldött a régensnő Mária Krisztina és Izabella megsegítésére, miközben – érdekes történelmi párhuzam! – saját országában a *carlismo*hoz igen hasonló⁷⁹ konfliktus, a *miguelismo*⁸⁰ bontakozott ki. Ebben Mária Glória királynőnek nagybátyjával, a tradicionalista Dom Miguellel kellett megküzdenie a portugál trónért. 1828. június 30-án Dom Miguelt királlyá koronázták, és ezzel kezdetét vette a „két fivér háborúja” Dom Pedro és Dom Miguel között. 1834-ben azonban külföldi segítséggel (Charles Napier angol admirális által vezetett brit haderő Péter mellé állt) Dom Miguelt lemondatták a trónról, aki azt átadta unokahúgának, majd Ausztriába emigrált.

A karlista (és miguelista) mozgalom forgószínpadán ekkor tűnnek fel első ízben a francia legitimisták. Miguel de Bragance trónkövetelő mögé ugyanis nagyon sok francia katonatiszt sorakozott fel. Közülük a leghíresebb de Bourmont marsall, az algíri expedíció győztese volt, aki egy rövid ideig a miguelista seregek főparancsnoka volt, rajta kívül azonban még számtalan francia tiszt neve maradt fenn azok közül, akik e

becenevükön szólították egymást, baráti jobbot nyújtva közelítettek egymás felé, beszélgettek, majd hidegvérrel legyilkolták egymást.”

⁷⁹ A carlismo és a miguelismo között minden hasonlóság ellenére két fontos **különbség** tehető. Az egyik, hogy „(...) hogy Portugáliában a miguelizmus hatalomra kerül, Spanyolországban a karlismus nem. Miguel törekény hatalmát csak VII. Ferdinánd spanyol király, az USA és a Vatikán ismeri el 1828–1834 között.” (SEMSEY Viktória: *Portugália – a liberalizmus elleni népi megmozdulások (1834–1844)*, in *Klió* 2005/1. 14. évfolyam. 86. o.), míg a másik: „a miguelismót a portugál arisztokrácia többsége támogatta e mozgalmat – míg a carlismót a spanyol grandok alig 10–15 százaléka; erősen forradalom- és terrorizmusellenes, amelyet számára a franciák, Franciaország jelenítették meg; harcosan, a terrorizmust is elfogadva katolikus, a múlthoz erősen visszakötődő és mélyen misztikus vonásokat is mutat.” (ANDERLE Ádám: *A spanyol carlismo* in: *Klió*, 8. évf. 1999/2. 90–94. o.)

⁸⁰ Amikor VI. János (João VI) 1826-ban meghalt, a trónt legidősebb fia, akkor Brazília császára örökölte, IV. Péter néven (Pedro IV, 1826. március-május). Mivel Péternek semmi kedve nem volt visszatérni Portugáliába, lemondott a trónról 7 éves leánya, II. Mária (1826–1856) javára. Hivatalos eljegyzés jött létre Mária és nagybátyja, Dom Miguel között azzal a feltétellel, hogy Dom Miguel elfogadja azt az alkotmányos kartát, amely biztosítja az ország parlamentáris kormányzását. Ez a karta és az alkotmányos monarchia ténye reménnyel töltötte el a portugál liberálisokat. Dom Miguel nevében azonban hamarosan megindult a fegyveres megmozdulás a vidéki országrészekben. Dom Miguel anyja, Sarolta-Johanna (1775–1830) elnyerte fivére, VII. Ferdinánd támogatását, akinek csapatai 1826-ban megkezdték a beavatkozást Portugáliában. 1828-ban Miguel hatályon kívül helyezte a kartát, és elfoglalta a trónt, elindítva ezzel a két fivér háborúját (1828–1834) (M. VINCENT–R.A. STRADLING: *A spanyol és portugál világ atlasza*, Helikon, Budapest, 1994. 129–130. o.) A miguelismóról bővebben lásd: SEMSEY Viktória: *Az ibérismus Portugáliában – Uniós és konföderációs tervek az Ibériai-félszigeten 1848–1874 között*, in: *Studia Caroliensia* 2005. 4. szám 113–124. o.

portugál kalandban részt vettek: La Genetière, Tanneguy Duchastel, Clouet, Rousseau de Montfrand, Cathelineau vagy La Rochejacquelein. Korántsem meglepő tehát, hogy közülük később sokan csatlakoztak a miguelizmus testvérmozgalmához, a *carlismo*hoz. Don Carlos francia támogatóinak létszáma néhány száz főre tehető, akik – mint a későbbiekben látni fogjuk⁸¹ –, nem csak emlékirataikban papírra vetett személyes élményeikkel gazdagították a *carlismo*ról az utókorra maradt dokumentumok táráát, hanem a mindenkori karlista vezetők odaadó és megbízható híveivé váltak. Az említett emlékiratok szerzői közül Alexis Sabatier, Robert de Custine gróf, Xavier Auguet de Saint-Sylvain⁸², Alfred de Barres du Molard vikomt, Anastase de Tandé, de Villemur gróf, Carlos de Lazerme, Pradel de Lamase, Hilaire de Chardonnet gróf⁸³ vagy Edward Kirpatrick de Closeburn tábornok nevét említjük. Rajtuk kívül még vendée-i harcosok is nagy számban csatlakoztak a karlista mozgalomhoz. Rájuk az 1832-es du Berry hercegnő-féle felkelésben vállalt szerepük miatt üldöztetés várt Franciaországban, amely elől a száműzetésbe menekültek.

A mindenkori karlisták tehát szövetségesre leltek a francia legitimistákban. Érdekes azonban, hogy kutatásaink során az értekezésünk által tárgyalt harmadik karlista háború idejéből valamivel kevesebb francia névre bukkantunk. Egyes történészek⁸⁴ szerint ennek két magyarázata lehet: egyfelől a két francia uralkodóház házasság útján való egyesítési kísérletének kudarca, másfelől pedig az 1870–71-es francia–porosz háború viszontagságai.

II.2.1. Spanyolország és az Osztrák-Magyar Monarchia (1833–1874)

Mint említettük, a VII. Ferdinánd halálával kirobbant trónöröklési vita összeurópai konfliktusként értékelhető: a liberálisok mögé az európai liberális nagyhatalmakat tömörítő Négyes Szövetség, míg a leányöröklés jogosságát vitató V. Carlos és hívei, a karlisták mögé pedig a Szent Szövetség konzervatív-katolikus nagyhatalmai – így

⁸¹ 1879-ben Gérard Wenck a L'Union című legitimista érületű lapban Pour Don Carlos címmel közzétette a karlista seregben harcoló francia önkéntes tisztek névsorát.

⁸² Saint-Sylvain V. (Don) Carlos Las Vallès báró néven nemesi rangra emelte, majd nem sokkal később, 1837-ben Perpignanban ezen a néven jelentette meg Un chapitre de l'histoire de Charles V című írását, amely Don Carlos 1834-es spanyolországi utazását beszéli el.

⁸³ Chambord grófjának pártfogoltjaként követte őt az ausztriai Frohsdorf-beli emigrációba.

⁸⁴ Jean-Claude DROUIN és Nathalie RILLOT, a bordeaux-i egyetem professzorai. *Légitimistes français et carlistes espagnols: La croisade pour le roi* című cikkük az *A mis amigos de la frontera* című kiállítás katalógusában jelent meg 2006-ban.

Ausztria, Poroszország, Oroszország valamint a Szentszék – sorakoztak fel. Ezért 1836 és 1848 között Bécs és Madrid között megszűnt a diplomáciai kapcsolat, melynek következtében mindkét ország visszahívta állandó képviselőit. Mindeközben azonban nagyon sok karlista talált menedéket Ausztriában.⁸⁵ Az 1830-as évek végén, 1840-es évek elején a madridi külpolitika Svájcban, Ausztriában és Poroszországban tapogatózó tárgyalásokba kezdett Bécs felé a diplomáciai viszony újrendezése érdekében, melynek egyik célja a németajkú államok felé való nyitás volt, és az angol-francia hegemoniai enyhítése volt. E kapcsolatkereséssel VII. Ferdinánd volt miniszterelnökét, Zea Bermúdezt bízta meg a királynő, aki 1839 őszén tájékoztató látogatást tett Berlinben⁸⁶. E „terepszemlének” két célja volt. Zea Bermúdez egyfelől fel akarta mérni, hogy a Szent Szövetség e két állama mennyire eltökélt a karlizmus támogatásában, másfelől pedig puhatolózni akart arról, hogy Bécs hogyan viszonyulna egy esetleges osztrák-spanyol házasság (ti. II. Izabellával) elképzeléséhez. A kezdetben a házasság gondolatától elzárkózó Bécs pozitív válaszára 1841-ig kellett várni, ekkor a jelölt Habsburg Frigyes főherceg volt, míg a poroszok inkább Izabella és nagybátyja, Don Carlos házasságát pártolták volna.

Spanyolország diplomáciai elszigetelését a Szent Szövetség atyjának nevezett befolyásos Metternich herceg is szorgalmazta, aki – miután 1841-ben először volt hajlandó érdemben tárgyalni a spanyol követtel – részletesen vázolta Spanyolországgal kapcsolatos fenntartásainak indokait⁸⁷. (A herceg nem titkolt célja ebben az időben az

⁸⁵ A témáról bővebben ANDERLE Ádám: *El carlismo y la Corte de Viena* in: *Acta hispanica*, T. III. Szeged, 1998, 5-11. o., PALLAGI Mária: *Az első világháború és a spanyol semlegesség*, in: *Documenta Historica* 60. JATEPress, Szeged 2003. illetve *A magyar kérdés: Spanyol követi jelentések Bécsből 1848–1868* című gyűjteményben olvashatunk (Összeállította és szerkesztette: Anderle Ádám, Hispania Kiadó, Szeged, 2002). Ez a kötet a Bécsben székelő spanyol követek 1848 és 1868 között Madridba küldött, eddig feltáratlan magyar vonatkozású jelentései mellett részletesen ismerteti Spanyolország helyét az európai politikában (9-16. o.) illetve Spanyolország 1848-1868 közötti külpolitikájának legfontosabb vonásait (16-24. o.).

⁸⁶ ANDERLE Ádám: *Spanyol külügyi instrukciók a bécsi követeknek (1809-1856)*, in: *AETAS*, Szeged, 1999. 1-2. szám, 166-186. o.

⁸⁷ „Spanyolországban anarchia van: nem a tényeké, hanem az eszméké, lakói pedig mindaddig nem békülhetnek össze, amíg nem lesz valaki, aki azt mondhatja: én, a Király. (...) Nem ismertük el Ferdinánd végrendeletét – bárha nem is támadtuk azt. (...) Politikánk következetes, világos és gyakorlatias volt. Ez azonban nem azt jelenti, hogy szükség esetén ne változtatnánk ezen a szigoron, elismerve... a tényleges kormányt. Ám ehhez stabilitás kellene, ez pedig Spanyolországban hiányzik: egyfelől a háború, másfelől a kormányok és a kormányzók gyakori váltakozása miatt. Azután pedig Krisztina anyakirálynő és Espartero, a régens-gyám közötti ellentét miatt is. (...) Spanyolorzágnak katonai kormánya van, de hogy ez stabil legyen, ahhoz hadseregbe lenne szüksége. Ehhez viszont pénz kellene, ez pedig nincs Spanyolországban. (...) Ha Spanyolország garantálni tudná a belső békét, kapcsolataink egy éven belül helyreállhatnának.” (ANDERLE: *Spanyol külügyi instrukciók ...*, 170. o.)

volt, hogy a liberális Európával szemben szilárd európai szövetséget építsen fel, melyhez a *carlismó*ban látta meg a megfelelő eszközt.)

A spanyol diplomácia 1840-es évek elején megkísérelt puhatolózása azonban nem járt sikerrel. Az európai nagyhatalmak szemében a marginalizálódott és instabil Spanyolország nem volt kíváncsú szövetséges, Ausztria pedig inkább a német föderáció, Poroszország és Anglia kapcsolatait kereste. E nagyhatalmi tömbből némileg távol maradt Oroszország, ám a spanyol diplomácia bátortalan nyitása ismét kudarcba fulladt: a karlista mozgalom legállhatatosabb és legnagylelkűbb támogatójaként Oroszország is elzárkózott a kapcsolatteremtéstől II. Izabella kormányával.

1848 elején a spanyol diplomácia ismét megkísérelt kitörni az elszigeteltségből, amelyhez az időközben jelentősen megváltozott hatalmi konstelláció is kedvező teret biztosított. Metternich Szent Szövetségét szétilálta a 1848-as forradalmi hullám – a befolyását veszített kancellár immár nem akadályozta Spanyolország nemzetközi porondra lépését. E változó hatalmi kontextusban a bécsi udvarnak immáron érdeke volt, hogy maga mellett tudhassa a spanyol monarchiát is. A spanyol diplomácia ütőkártyája ekkor „a monarchiák szorosabb összefogása volt e súlyos időkben”⁸⁸. A következő diplomáciai látogatásra Bécsben néhány nappal Metternich lemondása után került sor, a spanyol követ ekkor Juan Antoine Zayas volt, aki végül hosszas tárgyalások után 1848 júliusában foglalta el posztját Bécsben. Kinevezésével „megtört a jég”, Spanyolország kitört diplomáciai elszigeteltségéből, ami azért is nagy sikerként könyvelhető el, mert a Monarchiának itáliai birtokai miatt nem állt érdekében Spanyolország megerősítése. E kinevezésnek van egy másik érdekessége: miközben Madrid rendezni látszott viszonyait a bécsi kormánnyal, a Habsburg udvar továbbra sem titkolta a karlisták iránti szimpátiáját.⁸⁹

Spanyolország „visszatérését” belgazdaságában beállt kedvező fordulat is elősegítette: az 1850-es években ugyanis gazdasági fellendülés mutatkozott az országban. Külpolitikája terén az 50-es években követett semlegesség politikáját a 60-as évek elején aktívabb diplomáciai szerepvállalás váltotta fel – igaz, kevesebb sikerrel⁹⁰. Több

⁸⁸ Anderle, i.m. 171. o.

⁸⁹ Pallagi: *Az első világháború és a spanyol semlegesség*, 5. o.

⁹⁰ „Az 50-es évek végétől azonban változás figyelhető meg: 1859-1860 között sikertelen háborút folytat Marokkóban, 1861-ben a franciák oldalán részt vesz azok indonéziai hadműveleteiben, hogy logisztikai bázist biztosítson azoknak vietnámi, kambodzsai és laoszi intervenciójukhoz, Anglia és Franciaország oldalán avatkozik be Mexikóba, hogy Juárez hatalmát korlátozva egy konzervatív

rövidebb ideig Bécsbe delegált követ után Luis López de la Torre Ayllon személyében⁹¹ (1852–1856) rátermett, kiterjedt kapcsolatokkal rendelkező és elismert követ képviselte Spanyolországot a császári fővárosban, aki a magyar vonatkozású ügyekről is rendszeresen jelent Madridnak. Ennek oka a követ levelezését és jelentéseit több tanulmányában ismertető Palkovics Andrea szerint, hogy „Ayllon egy olyan országot képvisel Bécsben, ahol a kis nemzetek mozgalmi egyre nagyobb jelentőségre tesznek szert, a politikai csatározásokban megjelentek a köztársaságiak – például Pi y Margall föderalista elképzelései –, így érthető, hogy a követ érdeklődéssel figyelte az osztrák-magyar konfliktus különböző fejleményeit. (...) A bécsi udvarban Spanyolország egy lehetséges szövetségesét látta.”⁹²

Az 1860-as évek végén tehát Spanyolország és az Osztrák-Magyar Monarchia között – Palkovics Andrea szerint – több párhuzam is megfigyelhető. Mindkét ország trónján egy fiatal uralkodó ül, mindkét országban az abszolutizmus hosszú évei után utat törtek maguknak a liberális reformok, egyre hangsúlyosabb szerepet követeltek maguknak a nemzeti mozgalmak és a föderalista elképzelések, és mindkét ország gazdasága fellendülésnek indult.⁹³

Értekezésünk szempontjából a bécsi udvar és a *carlismo* viszonyának ismertetése felettébb érdekes lehet. Ennek forrásait – azaz a spanyol követek Bécsből küldött jelentéseit – Anderle Ádám dolgozta fel *A bécsi udvar és a carlismo* című írásában⁹⁴. Az első karlista konfliktus kirobbanásakor az osztrák diplomácia irányítója Metternich herceg volt, aki, noha ellenezte a spanyol liberális reformokat, a *carlismo* mellett sem foglalt állást egyértelműen. Mindeközben, mint fejezetünk elején említettük, Ausztria nagy számban fogadott be karlista menekülteket, és a karlista párt is aktív tevékenységet folytat a császári fővárosban. Az 1840-es évek közepén a herceg továbbra is távolságtartó és megfontolt álláspontot képvisel Spanyolországgal szemben, de nem zárkózik el attól, hogy véleményt formáljon a közben kirobbant dinasztikus vitáról.

monarchiát hozzon létre Habsburg Miksa uralkodása alatt. 1861-ben anektálja Santo Domingót, a sziget költséges megszállása három évig tart.” Palkovics, *ibid.* 23. o.

⁹¹ PALKOVICS Andrea: *Az osztrák-magyar konfliktus a bécsi spanyol követ jelentéseiben (1859-1861)* in: Anderle Á. (szerk.): *MTA-SZTE Hispanisztika Kutatócsoport, Kutatási Közlemények II. Magyarország és a hispán világ*, Szeged, 2000, 23-31. o, valamint Uő.: *Út a kiegyezésig – Spanyol szemmel (1850–1868)*, doktori értekezés (Szeged, 2007).

⁹² Palkovics, *i.m.* 25. o.

⁹³ Palkovics, *i.m.* 26. o.

⁹⁴ in: *Századok*, 1999/6. 1344–1348. o.

Véleménye szerint II. Izabella és Montemolín grófja (ti. Don Carlos) közötti házasság lenne a megoldás, mert „azon kívül, hogy véget érne az áldatlan dinasztikus küzdelem, a trón körül a nemzet többsége tömörülhetne, és Spanyolország, erős belső pozícióból függetlenedne a külföldi befolyástól.”⁹⁵ E tervet azonban a spanyol liberálisok heves ellenállása lehetetlenné tette.⁹⁶

Az 1848-as osztrák-spanyol közeledés érdekessége, hogy Bécsnek úgy sikerült viszonyát rendeznie Madriddal, hogy eközben a karlistákhoz fűződő hagyományosan jó viszony sem sérült. Mint ismeretes, hozzájuk családi kötelékek is fűzték a Habsburgokat: V. Carlos második fia, Juan Carlos (Montizón grófja) felesége María Beatriz de Austria-Este volt. Mint Anderle Ádám fogalmaz: „Ez a szituáció érdekes és kényes. Egyfelől – a spanyol követi jelentések híradásai szerint – császári udvarban folyamatosan erős a Carlos-párt tevékenykedett (vezetőjük Lajos Viktor főherceg, Ferenc József fivére volt), miközben a kormány, s maga a császár kiegyensúlyozott kapcsolatokat ápolt Izabellával – majd 1874 után XII. Alfonz kormányával, már csak azért is, mert a XII. Alfonz feleségül választott Mária Krisztina maga is a Habsburg család tagja.”⁹⁷ Anderle Ádám idézett cikkében egy másik érdekes párhuzamra is felhívja a figyelmet, ez pedig az általa „alternatív royalista mozgalmak”-nak nevezett politikai irányzatok (a *carlismo* mellett a már említett *miguelismo*, és a francia royalisták) egymáshoz, illetve az európai konzervatív nagyhatalmak felé való közeledése, ami szintén kiemelt téma volt a bécsi spanyol követek jelentéseiben. 1874 után Bécs eladdig kissé távolságtartó, és Madrid felé csak a minimálisan szükséges mértékben nyitó külpolitikája megváltozott, mely elsősorban a már említett házasságnak (XII. Alfonz és Ferenc-József unokahúga, Habsburg-Lotharingiai Mária Krisztina között, 1879), illetve annak volt köszönhető, hogy „a leendő XII. Alfonz (1872-74 között) a Theresianumban végzett, együtt a Habsburg főhercegekkel, jó barátságba is kerülve néhányukkal.”⁹⁸

A *carlismo* osztrák támogatása azonban 1874-ben megszűnt. Ennek oka, hogy Ferenc József nem szavazott több bizalmat az időközben radikalizálódott, sőt, a szocialista

⁹⁵ Anderle, i.m. 1344. o.

⁹⁶ MENÉNDEZ PIDAL (dir.): *Historia de España* T. XXXIV. Madrid, 1981. 390. o.

⁹⁷ Anderle, i.m. 1346. o.

⁹⁸ Anderle, uo. 1347. o.

munkásmozgalommal is kapcsolatba kerülő mozgalomnak, mert abban immár nem a monarchikus eszmény megtestesülését látta, hanem a kiszámíthatatlanságot. „Az európai politizálásban tehát szerinte helye nincs.”⁹⁹

II.2.2. A francia nagyhatalmi politika és Spanyolország (1830–1860)

A hagyományosan a kontinentális hatalom szerepére áhítozó Franciaország, mint említettük, sosem volt közömbös szemlélője a Pireneusokon túl zajló eseményeknek. Az áhított kontinentális súlyú szerephez Párizsnak stabil hátszázagra volt szüksége, amelyre a délnyugati határvidék, azaz Spanyolország kiválóan alkalmas volt. Ezt támasztja alá az a vélekedés is, amelyet egyes francia történészek, mint például Jean-Charles Jauffret vallanak magukénak. Eszerint a spanyol örökösödési háború óta Párizs diplomáciájának vezérelve az volt, hogy „a madridi kormány nem jelenthet veszélyt Párizsra, és Franciaország azáltal biztosíthatja hátszágát, ha szövetségre lép egy elszigetelt és gyenge, regionális hatalom szintjére süllyesztett Spanyolországgal.”¹⁰⁰

1830-ban Franciaországban az elődjeinél liberálisabb, józan és az „arany középút” (politique du Juste-Milieu) híveként ismert Lajos Fülöp lépett a trónra, amiből a spanyol menekültek annyit érezhettek, hogy az őket körülvevő politikai légkör valamivel bizalmatlanabb hangnemre váltott, amelyet jól illusztrálnak Lajos Fülöp 1836-ban elhangzott szavai: „Ha a jelenlegi helyzetben (ti. az ország a karlista háborúban forrong – P.E.) beavatkoznánk a spanyol belpolitikába, azzal koronánkat és az európai békét sodornánk veszélybe. Semmi áron nem kívánunk hát belesodródni!”¹⁰¹

1836-ban Lajos Fülöp Adolphe Thiers-re bízta a külügy irányítását, aki Talleyrand tanácsára az akkor mindössze 6 éves Izabella és d’Aumale hercege (Lajos Fülöp fia) közötti dinasztikus házasság útján akarta „bebetonozni” a két ország kapcsolatát. Thiers ezzel visszanyúlt a XIV. Lajos korabeli elképzeléshez, azaz a két korona egyesítésével

⁹⁹ Anderle, uo. 1348. o.

¹⁰⁰ JAUFFRET, Jean-Charles: *La France et la question espagnole 1836*. Communication présentée au XIIème colloque de la Commission internationale d’histoire militaire, Athènes, 1987. 1. o.

¹⁰¹ LOZÈRE DE LA, Pelât: *Souvenirs du roi Louis-Philippe*, in: *Revue universelle*, juillet-septembre 1925, 12. o.

létrejött birodalom gondolatához. A francia és a spanyol ház teljes egyesülését az utrechti szerződés ugyan lehetetlenné tette, de e nász arra jó lett volna, hogy szilárd alapokra helyezze a két ország barátságát, és konszolidálja Franciaország mediterrán politikáját. Az 1836 nyarán a régenskirálynő nyári rezidenciáján, San Ildefonsóban kirobbant felkelés (Guerra de los Matiners¹⁰² – egyes történészek szerint a második karlista háború) véget vetett ugyan e dinasztikus házassággal kapcsolatos elképzeléseknek, de Lajos Fülöp nem hagyott fel óvatos külpolitikájával, mivel ebben látta az orléans-i dinasztia fennmaradásának kulcsát. Utódja, III. Napóleon (1852–1870) sem kívánt eltérni elődje spanyol politikájától, és ezt rögtön házasságával is demonstrálni kívánta: felesége Eugenia Maria de Montijo de Guzman, Teba grófnője (1826–1920), a későbbi Eugénia császárné lett, házasságukból született Napoléon Eugène Louis Jean Joseph Bonaparte (1856. március 16–1879. június 1.) édesanyja. A császár azonban ennek ellenére sem tudta igazán szorosra fűzni a két ország szövetségét, noha ebben az időben a két ország közötti kereskedelmi kapcsolatok fellendültek, a spanyol csapatok pedig a franciák oldalán időnként tengerentúli expedíciókban (Indokína, Mexikó¹⁰³) is részt vettek¹⁰⁴.

A júliusi monarchia után francia kormány karlista menekültekkel szembeni attitűdje minden kormány idején más és más volt. 1830-tól hozzávetőlegesen 1850-ig minden kormány más struktúrát honosított meg és más politikai programot követett. X. Károly Franciaországa az abszolutista, karlista vagy *agraviado* menekülteket egyaránt kedvezően fogadta: gyakorlatilag senki és semmi sem zavarta őket abban, hogy Franciaországból spanyol földön lázongást szervezzenek, az alkotmány híveit azonban szigorú megfigyelés alatt tartották. Lajos Fülöp idején viszont, mint említettük, a karlistákkal szemben érezhető volt egyfajta kormányzati bizalmatlanság.

¹⁰² vagy Guerra dels Matiners (1846. szept.–1849. április). Az elsősorban Katalóniát érintő fegyveres konfliktus során először fordult elő, hogy a karlisták a republikánusok oldalán harcoltak. A felkelés okai az ország mély gazdasági válsága (több éves aszály és rossz termés) és a quintas rendszerének bevezetése.

¹⁰³ A mexikói francia érdekek védelme érdekében 1861. december 31-én III. Napóleon szövetségre lép Angliával és Spanyolországgal, és közösen indítják el a később kudarcba fulladt mexikói katonai expedíciót (1861–1867).

¹⁰⁴ Jauffret: *La France et la question espagnole*, 5. o.

III. fejezet: A karlista emigráció

Mint dolgozatunk elején említettük, kutatásaink során nem annyira a karlista háború eseményeire, győzelmekre, vereségekre, hadmozgásokra és stratégiai döntésekre – ezek jól feldolgozott témák –, hanem a **karlista emigránsokra és emigrációra** koncentráltunk.

Értekezésünk e fejezetében elsődlegesen szociológiai és demográfiai szempontból vizsgáljuk a karlista menekülteket. Korabeli népszámlálási adatok segítségével megvizsgáljuk, hogyan alakult a franciaországi spanyol ajkú kolónia létszáma 1851 és 1874 között, bemutatjuk, hogy milyen út vezetett az 1889-es francia állampolgársági törvényig, és hogy mindez milyen hatással volt a spanyol kolóniára. Ezt követően kutatásaink során készített kimutatások és statisztikák felhasználásával igyekszünk pontos összképet rajzolni a karlista menekültekről, melynek során – rövid demográfiai ismertetés után – olyan szempontokra támaszkodunk, mint az emigránsok életkora és családi állapota. Megvizsgáljuk, hogy a családfő (azaz a fő kenyérkereső) emigrálása hogyan befolyásolta a családok megélhetését és összetartozását, és hogyan alakult a nők és a gyermekek helyzete az emigrációban. Bemutatjuk a karlista menekültek háború előtti tevékenységét, „civil” foglalkozását, illetve megvizsgáljuk, hogy jellemzően mely spanyol régiók voltak a kibocsátó, és mely francia területek a befogadó gócpontok.

III.1. A franciaországi spanyol kolónia, 1851–1874¹⁰⁵

Franciaországban 1851-ben volt az első olyan népszámlálás, amely az ott élő külföldieket is lajstromba vette: ekkor kb. 30 000-en vallották magukat spanyolnak. És noha a legelső, a külföldieket is számba vevő népszámlálások nem tettek különbséget spanyolok és portugálok között, a számokból mégis inkább spanyol létszámfölényre

¹⁰⁵ Tekintettel arra, hogy a párizsi helyi levéltár anyaga a Kommün során (1871) a tűz martalékává vált, elsődlegesen a párizsi Nemzeti Levéltár Történelmi Központjában őrzött F⁷ jelzetű iratsomagokra támaszkodtunk. Mivel sajnálatos módon ez az iratsomag a júliusi monarchiát követő időszak vonatkozásában meglehetősen hiányos, további kutatásokat végeztünk a francia külügyminisztérium levéltárában (A.M.A.E), a szárazföldi hadsereg (Armée de terre) történelmi központjában (S.H.D.), valamint a madridi külügyi levéltárban (A(H)MAE).

következtethetünk, tekintve, hogy a portugálok lélekszáma sem ebben az időben, se később nem volt számottevő.¹⁰⁶

Az e népszámlálás és az I. világháború előtti utolsó népszámlálás (1911) között eltelt hatvan év alatt a franciaországi spanyol közösség lélekszáma – egyenletes növekedés után – több, mint megháromszorozódott az 1851-es állapotokhoz képest, de ez nem csak a spanyolokról, hanem az idegen ajkú kolóniák többségéről is elmondható.¹⁰⁷ Az *olaszok* esetében például egyenesen látványos volt a létszámnövekedés. Az öt hivatkozott népszámlálás (1851, 1861, 1866, 1872 és 1874) által felölelt időszakban közel hatszorosára duzzadt népcsoport 1911-ben már a legnépesebb kolónia volt Franciaországban: minden harmadik idegen ajkú betelepült olasz volt. A *spanyol* kolónia – nem ilyen egyenletes ütemben ugyan, de – minden más külföldi közösségnél gyorsabban gyarapodott: az 1851-ben még csak a negyedik legnépesebb közösség 1911-ben már a harmadik helyet foglalta el, miközben az idegen ajkú kolóniák közötti relatív súlyát kevesebb, mint 8%-ról több mint 9%-ra növelte.

A spanyol kolónia e folyamatos ívű gyarapodása jól mutatja a két ország közötti transzibér vándorlás méreteit. Ez az emigrációs hullám – amint arról a kezdetben ötévenként esedékes népszámlálások is tanúskodnak – viszonylag állandónak mondható. Az évszázad utolsó négy népszámlálásakor (1881, 1886 és 1891 és 1896) viszont enyhén visszaesett a spanyol kolónia lélekszáma, aminek az oka vélhetően az 1889-es francia állampolgársági törvényben keresendő.

* * *

Az idegen ajkúak *nemét* először feltüntető 1861-es népszámlálás óta tartja magát az a megállapítás, hogy az egyes bevándorlói csoportok körében milyen egyenetlen a nemek megoszlása.

¹⁰⁶ Erről a spanyolokat és a portugálokat először megkülönböztető 1876-os népszámlálás adataiból következtethetünk: ekkor mindössze 1237-en vallották magukat portugálnak. (RUBIO, Javier: *La emigración española a Francia*. Editorial Ariel, Esplugues de Llobregat (Barcelona), 1974, 89. o.) Ez a nagyságrend az általam vizsgált időszak után sem változik jelentősen.

¹⁰⁷ Lásd: Függelék 1.

100 nőre jutó férfiak aránya			
Nemzetiség	1861	1872	1881
belgák	126	112	113
olaszok	181	158	166
németek	126	103	103
spanyolok	146	140	128
svájciak	150	155	125
külföldiek összes	136	120	125

2. ábra A férfiak arányának alakulása a franciaországi bevándorlók körében (1861–1881)

(Forrás: RUBIO, Javier: *La emigración española a Francia*. Editorial Ariel, Esplugues de Llobregat (Barcelona), 1974., 96. o.)

A fenti táblázatból kitűnik, hogy a franciaországi népcsoportokon belül jellemző férfidominancia a század közepén csökkenésnek indul. A táblázat másik figyelemreméltó üzenete, hogy a nemek megoszlásának egyenlőtlensége bevándorlói csoportonként változik, noha valamennyi kolóniáról elmondható, hogy – kisebb vagy nagyobb arányban –, de a férfiak többsége volt a jellemző (a németek kivételével). A *spanyol* emigránsok között a férfiak aránya majdnem mindig magasabb volt a külföldi populáció átlagánál, viszont alacsonyabb, mint a vizsgált időszakban emigrált *olaszok* esetében, ami nem meglepő, tekintve, hogy – mint említettük – a 20. század második felében éppen az olasz bevándorlás volt a legjelentősebb. Érdekes lehet még megvizsgálni, hogy az 1891-es népszámláláskor tapasztalt markáns visszaesést követően (amely részben a már említett 1889-es állampolgársági törvénnyel magyarázható) a spanyol férfi bevándorlók aránya a 20. század elején ismét megugrott.

Értekezésünk e fejezetének célja nem az, hogy egyfajta „robotképet” fessünk a Franciaországba menekült spanyolokról, hanem mindössze annyi, hogy néhány jellegzetes ismertetőjegy segítségével – amelyeket kutatásaink során gyűjtöttünk össze – valamelyest árnyaljuk a politikai menekültekről alkotott képet, amely, amint a későbbiekben elemzett irodalmi alkotásokból látni fogjuk, egyet jelent a romantikus, hazájáért minden áldozatra kész lázadó mítoszával. Az elmúlt évszázad második felének teljes demográfiai vizsgálata és a spanyol emigráció szociológiai helyzetének ismertetése azonban nem könnyű feladat.

Az általunk megtekintett hatósági kimutatások minősége és adatainak részletessége nagyban függött a beszámolót összeállító prefektusok és azok munkatársainak munkájától. E kimutatásokban 13 oszlopban csoportosították a menekültekkel kapcsolatos információkat: vezeté- és keresztnév, életkor, nemzetiség, rendfokozat vagy foglalkozás, az emigráció időpontja és indoka(i), a száműzetés alatt végzett foglalkozás, aktuális pénzforrásaik, családtagjaik száma, tartózkodási helye és végül egyéb megjegyzések. Olykor e kimutatások hiányában a menlevelekre illetve útlevelekre támaszkodtunk, amely a csendőrségen a személyi adatokat tartalmazó iratnak felelt meg. Ezekben azonban kizárólag a vezeté- és keresztnév, az életkor, a foglalkozás vagy rangjelzés a családi állapot, a menekült személyleírása és egyéb megjegyzések voltak feltüntetve. Kutatásaink során tehát igyekeztünk a lehető legszélesebb körben statisztikát készíteni, így e fejezet a következő, legáltalánosabb információk alapján állít képet a karlista menekültekről: életkor, családi állapot, származási hely (tartomány, régió), foglalkozás és a menekültek társadalmi besorolása.

* * *

Legelső megállapításunk a karlista menekültek¹⁰⁸ viszonylag fiatal életkorával kapcsolatos, ami alátámasztja a tényt, mely szerint az emigrált karlisták között nagy számban képviseltették magukat a katonaköteles férfiak. Számításaink szerint az átlagéletkor 30 év volt: a 20 évnél fiatalabb (8,5%), míg a 20–49 évesek aránya messze kimagasló: 77%. Érdekes megfigyelni, hogy az ország belső területein ez az átlag valamivel magasabb volt (a középső tartományokban, nyugaton, keleten és északon): például Vendée-ban 89%, északon 88,5%, Vienne-ben 87,5%., Indre-ben 87%, Nièvre-ben 85,5% és Haute-Marne-ban 85%. Az 50 éves vagy annál idősebb korosztály aránya 14,5%, viszont itt a déli régiók esetében figyelhető meg ennél az átlagnál magasabb arány: többek között Haute-Garonne (38%), Hautes-Pyrénées (23%), Gironde (16,5%), Var (16%), Pyrénées-Orientales (16%). Ezek az idősebb menekültek – magasabb rangjukból következettünk erre – vélhetően már több háborúban is részt vettek, emellett

¹⁰⁸ Mint az Előszóban említettük, a politikai és a szociális emigráció fogalmának határai a szakirodalomban összemosódnak, ezért a „karlista menekültek” fogalmat ott használjuk, ahol a nem szakirodalmi, hanem levéltári forrásokra támaszkodtunk, tekintve, hogy ezekben – a célzott kutatásból kifolyólag – egyértelműen róluk van szó. Tekintve, hogy a karlista menekültek között nagy számban voltak olyanok is, akik a karlista háborúk ürügyén vándoroltak külföldre (diákok, szerencse vadászok, köztörvényes bűnözők, a sorkatonai szolgálat alól kibújó fiatalok), de magukat karlistaként azonosították a hatóságok előtt, a „karlista menekültek” fogalma őket is takarja.

gyakrabban voltak betegek és nem vállalták az ország belsejébe való hosszabb utazást (ez is magyarázhatja magasabb arányú jelenlétüket a déli, határ menti területeken), ezért a helyi francia hatóságok – a spanyol kormány kifejezett óhajával ellentétben – számukra a Pireneusokhoz közeli tartományokban jelölt ki letelepedési helyet.

* * *

Kutatásaink alapján megállapítható: a karlista menekültek 59%-a egyedülálló (legalábbis egyedül érkezett), 39%-uk házas, 2%-uk pedig özvegyként érkezett Franciaországba. A megvizsgált megyék többségében tartja magát ez az átlag: például Ariège-ben a menekültek 60%-a egyedülálló, 39%-a házas és 1% özvegy. Ezzel szemben az egyes délnyugati megyékben és az atlanti partvidéken fordított tendencia figyelhető meg: Lot-et-Garonne-ban 54%-os volt a nős férfiak, 43%-os az egyedülállók és 3%-os az özvegyek aránya, és a mutatók hasonlóan alakultak Hautes-Pyrénées-ben (32,5% házas, 65,5% egyedülálló és 2% özvegy), Gironde-ban (15,5% házas, 84,5% egyedülálló) és Vendée-ben is (35% házas, 65% egyedülálló).

A politikai – akárcsak a gazdasági indíttatású – emigráció „férfidolognak” számított, hiszen az esetek többségében a kivándorlók egykori katonák voltak. Ezért elmondható, hogy az emigráció legnagyobb vesztesei a családanyák (és velük együtt a családok) voltak, hiszen a családfő emigrálásával megszűnt a család biztos megélhetését lehetővé tevő anyagi forrás, és a korábban javarészt jómódú család tagjai – akár kivándoroltak, akár nem – egyik napról a másikra nélkülözni kényszerültek. A Spanyolországban maradt családanyák senkire sem számíthattak és magukra maradtak. A száműzetés tehát – amellett, hogy nagyban hozzájárult a karlista tömb szétaprózódásához –, a legitimista értékek meggyengülését is előidézte, mert, mint Jordi Canal írja: „A [karlista] családi kör – nyíltan vagy burkoltan – a politikai hitvallás átadásának legfontosabb színtere, végső soron a politikai szocializáció alapja volt.”¹⁰⁹

* * *

¹⁰⁹ „El marco familiar [carlista] constituía el espacio esencial de la transmisión de lo político, de forma explícita o implícitamente. Era, en definitiva, la base de la socialización política.” CANAL, Jordi: *La gran familia. Estructuras e imágenes familiares en la cultura política carlista* in: Rafael CRUZ, Manuel Pérez LEDESMA: *Cultura y movilización en la España contemporánea*, Madrid, Alianza Editorial 1997., 111. o.

A 19. században a nők kizárólag házasság és az anyaság útján teremthettek maguknak társadalmi egzisztenciát és megbecsülést. A karlistafeleségek legfontosabb szerepe, hangozzék bár profánul, a karlista eszmék továbbörökítése volt, biológiai, társadalmi és kulturális értelemben egyaránt. Kutatásaink során megfigyeltük: a családi egyensúly fenntartása érdekében nem volt ritka, hogy a karlistafeleségek – néhány hónap, sőt, esetenként néhány év elteltével – követték férjüket az emigrációba, sőt, a spanyol menekültek esetében sokkal gyakrabban fordult elő, hogy a család külhonban egyesült ismét, mint bármely más nemzet menekültjeinek körében. A családfők életkora 30 és 50 év között változott, az átlagéletkor magasabb volt, mint a menekülttársadalom átlagéletkora (42 *versus* 30 év). A nők átlagéletkora 32 év volt, ám a két szélsőérték (a legfiatalabb 15 éves, a legidősebb 83) tág tartományt fog közre. A gyermekek átlagéletkora 8 év volt, és a nők–gyermekek aránya az érkekezésünkben vizsgált időszakban messze elmaradt a menekült férfiak arányához képest.¹¹⁰

A gyermekekkel kapcsolatban érdekes megfigyelést tettünk. Meglepetten tapasztaltuk ugyanis, hogy a kisgyermekes családok gyakran áthidaló megoldást találtak arra, hogy hogyan tudnák elkerülni, hogy kisgyermeküket kitegyék a hosszú és fáradtságos út viszontagságainak. A Lot-et-Garonne-i elosztóhelyre érkezett Janer család irataiban¹¹¹ például két gyermek nyomát találtuk. Kutatásaink során azonban kiderült: a család harmadik gyermekét Marseille-ban egy dajka gondjaira bízta, vélhetően azért, mert fiatal életkora miatt nem merték útnak engedni. Mivel a család felkeltette érdeklődésünket, tovább kutattunk. Az átolvasott dokumentumokból aztán megtudtuk: egy idő után nem tudták rendszeresen fizetni a dajka bérét, aki kénytelen volt ezt több levélben is észrevételezni. A kisfiú azonban nem sokkal később súlyosan megbetegedett, és meghalt.

Egy másik eset a Bérau családról szólt. Az apát, Juan Martínezt és feleségét, Mariát Bordeaux-ba internálták, csendőrségi aktáikban azonban gyermektelenként szerepeltek. Egy nap azonban a prefektus levélben értesítette a polgármestert arról, hogy hivatalában jelentkezett két fiatal leány, Concepción és Argilina – állításuk szerint a Bérau házaspár gyermekei, akik szüleiket követve hagyták el Narbonne-t, ahol a házaspár hátrahagyta őket. Noha ennek okaira nem derült fény az átvizsgált iratokból, annyit mégis

¹¹⁰ FIRMINO, Sophie: *Les réfugiés carlistes en France de 1833 à 1843*. Université de Tours, 2000, témavezető: Jean-Louis Guereña (doktori értekezés), 49. o.

¹¹¹ A.N.F.: F⁷ 12690 Bulletins individuels des réfugiés Carlistes

megállapíthatunk, hogy a családi kohézió megtartása az emigrációban a család minden tagjától komoly áldozatokat kívánt.

III.2. Társadalmi és hivatásbeli megközelítés

A francia határt átlépő karlistákat a helyi hatóságok a *Pretendiente* (trónkövetelő) seregeiben harcoló menekültekként kezelték. E besorolással azonban pusztán a homályban tapogatóztak, mivel a francia hatóságoknak semmilyen szempontrendszerük nem volt arra, hogy az országba politikai vagy gazdasági okokból érkező spanyolokat kategóriákba sorolják. A jelentésekből kitűnik: ritkán tettek különbséget a karlisták, a katonaszökevények és a kisebb-nagyobb bűncselekmények elkövetői között. A helyi francia hatalom képviselői gyakran csak a megérzéseikre, feltevéseikre illetve a menekültek által elmondottakra hagyatkozhattak. A menekültek soraiba gyakran olyan spanyolok is vegyültek, akiknek semmilyen politikai oka nem volt arra, hogy elhagyja hazáját. Róluk feltételezhető, hogy csupán a jobb élet reményében léptek francia földre. Szintén meg kell említenünk, hogy ezen ártalmatlan „szerencsevadászok” mellett gyakran köztörvényes bűnözők is úgy próbáltak megszökni a spanyol hatóságok elől, hogy karlista menekültnek adták ki magukat. Közöttük egyaránt találtunk tomlöcből megszökött bűnözőt, gyilkossággal vádolt, kényszermunkára ítélt gonosztevőt és tolvajbandák egykori tagjait. Az esetek többségében katalánokról volt szó, akiket a polgárháború a határvidékre, majd onnan az ország belsejében levő városokba sodort. Ezek az emberek semmibe vették Franciaország jóindulatát, és a becsületes munka helyett bűnözéssel akartak pénzhez jutni. Ilyen volt Mariano Capilla, Vincent Salvi és Joseph Carcy is, akiket a Perpignanhoz közeli Banyuls sur Mer-ben tartóztattak le. Azt állították magukról, hogy karlista menekültek, ám a hatóságok hamarosan rájöttek, hogy valójában bűnözők, akik az útjuk során érintett települések lakóitól halálos fenyegetésekkel próbáltak kicsikarni némi útravalót¹¹². Ezek az esetek természetesen csak kiragadott példák. Noha az említett szempontrendszer hiányában nem ismerünk pontos számadatokat arra vonatkozóan, hogy a karlista menekültekként kezelt tömegben

¹¹² A francia külügyminisztérium levéltára (továbbiakban: A.M.A.E.): Liasse N°394 *Mémoires et Documents d'Espagne*.

hány nem odavaló személy volt, annyi mégis kétségtelenül megállapítható, hogy köztük a mindenkori karlisták túlnyomó többségben voltak.

Amennyiben a karlista menekültek foglalkozása szerinti kimutatást szeretnénk készíteni, nem meglepő, hogy a legnagyobb számban a katonák és tisztek érkeztek Franciaországba: a dokumentált teljes emigrációs létszám 61,5%-a. A hivatásos katonák körében érdekes megfigyelni, hogy a ranglétra különböző szintjein elhelyezkedő tisztek, illetve katonák milyen arányban képviseltették magukat a menekültek között. Kutatásaink egyik következtetése, hogy a főtisztok meglehetősen alulreprezentáltak. A „rendfokozat nélküliek” túlnyomó többségét a *National* című lap újságírója is megerősítette, amikor így írt a lap 1841. június 28-i számában: „a tavalyi év október 1-jén a francia területre lépett karlista menekültek száma 26 000 volt, [...] melyből a tisztek létszáma összesen 5154 fő volt.”¹¹³

Másik megállapításunk a katonák és háború előtti polgári foglalkozásuk közötti összefüggésre vonatkozik. Az 1833–1843-as, első karlista háborús emigrációval ellentétben, amikor főleg a társadalom legfelsőbb rétegei (magas beosztású tisztviselők, értelmiségiek) képviseltették magukat az emigránsok között, az értekezésünk által tárgyalt időszakban más társadalmi összetétel volt jellemző. A menekültek Franciaországba való érkezéskor és az első adatfelvételekor polgári foglalkozásuk mellett fontosnak tartották megemlíteni a karlista seregben betöltött rangjukat is: „kubikos és alhadnagy”, „pék és tűzér”, „lelkész és katona”, „földbirtokos és ezredes”¹¹⁴.

A menekültek nagy csoportját a tényleges civilek jelentették. Velük kapcsolatosan a következő kimutatást tudtuk összeállítani: papok, egyházi személyiségek (9%), a mezőgazdaságban (9%), iparban (6%) és a szolgáltatóiparban (5%) dolgozók, munkanélküliek (3%). Idetartoznak még a földbirtokosok (2,5%), szellemi szabadfoglalkozásúak (2,5%) diákok (1%) és végül az arisztokraták (0,5%). Megállapítható tehát, hogy a harmadik karlista háború idején Franciaországba menekült spanyolok a korabeli társadalom alsóbb rétegeiből kerültek ki, ami újabb, ezúttal

¹¹³ *Le National*, 28 juin 1841. idézve: MONDODICO-FERRI Cécile: *L’asile sous la Monarchie de Juillet, les étrangers en France de 1830 à 1848*, s.l., Ed. L’Atelier, 1996 idézi, i.m. 108. o.

¹¹⁴ i.m. 109. o.

levéltári bizonyíték arra a szakirodalomban elterjedt megállapításra, miszerint a *carlismo* mozgalmának társadalmi bázisát az alsóbb rétegek adták.¹¹⁵

Figyelmünket ezek után a katolikus papok¹¹⁶ e viszonylag magas létszámára fordítottuk. E nagy arány azonban nem meglepő, ha ismerjük az Egyház spanyol társadalomban betöltött fontos szerepét – igaz, elsősorban a politikában és a közigazgatásban, nem pedig a katonai életben. A vizcayai papság túlnyomó többsége például nyíltan karlista-párti volt, míg Katalóniában körülbelül 8000-re volt tehető az Izabella-ellenes egyházi személyiségek száma. José Extramiana, a Lille-i egyetem professzora *La dernière guerre carliste au Pays Basque*¹¹⁷ című művében emlékeztet arra is, hogy a papság számára a liberalizmus egyet jelentett a reformmal, a létszámcsökkentéssel, javaik bitorlásával és végül a papi életforma teljes felszámolásával. Ezért a papság jelentős része a *carlismo* és az Egyház hatalmának meggyőződéses híve, Don Carlos mögött sorakozott fel, hogy Istent és a katolikus vallást védelmezzék az új világi eszmékkel szemben. A Franciaországba menekült papság soraiban az egyházi hierarchia szinte valamennyi szintje képviseltette magát: érsekek, püspökök, szerzetesek, kanonok, káplánok, diakónusok, az emigráció nem tett különbséget a világi papság és a szerzetespapság között.¹¹⁸

III.3. A legfontosabb kibocsátó területek és letelepedési gócpontok

A társadalmi-hivatásbeli megközelítés mellett volt a karlistáknak egy másik fontos ismérve is, amelyet a – különösen a helyi – francia hatóságok előszeretettel leegyszerűsítettek azáltal, hogy mindannyiuk neve mellé a „navarrai menekült” (refugiado de Navarra) megjegyzést írták. A valóság azonban természetesen ennél

¹¹⁵ CLEMENTE, Josep Carles: *El carlismo. Historia de una disidencia social (1833–1976)*, Barcelona, Ariel, 1977. 1990. 140. o.

¹¹⁶ A karlista papokat az első karlista háborúban a bordeaux-i egyházmegye fogadta be nagy létszámban, a harmadik karlista háború idején pedig a bordeaux-i karmelita, illetve ferences rend, valamint a bayonne-i kapucinusok kolostoraiban találtak menedéket. (RAGOT, Jacques: *Trafics bordelais et accueil des prêtres réfugiés en Gironde pendant la première guerre carliste (1833–1840)*, in: *Le Sud-Ouest et la Péninsule Ibérique*, Actes du 38ème congrès d'études régionales de la Fédération Historique du Sud-Ouest, Pau, 1985, Pau, Sociétés des Sciences, Lettres et Arts du Béarn, 1987, 190. o.)

¹¹⁷ Université de Lille, Service de reproduction de thèses, 1981. 166. o.

¹¹⁸ LAFAGE, Franck: *L'Espagne de la contre-révolution, développement et déclin XVIII–XXème siècles*, éd. l'Harmattan, Paris, 1993. 129. o.

sokkal összetettebb volt, hisz e menekültek Navarrán kívül számtalan egyéb spanyol régiót képviseltek Franciaországban. A franciaországi karlista emigráció ezért érdekes lenyomata a Spanyolországban dúló polgárháborúnak: azokból a régiókból menekülnek ugyanis tömegesen Franciaországba, ahol a legnagyobb hőfokon dúlt a harc a királyi seregek és a felkelők között. Amint az alábbi táblázatból is kitűnik: Baszkföld és Navarra áll az élen a karlista menekülteket kibocsátó régiók listáján, majd a második helyen Katalónia és Valencia. Az egyes esetekben (Murcia, Kantábria, Asztúria) hiányos adatok nem azt jelentik, hogy onnan egyetlen karlista menekült sem vándorolt ki, hanem egyszerűen a vonatkozó levéltári forrásokban nem találtunk erre vonatkozó adatokat.

Baszkföld, Navarra ¹¹⁹	38% (16 000–17 000 fő)
Katalónia, Valencia	35,5% (13 000–15 000 fő)
Aragón	9% (2 500–3 000 fő)
Kasztília	8,5% (2 500–3 000 fő)
Andalúzia	4% (1000–1500 fő)
Galícia	2% (ebből: Corogne: 1,25%) (1 000 fő)
Andorra	1% (300 fő)
Baleár-szigetek	0,5% (150 fő)
Extremadura	0,25% (50 fő)

3. ábra: Legfontosabb kibocsátó területek az első karlista háború idején (1833-1840)¹²⁰

Sajnálatos módon a korabeli francia hatóságok mindössze karlisták származási régióját tüntették fel (sőt, esetenként azt sem) a ránk maradt hivatalos iratokban, így – megbízható statisztika hiányában – város illetve falu szerinti kimutatás készítése nem volt lehetséges.

Értekezésünk bevezetőjében említettük, hogy a *carlismo* elsősorban a vidéki lakosság, míg a liberalizmus a városi népesség körében volt népszerű. A modernkori spanyol

¹¹⁹ E statisztikai kimutatás saját gyűjtés eredménye, melyet a Bibliográfiában hivatkozott levéltári anyagok alapján készítettünk.

¹²⁰ Firmino, i.m. 153. o.

történelem – és különösen a *carlismo* – ismerői egyetértenek abban, hogy a *carlismo* társadalmi bázisát Baszkföld és Navarra tartományainak vidéki területei, Katalónia hegyes lejtői és Aragón vidékei adták, és mivel a vidéki társadalom kevésbé volt befogadó az újdonságokkal szemben, viszont az Egyház vezető szerepe megingathatatlan volt, kiváló táptalajt biztosított a karlista felkelésekhez.

Amióta 1851-ben bevezették a nemek megkülönböztetését tartományonként is, az ezektől az adatokat feldolgozó szakirodalmi művek támpontot nyújthatnak annak feltárásában, hogy a spanyol népcsoportok hol, mely gócpontokban telepedtek le új hazájukban¹²¹. Így nemcsak a letelepedési zóna folyamatos tágulását követhetjük nyomon viszonylagos pontossággal, hanem a bevándorlási hullámok intenzitását, sőt, azt is, hogy ez utóbbit mennyiben befolyásolta az, hogy a szóban forgó francia terület megközelíthető volt-e a Pireneusok valamely hágóján keresztül. Jó példa erre a hágón vagy átjárón keresztül megközelíthetetlen Ariège megye, amely az egyetlen olyan francia határ menti terület, ahol a 20. század elején 500 alatt volt a spanyol bevándorlók száma. A térképekről az is leolvasható, hogyan mozdultak el a spanyol bevándorlók gyűjtőterületei Franciaország délkeleti vidékéről a mediterrán partvidékre (azaz Gascogne-ból Languedoc-ba). Mindez nem meglepő, ha tudjuk: a 19. század utolsó és a 20. század első évtizedeiben az egyre nagyobb tömegekben érkező bevándorlók mindinkább a Földközi-tenger partvidéke felé vették útjukat. Így, míg 1851-ben a spanyol bevándorlók több mint 50%-ának az Alsó- és Felső Pireneusok, Gers, Lot-et-Garonne és Gironde megyék adtak otthont, 60 évvel később, az I. világháború előtti utolsó népszámlás idején ez az öt megye már csak a franciaországi spanyolok egy harmada számára volt vonzó letelepedési célpont. Ezzel szemben a négy földközi-tengeri tartomány (Pyrénées-Orientales, Aude, Hérault és Bouches-du-Rhône), ahol 1851-ben a franciaországi spanyolok 20%-a telepedett le, 1911-ben már a franciaországi spanyolok több mint egy harmadának adott otthont. A Franciaország déli tartományaiban letelepedő spanyol közösség már a 19. századi bevándorlások idején is főként a mezőgazdaságban tudott boldogulni, s ez csak tovább erősödött a század utolsó harmadában, amikor a bevándorlások fő célpontja Dél-Franciaország két legkiemelkedőbb bortermelő vidéke,

¹²¹ Javier RUBIO: *La emigración española a Francia*. Editorial Ariel, Esplugues de Llobregat (Barcelona), 1974, 98-103. oldalán található három térkép három különböző pillanatban (1851, 1872 és 1891) villantja fel a spanyol népcsoportok földrajzi helyzetét Franciaországban. Megállapításainkat a térképek alapján vontuk le.

Aude és Hérault tartomány¹²² volt. Mégis téves lenne azt a következtetést levonnunk, hogy a spanyol bevándorlók e látványos mozgásának (a dél-francia területek illetve a Rhône folyó völgyén keresztül az ország belseje felé) motorját kizárólag a mezőgazdaság adta megélhetési lehetőségek jelentették volna, hiszen a 19. század második felétől a spanyol bevándorlók megélhetését jellemzően nem csak a mezőgazdaság biztosította. Noha a déli francia területekhez kétségtelenül Katalónia esik a legközelebb, mégsem a katalánok vándoroltak ki a legnagyobb létszámban Franciaországba, hanem Spanyolország földközi-tengeri partvidékéről¹²³ (Baleáriszigetek, Valencia, Murcia, Castilla-la-Mancha keleti része és Aragón) származók. Korabeli statisztikák alapján elmondhatjuk: a spanyol kivándorlók több mint 40%-a e vidékről vándorolt Franciaországba, míg a katalán származású emigránsok csupán a második helyet foglalták el a kivándorlók között (valamivel több, mint egy harmad).

III.4. A karlista emigráció kronológiája

Az első karlista menekülthullám 1833 végén, és 1834 elején indult el Spanyolországból Franciaország felé. A *La Sentinelle de Bayonne* című lap 1833 novemberében arról ír, hogy Bayonne városában rengeteg a karlista menekült, illetve a karlisták által megtámadott baszk területekről átmenekült *cristino*¹²⁴ tartózkodik, míg a *Le Mémorial des Pyrénées* című béarne-i újság 400 és 500 közöttire teszi a felkelés kirobbanása és 1834. január 14. között Franciaországba menekült karlisták létszámát. Az I. háború végén (1839) újabb menekülthullám indul útnak – ekkor azonban egy érdekes, kétirányú folyamat figyelhető meg: a *cristino*-k visszatérnek Spanyolországba, míg a madridi kormány megtorlása elől menekülő karlisták tömegével utaznak Franciaországba. A vergarai egyezmény¹²⁵ aláírásának (1839. augusztus 31.) másnapján

¹²² A spanyol bevándorlás Aude megyébe különösen az 1870-es években intenzív: az 1872-es népszámláláskor összeírt 679 fős spanyol létszám 1881-re már meghaladta a 8000 főt. Ezzel szemben Hérault-ban a bevándorlók száma különösen az 1880-as években volt jelentős: az 1891-es 3000-es lélekszám tíz évvel később már több, mint 9000 volt. (Rubio, i.m. 103. o.)

¹²³ Más néven a spanyol Levante.

¹²⁴ Mária Krisztina régensnő hívei

¹²⁵ A szakirodalomban csak a „vergarai összeölelkezésként” (Abrazo de Vergara) ismert eseményre 1839. október 29-én Oñate-ben került sor a liberális Espartero tábornok, La Torre és Urbiztondo tábornokok és Maroto karlista tábornok között. A megállapodással Spanyolország északi területein véget ért az I. karlista háború. Az „összeölelkezés” elnevezés arra utal, hogy 1839. augusztus 31-én Espartero és

körülbelül 150 karlista tiszt lépte át a határt Saint-Jean-Pied-de-Port-nál, további 500 katona Aldudes-nél lépett francia földre, sőt, maga (V.) Don Carlos Danchariánál lépett át a határon 3–4 000 emberével együtt. A menekültek Bayonne-ban gyűltek össze, ahol 1839. szeptember közepén számuk már 6 000-re volt tehető¹²⁶.

4. ábra: A vergarai „összeölelkezés” (1839. augusztus 31.) (forrás: <http://personal.telefonica.terra.es>)

Akárcsak 1833 és 1839 közötti időszakról, a harmadik karlista háborúról is elmondható, hogy a francia földre menekült spanyolok – karlisták és liberálisok vegyesen – vándorlásának iránya a konfliktus viszontagságainak függvényében változott. A navarrai Oroquieta-nál elszenvedett vereség¹²⁷ (1872. május 5.) után (VII.) Don Carlos,

Maroto a vergarai csatamezőn felsorakozott két hadsereg katonáinak szeme láttára egymás nyakába borult. Ezt a gesztust talán az magyarázta, hogy a két tábornok régóta ismerte egymást, együtt harcoltak az amerikai spanyol gyarmatokon zajló függetlenségi háborúban. A megállapodás – amelyet hosszas tárgyalások előztek meg – a Bilbaóban állomásozó brit megfigyelőosztag parancsnokának, John Hay angol admirálisnak közbenjárására kötött meg, aki már 1837 óta fáradozott azon, hogy kibékítse a szemben álló két tábornokot, és ezzel véget vessen a háborúnak. A karlista tisztikar és a papság azonban nem fogadta el a megállapodást, és a trónkövetelővel együtt Franciaországba emigrált. Onnan néhányan hazatértek, mások francia földön haltak meg.

¹²⁶ A *Le Mémorial des Pyrénées* 1839. szeptember 17., 18., 19. és 26-i száma. A források szerint az első karlista háború alatt Franciaországba menekült karlisták száma 10 000 és 33 000 közöttire tehető. (Rafael RODRIGUEZ MONIÑO: *El exilio carlista en la España del XIX*, Madrid, Castalia, 1984, 67. o.)

¹²⁷ 1872. május 2-án Don Carlos a navarrai Vera de Bidasoa-ba (baszk nyelven: Bera, Pamplonától 68 km-re) ment, ahol rendkívüli nehézségek árán sikerült kb. 1500 fős, szegényesen felöltöztetett és elavult fegyverekkel felszerelt hadtestet összetoboroznia. (Lásd: értekezésünk későbbi, IV.2.6.4. *Egy francia szimpatizáns, Alexandre Dubrocq naplója Don Carlos bayonne-i tartózkodásáról* című fejezetét). Május 4-én a kormánypárti csapatok rajtaütésszerű támadást indítottak a karlistákkal szemben. A vereség leírhatatlan volt. Május 5-én Don Carlosnak csak nagy nehézségek árán sikerült Franciaországba menekülnie. A csatában 386 karlista vesztette életét, és 749 karlista esett fogságba, kiknek sorsa az erőszakos besorozás volt a tengerentúli – elsősorban kubai – hadtestek soraiba.

aki néhány nappal korábban Saint-Jean-de-Luzban csatlakozott híveihez, 200 katonájának kíséretében Sare¹²⁸ városánál kénytelen volt ismét átlépni a spanyol-francia határt.

5. ábra Az oroquieta-i katasztrófa (1872. május 4.) (Az *A mis amigos de la frontera* c. kiállítás anyagából)

Az 1872–73 fordulóján megkötött fegyverszünet után kiújultak az ellenségeskedések (ezúttal az észak-spanyolországi falvak feletti ellenőrzés volt a tét), ami 1873 tavaszától újabb menekülthullámokat indított el. A menekültek között ezúttal sok civil is volt, akik a karlisták által feldúlt falvaikból, városaikból indultak útnak. Amint arról a pau-i *Indépendant des Basses-Pyrénées* 1873. április 29-i száma is beszámolt: „Bilbaóból több család is érkezett Bayonne-ba, akik mind a karlisták elől menekültek, mert az a hír járja, hogy a karlisták körbevették a városukat.” A *Le Mémorial* becslése szerint 1873. április-májusban Basses-Pyrénées megyében 15 ezerre tehető a menekültek száma, de ugyanez az exodus figyelhető meg a Pireneusok másik, katalán oldalán is. „Egész Puigcerdà Bourg-Madame-ba költözik”¹²⁹ – olvashatjuk a lap 1873. július 14-i számában. Az érkezők között sok fiatal baszk is volt, akik a karlista sorozások elől menekültek el. 1873 augusztusában napi 70 menekült érkezett Saint-Jean-de-Luz-ba, amit a *Le Courrier de Bayonne* 1873. augusztus 28-i számában az újságíró csak így jellemez: „Hendaye, mint egy feneketlen zsák, folyamatosan fogadja a menekülteket.”¹³⁰ Egy hónappal később ugyanebben a lapban olvashatjuk, hogy

¹²⁸ Sare (baszk nyelven Sara) francia település Pyrénées Atlantiques megyében, Aquitaine régióban (l. 2184 (1999) (Forrás: <http://fr.wikipedia.org/wiki/Sare>).

¹²⁹ „Tout Puigcerdà déménage à Bourg-Madame.”

¹³⁰ „Hendaye regorge de monde.” (szabad fordításban)

egyedül Saint-Jean-de-Luz kantonba 4683 menekült érkezett. A kis határ menti városka, Urrugne lakóinak pl. 47%-a, míg Biriadou lakosságának 70%-a menekült volt. A *Le Progrès de Bayonne* 1873. szeptember 26-i számában olvashatjuk azt néhány sort, amely olyannyira emblematikussá vált, hogy kutatásaink során elolvasott szakirodalom szinte valamennyi szerzője idézte: „A határvidéktől egészen Bayonne-ig, minden vidéki településen csak úgy hemzsegek a spanyolok.”¹³¹ – írja a cikk szerzője. E menekültek között San Sebastián vagy Bilbao olyan tehetős családjaikat találjuk, mint például az Arana-Goiri család, melynek tagja, Sabino az ekkor szárnyát bontogató baszk nacionalizmus későbbi atyja.

Az utolsó menekülthullám a karlista mozgalom utolsó fellángolása, és Dorregaray tábornok¹³² végső, kudarcba fulladt kísérlete (ti. hogy Navarrából Aragónon keresztül érjen Katalóniába) után indult meg 1875–1876 között. 1875 júliusában körülbelül 500 karlista indult meg Hautes-Pyrénées felé Vénasque-on¹³³, Aragnouet-n¹³⁴ és a Portillon-hágón¹³⁵ keresztül, míg a hegyvonulat nyugati oldalán egészen 1875–1876 telének végéig folytatódott a civil lakosság és a katonák – közöttük Guipúzcoa tartomány karlista előjárói és maga Don Carlos – menekülése. A trónkövetelőt a kicsiny francia falu, Arnéguy¹³⁶ határában várta Mauléon város alprefektusa, hogy onnan Pau-ba, majd a számára kijelölt lakóhelyre kísérje. Don Carlos híveinek több ezresre (számukat a különböző források 3 000 és 10 000 közé teszik) tehető táborát pedig javarészt Bayonne felé irányítják.

¹³¹ „De la frontière à Bayonne, toutes les localités rurales fourmillent d’Espagnols.”

¹³² Antonio Dorregaray spanyol katonatiszt (1823–1882). Már 12 évesen a karlisták soraiban harcolt. A vergarai egyezmény után a liberális hadseregbe állt, de az 1868-as forradalom után nem sokkal már ismét a karlisták soraiban harcolt. A Navarrában és Baszkföldön állomásozó seregek főparancsnokaként 1873-ban Montejuránál, míg 1874-ben Monte Murónál vezette győzelemre seregét. 1874 és 1875 között a központi karlista hadsereg vezére (Maestrazgo).

¹³³ Község a franciaországi Vaucluse megyében (Provence-Alpes-Côte d’Azur régió), l: 966 fő (1999) (forrás: <http://fr.wikipedia.org/wiki/Venasque>)

¹³⁴ Község a franciaországi Felső Pireneusok megyében (Midi-Pyrénées régió), l: 260 fő (1999) (Forrás: <http://fr.wikipedia.org/wiki/Aragnouet>)

¹³⁵ A Midi-Pyrénées egyik hágója, Franciaország és Spanyolország közötti határon. A hágó közúti összeköttetést biztosít Bagnères-de-Luchon és Bossòst városok között.

¹³⁶ Arnéguy Saint-Jean-Pied-de-Porttól 8 km-re délre, gyakorlatilag a határon található, területén átfolyik a két ország természetes határát alkotó Nive d’Arnéguy hegyi patak.

A harmadik karlista háború befejeztével, élve a Cánovas del Castillo kormánya által elfogadott amnesztia lehetőségével, nagyon sok karlista tért vissza Spanyolországba. A baszkok, a navarraiak és a kasztíliaiak Bayonne-nál míg az aragónok, a katalánok és a valenciaiak Oloronnál és Perpignannál lépték át a határt. Nem elhanyagolható ugyanakkor azoknak a spanyol menekülteknek a száma sem, akik – akárcsak az I. karlista háború után – az 1872–1876-os utolsó háború végeztével azért nem tértek vissza, mert Franciaországban alapítottak családot.

III.5. Egység helyett megosztottság – konfliktusok a karlista emigránsok táborában

Elttekintve azoktól az eseményektől, amikor a francia Baszkföldre menekült karlisták tábora – katonai kifejezéssel élve – „összezárt”, és olyan tettek révén hallattak magukról, mint egy liberális kém vízbe fojtása Saint-Jean-de-Luz-i öbölben, vagy a spanyol alkonzul elleni merénylet ugyanitt¹³⁷, e korábban egységes tábor soraiban fokozatosan elhatalmasodott a megosztottság és az intrika. Ennek egyik első példája a már említett vergarai szerződés idejéből való. Ekkor ugyanis a radikális karlisták által árulónak kikiáltott Maroto tábornok hívei és ellenségei több pamflet és gúnyirat lapjain szálltak vitába egymással, melyek közül 13 Bayonne-ban, Bordeaux-ban és Toulouse-ban, míg 7 Párizsban jelent meg.¹³⁸

¹³⁷ GARMENDIA, Vincent: *Un certain regard sur le carlisme. Ecrits carlistes et pro-carlistes sur le territoire français*. Az írás az *A mis amigos de la frontera* című kiállítás ünnepi kiadványában jelent meg 2006-ban.

¹³⁸ Uo. 3. old. (V. Garmendia gyűjtése) Ezek közül 5 röpirat **Maroto-párti** volt: Audibert-Leduc, *Réfutations des imputations de trahison portées contre le Lieutenant-Général Raphaël Maroto...*, Bayonne, E. Lamaignère, 1839, Léon Belin: *Justification du Général Maroto...*, Bordeaux, 1839, R. González Autrán: *Dos verdades que en dos de julio último ha publicado en Londres el ridiculísimo P. Casares...* Versailles, 1842, Comte Louis de Villemur: *Le comte... al famoso e ilustrísimo Padre Capuchino Antonio Casares et à ses confrères*, Paris, 1842, *Manifiesto del Excmo. Sr. Don Rafael Maroto*, Bordeaux, Laplace, 1840.

15 röpirat azonban **elítélte Marotót** azért, amit tett. Ezek közül a legtöbbet Antonio Casares atya írta: *Defensa del Ejército y pueblo vasco-navarro* című írása Bayonne, Maurin, 1839, *Las Quejas de la España realista contra los gobiernos europeos*, Bayonne, Cluzeau, 1839, *Aviso... a los vasco-navarros*, Bayonne, Cluzeau, 1840, *La hipocresía de los marotistas descubierta*, Bayonne, 1839, *Una mirada sobre la inmoral y traidora facción marotista*, Bayonne, Maurin, 1839, *Terquedad de los cristinos marotistas*, Paris, 1840, *Défi porté aux Marotistes*, Paris, Dentu, 1841 és *Nuevos proyectos de los cristinos marotistas*, Paris, 1842, Hya., D., Judas Iscariote. *Songe de Maroto*, Paris, Dentu, 1839, *Don Carlos, Maroto et le parti moine*, Toulouse, 1839, Marclay: *Contestación al manifiesto del traidor Maroto...* Bayonne, Maurin, 1839, Marcos Harris: *Trahison de Maroto envers son roi et ses*

A harmadik karlista háború idejéből Santa Cruz atya példáját említhetnénk, kinek hívei és – elsősorban egykori előjárói közül kikerült – ellenségei is számtalan alkalommal feszültek egymásnak. Cruz Ochoa, a Don Carlost a Cortesban elsőként nyilvánosan éltető, és később Santa Cruz atya követőjévé lett *diputado* Bayonne-ból édesanyjának írt levelében¹³⁹ szolgál magyarázattal tette, míg egy másik írásában¹⁴⁰ Santa Cruz atya híveinek hőstetteit ecseteli részletesen. A Santa Cruz atyát korábban élesen támadó guipúzcoa-i főtanácsos Miguel Dorronsoro írására Tomás Eguibar y Amantegui álnéven a sorabilla-i pap válaszol epés hangvételű írásban¹⁴¹. Nem sokkal később, miután Santa Cruz követői közül egyre többen csatlakoztak Cabrera tábornokhoz, az atya hívei között futótűzként terjedt a hír, hogy vezetőjük is az időközben liberálisokhoz állt agg tábornok táborába állt. Az időközben a franciaországi Lille-be menekült Santa Cruz végül 1875. március 31-én levélben fordult az ő „határ menti barátaihoz”¹⁴², melyben, mint értekezésünk elején említettük, ismételten hitet tett a *carlismo* eszméje és Don Carlos mellett.

6. ábra: Santa Cruz atya (középen, szakállal) hívei körében
(forrás: <http://amisamigosdelafrontera.net>, 2008. április)

compagnons d'armes..., Bayonne, E. Maurin, 1839, Louis Lurine: *Le père Cyrille et le général Maroto*, Bordeaux, Ramadié, 1839, Alejandro de Marceley: *Contestación al manifiesto del traidor Maroto...*, Bayonne, E. Maurin, 1839, Carlos de Vargas: *Mémoires historiques militaires de l'armée basque-navarraise*, Bordeaux, 1842.

¹³⁹ Carta de Don Cruz Ochoa a su Señora madre, Bayonne, E. Lasserre, 1873.

¹⁴⁰ Carta de Don Cruz Ochoa a un amigo, Bayonne, E. Lasserre, 1873.

¹⁴¹ *Nos hace hablar el señor Dorronsoro*, Bayonne, Lamaignère, 1873.

¹⁴² Innen az említett kiállítás címe is: *A mis amigos de la frontera*.

Az atya e levelével el akarta oszlatni a személyével kapcsolatos tévhiteket. Mint írja: hogyan is csatlakozhatna olyan valakihez, aki egy angol protestáns nővel kötött házasságával hitet tett az igazi karlista által oly gyűlölt vallásszabadság mellett? „Saját, illetve spanyol és francia barátaim becsületére esküszöm, hogy egész életemben egyetlen zászlót követtem és tiszteltem: azt amelyen e szavak állnak: Isten, Haza és Király. E zászlótól én meg nem válnék soha. [...] Sohasem álltam kapcsolatban VII. Don Carlos által képviselt Szent Ügyünk ellenségeivel.”¹⁴³ E sorok után természetesen Cabrera tábornok híveinek válasza nem váratott sokáig magára¹⁴⁴, sőt, a harmadik karlista háború elején a már említett Miguel Dorronsoro is előállt véleményével, és a Lasserre kiadónál megjelentetett írásában¹⁴⁵ heves támadást intézett az őt passzivitással vádoló Eustaquio Díaz de Rada karlista vezér ellen.

¹⁴³ „Pour mon honneur et pour celui de mes amis espagnols et français, je déclare que j’ai toujours défendu un seul drapeau, Dieu, la Patrie et le Roi. Jamais je ne m’en suis séparé. Jamais je n’ai eu le moindre contact avec les ennemis de notre Sainte Cause représentée par Don Carlos VII.”

¹⁴⁴ *Un carlista consecuente al Señor Redactor de « El Cuartel Real »*, Bordeaux, Pérez, 1874.

¹⁴⁵ *A los carlistas*, Bayonne, Lasserre, 1872.

IV. fejezet: A befogadó Franciaország

A karlista menekültek társadalmának bemutatása után figyelmünket a menekültek **franciaországi** fogadtatására irányítjuk. Megpróbálunk választ keresni arra a kérdésre, hogy volt-e, és ha igen, mi volt a különbség a nagyhatalmi–diplomáciai (Párizs–Madrid) és a helyi szintű politika (határ menti tartományok) karlistákkal kapcsolatos hozzáállásában. Megvizsgáljuk azt is, hogy a karlista emigráció hogyan befolyásolta a francia–spanyol diplomáciai kapcsolatokat. Említést teszünk a spanyol emigráció legfontosabb mérföldköveiről, majd korabeli sajtószemelvények segítségével vázoljuk fel, hogy milyen volt az 1868-as „dicsőséges forradalom” sajtóvisszhangja. Ezt követően a karlisták asszimilációját két szinten – a fővárosban, és a déli határvidéken – vizsgáljuk meg: milyen jogi szabályozás volt érvényben a menekültekre (ha volt ilyen), hogyan alakult az életük „az aranyketrecnek” számító Párizsban, milyen politikai tevékenységet folytattak és hogyan alakult a viszonyuk a francia adminisztrációval. Ezt követően figyelmünket az „igazi karlista menedékre”, a dél-franciaországi területekre, azon belül is Bayonne városára irányítjuk.

Előjáróban említést teszünk az évszázados határvitákat lezáró bayonne-i szerződésekről, majd a határvidék fokozott ellenőrzését célzó intézkedések ellenére virágzásnak induló csempészet kerül terítékre. Ismertetjük, hogy a helyiek hogyan segítették a hozzájuk menekült karlistákat, a helyi arisztokrácia köréből kik voltak a leglelkesebb pártfogók, bepillantást nyerhetünk egy titkos ügynök útibeszámolójába, és egy francia pártfogó, Alexandre Dubrocq eddig kiadatlan naplórészleteibe, amelyben beszámol arról, hogy 1872 áprilisában hogyan segítette Don Carlos átkelését a határon. A történeti elemzés után **irodalmi** kitekintést teszünk, és említést teszünk arról, hogy a francia irodalomban a *carlismo* hogyan fonódott össze a romantizmussal, mit tud meg az utókor embere a *carlismót* támogató francia legitimista szimpatizánsok emlékirataiból, és hogy miről szólt a korabeli karlista propaganda.

IV.1. Párizs: „elit-emigráció” (1830–1868)

A „szabadság valamennyi zárandokának menedéket nyújtó”¹⁴⁶ ország hatóságainak a többi európai nagyhatalommal fenntartott viszony függvényében alakította a karlista menekültekkel szemben alkalmazott menekültpolitikát. A másik oldalról (ti. a menekültek oldaláról) nézve viszont szinte teljes bizonyossággal kijelenthetjük: azok első számú emigrációs úti célja Franciaország volt (noha jelentős volt az Itáliába, Angliába és Poroszországba kivándorlók száma is). Ennek oka vélhetően a korabeli Franciaország – mai kifejezéssel élve – *image*-e, a két ország földrajzi közelsége és Franciaország könnyű megközelíthetősége volt. A franciák vendégszeretetéről és országuk Angliához képesti viszonylagos olcsóságáról már a korabeli sajtó is sokat cikkezett¹⁴⁷, ami azt sugallhatta a karlisták számára, hogy ott egy jobb élet vár rájuk. Amint azt a francia belügyminiszter is megfogalmazta: „[Franciaország] az erkölcsök és a nyelv hasonlóságát tekintve számtalan lehetőséget nyújt az itáliaiak és a spanyolok számára, akik ide kívánnak visszavonulni.”¹⁴⁸

A spanyol emigrációról – és különösen az *afrancesadó*król és a karlistákról – íródott számtalan tanulmány ellenére e jelenség áttekintő vizsgálatára a mai napig nem került sor, és a témával kapcsolatos, Párizsban fellelhető dokumentumok feldolgozása is váratott magára. Ennek megítélésünk szerint két fő oka van: az egyik a helyenként rendkívül gazdag, míg másutt rendkívül hiányos forrásanyagok átfogó szemléletű feldolgozásának nehézsége, a másik a Párizsba irányuló, és privilegizáltnak hitt politikai emigrációval kapcsolatos előítéletek.

A következőkben a párizsi spanyolok politikai tevékenységének ismertetését követően képet adunk a párizsi spanyol menekültekről, majd a francia – elsődlegesen párizsi – sajtóban megjelent vélemények tükrében ismertetjük a francia álláspontot az 1868-as forradalomról. Végezetül megvizsgáljuk a bevándorlókra vonatkozó francia jogi szabályozási környezetet.

¹⁴⁶ „La France – dite terre d’accueil pour tous les pèlerins de la liberté.” (Firmino, Sophie: Les réfugiés carlistes en France de 1833 à 1845. 65. o.)

¹⁴⁷ Firmino, i.m. 66. o.

¹⁴⁸ Marañón, i.m. 18–19. o.

IV.1.1. Spanyolok Párizsban. Politikai tevékenység, adminisztráció és tipológia

A kutató hálás lehet a korabeli francia hivataloknak: a Franciaországba érkező menekültáradat miatt ugyanis ugrásszerűen megnőtt az állami közigazgatásban keletkezett iratok, dokumentumok, kimutatások és levelezések mennyisége, hiszen a hatalom mindenáron az ellenőrzése alatt akarta tartani ezt a folyamatosan mozgásban levő embertömeget. Azonban – elsősorban a Restauráció idején – ennek eszközei az alacsony hivatalnoki létszám miatt meglehetősen korlátozottak voltak, ezért továbbra is a saját hatáskörben hozott döntések voltak jellemzőek. Az említett politikai racionalizálás első állomása a júliusi monarchia volt, amikor új okmányok bevezetésére került sor (menekültkönyvecske, menekültstátuszt igazoló okmány stb.). E dokumentumokkal próbálták a Franciaországba menekült külföldiek útját figyelemmel kísérni, miközben az adminisztráció létszámbeli korlátai továbbra is határt szabtak ennek. A korabeli belügyminisztérium levéltárában a mai napig megtekinthető vaskos menekültügyi aktacsomagok¹⁴⁹ bővelkednek olyan iratokban, amelyekből a kutató képet alkothat a Párizsba menekült spanyolok mindennapjairól. A számtalan, segély iránti, lakóhely-elhagyási kérvény, illetve jogérvényesítésre vonatkozó engedély megírásához a menekültek gyakran kérték franciául írni tudó és beszélő honfitársaik segítségét. E levelek, dokumentumok között olykor oly nagy a hasonlóság (levélpapír, külalak, íráskép, szóhasználat, szókincs, megfogalmazás), hogy a kutató valószínűnek tartja: egy idő után már amolyan korabeli formanyomtatványokat kezdtek használni. Ugyanakkor egyetértünk Anne Leblay-jal, aki 2004-ben írt szakdolgozatának III. fejezetében megállapítja: e dokumentumcsoport reprezentativitása viszonylagos, ha arra gondolunk, hogy az adminisztratív eljárásokban az írásbeliség mellett a szóbeliség is fontos szerepet játszott¹⁵⁰.

Mivel dolgozatunk főszereplői a Franciaországban politikai okok miatt letelepedni kényszerült spanyolok (*afrancesadók*, liberálisok, karlisták), úgy gondoljuk, érdemes lehet néhány szóban ismertetni e csoport politikai tevékenységét. Általában e tevékenységek a nyomtatott sajtó hasábjain kaptak teret, de a spanyolok sajtóhoz való

¹⁴⁹ Többek között a következő kartonok (A.N.F.): F⁷ 949-958 (Bureau des réfugiés, registre d'arrivées), F⁷ 3874-3893 (Bulletin de Paris), F⁷ 3894-3899 (État journalier des arrestations à Paris) és F⁷ 12238 (Naturalisations).

¹⁵⁰ LEBLAY, Anne: *L'émigration espagnole à Paris (1813-1844)*, thèse soutenue en 2004 à l'Université de Sorbonne.

viszonya meglehetősen visszafogott volt ebben az időben. Ennek oka, hogy a cenzúra továbbra is érvényben volt és a spanyol események nem foglalkoztatták különösebben a francia szerkesztőket, ráadásul a napilapok szerkesztése komoly pénzösszegbe került. Ezért a spanyolok csak olyan kivételesen fontos alkalmakkor fordultak a sajtó nyilvánosságához, mint a *les Cent jours* (Napóleon száz napos uralma) vagy a júliusi monarchia első éve. Ekkor a spanyolok előszeretettel jelentették meg írásait, melyek között gyakoriak voltak az informális röpiratok és közlemények, melyeket a szerző gyakran saját zsebéből finanszírozott. Ezek nyelvezetét (francia vagy spanyol) a célközönség határozta meg (ne feledjük, hogy a spanyol kiadványok olvasói javarészt a latin-amerikai illetve – a csempészet útján – az anyaországi spanyolok voltak). A politikai aktivitás kevésbé nyilvános, és ezért jóval nehezebben ellenőrizhető akkor volt, amikor a menekültek Spanyolországba való visszatérésüket készítették elő. A karlista mozgalom életben tartásához pénzübeli és emberi utánpótlásra volt szükség, amelyhez a karlista emigránsok titkos társaságok segítségét is igénybe vették. Amint Anne Leblay is megállapítja: részben az anyaország politikai kultúrájával és a kort jellemző mentalitással is magyarázható, hogy a titkos csatornákon szervezkedő menekültek gyakran a szabadkőműves társaságok illetve a *carbonari* mozgalom eljárásaihoz hasonló úton-módon szereztek érvényt érdekeiknek.¹⁵¹

A spanyol menekültek, miközben az esetek többségében igyekeztek magukat távol tartani a francia politikai élettől, élénk figyelemmel és aggodalommal követték a spanyolországi eseményeket, és a fontosabb belpolitikai események alkalmával állást foglaltak. A *les Cent-Jours* idején az *afrancesados*, azaz a Joseph Bonaparte rezsimjének spanyolországi híveiben és kollaboránsaiban feltámadt a remény, hogy száműzetésük hamarosan véget ér, és visszatérhetnek Spanyolországba. Noha ez a csoport csak kis szerepet játszott a Császárság visszaállításában, a császár által kilátásba helyezett kárpótlások miatt¹⁵² az *afrancesadók* a közvélemény szemében hamarosan hiteltelenné váltak, és mindkét országban árulóként kezelték őket, akik komoly veszélyt jelentettek az egyik és a másik országban visszaállított monarchiára.

¹⁵¹ Leblay, i.m. 160. o.

¹⁵² Az emigráció csúcspontján közel 4000 *afrancesado* talált menedéket Franciaországban, de vannak források, amelyek szerint ez a szám 12 000 volt. E spanyolok minden reménye VII. Ferdinándban volt, aki Napóleonnal megállapodást írt alá. Ennek értelmében az I. Józsefhez hű spanyolok Spanyolországba való hazatérésük esetén mentességet kaptak minden megtorlás alól, és teljes jogú polgárként térhettek haza. Jogi helyzetük – vonatkozó jogszabály híján – különös volt: az esetek többségében hontalanként kezelték őket. Mivel az *afrancesadók* között a spanyol *intelligentsia* színe-java képviseltette magát, Voltaire és Montesquieu műveinek spanyol fordításai soha nem látott gyorsasággal készültek el, de a spanyol jog nagy részét is ők ültették franciára.

A spanyol liberális menekültek számára a 19. század első felének legkiemelkedőbb franciaországi eseménye a júliusi forradalom volt. A Bourbon-monarchia megdöntése a liberálisokat szerte Európában reménnyel töltötte el, így az emigrációba kényszerült spanyol liberálisokat is, akik e fejleményt oly módon akarták a maguk hasznára fordítani, hogy a mozgalmat Spanyolországra kiterjesztve megdöntsék VII. Ferdinánd abszolutista uralmát. A fiatal liberális orléans-i rezsim ezért már fennállásának első hónapjaiban komoly támogatást biztosított a menekültek fegyveres hadműveleteihez a pireneusi határvidéken, de mindezt nem önzetlenül tette, Lajos Fülöpnek két nyomós oka is volt erre: egyfelől így ráíjeszthetett a spanyol koronára, és kikényszeríthette Madrid elismerését, másfelől a déli határvidékre, azaz Párizstól jó messzire vezényelhette a legaktívabb és legelszántabb spanyol liberálisokat. Paradox módon azonban a francia liberális rezsim hatalomra jutása nem kedvezett a spanyol liberálisoknak: nem csak a pireneusi határtól távolították el őket, de fegyvereiket is elkobozták és 1832. április 21-én Lajos Fülöp parancsára Párizsból is kiutasították őket azzal az indokkal, hogy – az olasz és a lengyel menekültekhez hasonlóan – a spanyolok is részt vettek a fővárosban zajló forradalmi zavargásokban. A menekültek e hullámokban történő kiutasítása Párizsból – melyek közül mindenekelőtt a spanyol menekültek 1832-es kiutasítása kapott nagy hangot – nem maradt minden válasz nélkül: a vérig sértett spanyol menekültek hamarosan kiáltványokat kezdtek terjeszteni, amelyben a forradalom másnapján kétségbe vonják Franciaország politikai döntéseit¹⁵³.

Párizs, nehézkes megközelíthetősége¹⁵⁴ ellenére igen csábító célállomás volt a spanyol menekültek számára, hiszen itt egy helyen összpontosultak a legfontosabb francia politikai intézmények, közigazgatási hivatalok és diplomáciai képviseltek. Ez azonban nemcsak előnnyel járt (hogy ti. a párizsi spanyolok számára e hivatalos szervek egy karnyújtásnyira voltak), hanem hátránnyal is: a francia főváros kiemelten szenzitív politikai, stratégiai és diplomáciai helyzete miatt a párizsi rendőrprefektúra szigorú megfigyelés alatt tartotta őket. A megfigyelési módszerek között a közigazgatási eljárások – pl. az okmányok gyakori ellenőrzése – mellett az emigránsok megfigyelése, követése és az utánuk való kémkedés sem volt ritka.¹⁵⁵

¹⁵³ Leblay, i.m. 185. o.

¹⁵⁴ ti. a határtól való távolság a korabeli közlekedési eszközökkel túl nagynak bizonyult – nem véletlen, hogy a spanyol menekültek inkább a dél-franciaországi vidéket részesítették előnyben

¹⁵⁵ A következő kartonokban talált kötegek tanúskodnak erről (A.N.F.): F⁷ 3894-3899 (État journalier des arrestations à Paris), F⁷ 4024-4132 (Rapports de gendarmerie), F⁷ 12241-12242 (Affaires de Police,

A párizsi spanyolok nem tudtak kollektíven fellépni és közösségük véleményének hangot adni. Ez azzal magyarázható, hogy a francia közigazgatás sem az egyesületek létrehozását nem támogatta, sem pedig azt, hogy az egyes emigráncsoportok élére – érdekképviseleti megfontolásból – egy-egy szóvivőt jelöljenek ki, aki érdemben tudott volna e hatóságokkal tárgyalni (ez alól kivételt jelentett a száz napos uralom illetve a júliusi monarchia időszaka). Emellett a spanyol emigránstársadalom, mint említettük, véleményében rendkívül megosztott volt, amely az anyaországi helyzet egyfajta leképezéseként is értelmezhető: amikor 1830 és 1831 között az emigránsok a spanyolországi felkelést készítették elő Franciaországból, az elsőszámú (a bayonne-i) junta tekintélyét és vezető szerepét a többi junta megkérdőjelezte. A következő évben a Párizsban felállított irányító bizottságot (comité de direction) a francia kormány, a spanyol követség és az emigránsok egy csoportja is elutasította; ezzel szemben a Perpignanban létrehozott junta de Cataluña (a Franciaországba menekült katalánok képviseleti szerve) működése 1830-tól folyamatos volt. Érdekes megfigyelni, hogy a spanyol emigráns társadalomban *nem* politikai alapon szerveződött (azaz jótékonyági vagy kulturális) csoportosulások nem voltak jellemzőek.

Úgy tűnik: a spanyol politikai emigrációt 1830–1868 között az egységes, kollektív szerveződés és fellépés *helyett* a szélsőséges individualizmus és a széthúzás jellemezte, ami magyarázatul szolgálhat arra, hogy miért nem tudott jelentős véleményformáló szerepet betölteni az emigrációban szerkesztett spanyol sajtó illetve, hogy miért volt oly ritka, hogy a spanyol emigráns társadalom a kollektív beadvány illetve folyamodvány eszközához nyúlt.

* * *

A vonatkozó levéltári anyagok (csendőri jelentések, útlevélmásolatok stb.¹⁵⁶) tanúsága szerint a tipikus párizsi spanyol menekült fiatal, többnyire Észak-Spanyolországból jött, és – ami megkülönböztette a többi bevándorló nemzettől – jellemzően családjával kíséretében érkezett a francia fővárosba. A viszonylag alacsony számban érkezett **nők**

délits, Ardennes, Ariège, Corse, Indre, Paris, Puy de Dôme, Pyrénées Atlantiques, Sarthe, Seine, Somme), F⁷9332 (Surveillance des étrangers et passeports (4607 A²) (l'an IX-1846), F⁷ 12180^A-12185^B (Rapports de la Préfecture de Police, passeports, permis de séjour).

¹⁵⁶ A.N.F. F⁷ 9474–9806 (Espagnols réfugiés), F⁷ 9332 (Surveillance des étrangers et passeports (4607 A2) (l'an IX-1846), F⁷ 12200 (visa des étrangers en France), F⁷ 12339-12340 (Documents relatifs au service des passerports), F⁷ 12330-12336 (Correspondance de documents relatifs au service des passeports).

jóval kevesebb segítségre és támogatásra számíthattak, mint a férfiak. Amint Flora Tristan¹⁵⁷ rámutat: a női menekülteket csak akkor fogadták be, ha egy férfi kíséretében érkeztek, az egyedülálló nők utaztatása például elképzelhetetlen volt. Tekintve, hogy nehéz volt igazolni azt, hogy menekültként érkeztek Párizsba, semmilyen segély nem járt nekik, így elmondható, hogy a francia kormány – mai kifejezéssel élve – „megszorító” intézkedései (ti. a napi segély megvonása) a nőket érintették legérzékenyebben. A legtöbb spanyol menekült alsó- és középosztálybeli származású volt, de a spanyol társadalom legfelsőbb rétegeinek képviselői sem voltak ritkák Párizsban (II. Izabella 1868-as trónfosztása után élete végéig, 1904. április 9-ig Párizsban élt, illetve a Spanyolországból száműzött (VII) Don Carlos, angliai, egyesült államokbeli és mexikói kitérő után egy rövid időre – 1881-ig – szintén Párizsban telepedett le). A francia fővárosban az emigrációs társadalom minden rétege megtalálhatta a maga elfoglaltságát. A tehetősebbek népes háztartásuk élén szabadidős programokkal töltötték az időt, a középosztály tagjai a kereskedelemben (elsődlegesen textiláru) próbáltak elhelyezkedni, a szellemi szabadfoglalkozásúak tanulmányokat folytattak, tudományos vagy orvosi tevékenységet végeztek, míg a legalacsonyabb társadalmi rétegek képviselői kisebb, napi díjazású munkákat vállaltak el. Nem véletlen, hogy az emigránsok közül sokan vágytak Párizsba: a fővárosban ugyanis sokkal több munkalehetőség akadt, mint a déli határvidéken. A spanyol menekültek elsődlegesen Szajna jobb partján elterülő kereskedőnegyedekben laktak, a Vendôme tér és a Montmartre által határolt területen, ám Anne Leblay szerint gettóizálódásról mégsem beszélhetünk. Megállapítása szerint a honvágy és a magány természetesen próbára tette az egyedül érkező menekülteket, ám érdekes, hogy ez, valamint a komoly megélhetési problémák (eladósodás) csak kevés bevándorlót taszított a deviáns viselkedésforma, a bűnözés felé (prostitúció, rablás, tolvajlás).

Párizs a 19. század első felétől kezdve a spanyol kultúra egyik legfontosabb külföldi fellegvára volt, ami nem meglepő, hiszen – amint erről a későbbiekben szó lesz – ebben az időben Spanyolország „divatos” téma volt, amely élénken foglalkoztatta a korabeli újságírókat és szerzőket. Az, hogy a spanyol emigrációnak ebben mekkora szerepe volt, nehezen meghatározható, de tény, hogy mivel a Párizsba menekültek között számtalan művész is volt, a francia fővárosban rendkívül élénk spanyol kulturális élet zajlott. Anne Leblay szerint e kulturális perzsgés legérdekesebb fórumai azok a menekültek

¹⁵⁷ *Nécessité de faire un bon accueil aux femmes étrangères*, s.l. Ed. Denys Cuhe –L’Harmattan, 1988. 35. o.

által létrehozott egyletek voltak, ahol közülük sokan vállaltak spanyol nyelvoktatást. Ezen intézmények némelyike hamarosan olyan nagy hírnevet vívott ki magának, hogy – Madrid legnagyobb bosszúságára – Latin-Amerikából is toborzott tanárokat.

A spanyol menekültek társadalmi kapcsolatrendszere nehezen felderíthető, de egyfajta tipológiát mégis felállíthatunk. Az emigráció előtt is létező – politikai, katonai, üzleti vagy családi – kapcsolatok mellett az emigrációban természetesen új kapcsolatok is szövődtek. Ezek gyakran a társadalmi hierarchia szabályaik szerint szerveződtek, de a baráti és egymást kölcsönösen segítő kapcsolatok sem voltak ritkák. A párizsi franciák – vélhetően azért, mert a külföldiek jelenléte nem volt idegen számukra – nem néztek más szemmel a spanyolokra, mint más bevándorlókra. Csak kevés nyomát találtuk franciák és spanyolok közötti incidenseknek, annál több nyomát viszont annak, hogy a párizsiak a nélkülöző spanyol menekültek segítségére siettek.

Noha a legtöbb spanyol számára a 19. századi spanyol politikát át- meg átszövő emigráció a hazafias ellenállás és a hősiesség szimbóluma volt, egyre gyakrabban láttak napvilágot az emigráció nem elhanyagolható anyagi oldalait ecsetelő írások, amelyek azt járták körbe, hogy milyen költséggel is jár ez a spanyolok számára időközben mindennapossá vált tevékenység. 1844-ben jelent meg Eugenio de Ochoa¹⁵⁸ híres írása *El Emigrado* címmel a *Los Españoles Pintados por sí mismos* című lapban, amelyben a szerző konzervatív képet fest a spanyol menekültekről.

Az a benyomásunk, hogy a párizsi spanyol emigráció 1868 után – Izabella királynő párizsi száműzetésétől eltekintve – egyre kevesebb figyelmet kapott, helyette inkább a az ugyanekkor Párizsba menekült lengyel¹⁵⁹ olasz¹⁶⁰, és német¹⁶¹, illetve a **londoni**

¹⁵⁸ Eugenio de Ochoa (Bayonne, 1815–Madrid 1872), spanyol író, kritikus, szerkesztő és fordító, a romantizmus képviselője.

¹⁵⁹ A lengyeleket övező rokonszenv első megnyilvánulásai a lengyel-orosz háború idejére tehetők, amikor a cári Oroszország elől Franciaországba (és Párizsba) menekülő lengyel katonákat és civileket (köztük elsősorban a kis- és középnemesség képviselőit) a francia közvélemény egyértelmű rokonszenve és szolidaritása fogadta (az ún. Nagy Emigráció). Az 1840-50-es években azonban, amikor III. Napóleon igyekezett a „legnyughatatlanabb” emigránsokat eltávolítani Párizsból, az emigránsok elsődleges úti célja London lett.

¹⁶⁰ Az első nagyobb olasz bevándorlási hullám az 1860-as évekre tehető, ekkor a legtöbben az északi (Piemont, Lombardia) és a középső (Toszkána) tartományokból érkeztek. Ez az emigráció gazdasági indíttatású volt. A 19. században Franciaország és különösen Párizs az olasz kivándorók elsőszámú európai úti célja volt, ekkor a párizsi idegenajkú lakosság kétharmada olasz volt. Az itáliai bevándorlók főként a Gare de Lyon pályaudvar környékén valamint a város északkeleti kerületeiben (11., 12., 13. és 19.) illetve a külvárosokban (Vitry-sur-Seine, Nogent-sur-Marne, Fontenay-sous-Bois, La Courneuve) telepedtek le. (Forrás: <http://blog.cfpi.com/cfj/italiensaparis/presentation/>)

spanyol politikai emigráció került előtérbe (Londonban a menekültek sokkal élénkebb társadalmi életet éltek: gyakran szerepeltek a sajtóban és rendszeresen részt vettek a napi segélyek kiosztásában, és 1868 júliusában a londoni karlista emigránsok itt alakították meg a londoni juntát, amelynek célja a karlizmus mozgalmának felélesztése volt). Párizsban ugyanis ritka volt, hogy a különböző országokból érkezett emigránsok között kapcsolatok szövődjenek. Anne Leblay szerint ennek oka az emigráció körülményeiben keresendő. Mint írja: „Két típusú emigrációt különböztethetünk meg: az egyik az ibér, a másik pedig a «kontinentális» migráció. Előbbit – ellentétben a másodikkal – nem előzte meg jelentős gazdasági bevándorlási hullám, és a spanyol menekültek, akárcsak a portugálok, nem egy «szabadságot elnyomó» hatalom által elfoglalt ország, hanem csupán egy párt képviselői.”¹⁶²

IV.1.2. A diplomáciai kapcsolatok tükrében: a sajtó. Az 1868-as spanyol „dicsőséges forradalom” franciaországi sajtóvisszhangja

Az 1868-as spanyol forradalom a maga nemében egyedülálló volt. Ez volt ugyanis az első olyan forradalom, amely alapjaiban megingatta a 19. századi kaotikus viszonyok és a számtalan *pronunciamento* ellenére stabil és érinthetetlen spanyol monarchia intézményét, és első ízben léphettek színre a republikánusok. Egészen addig ugyanis nem volt kérdés, hogy az országot valamely dinasztia tagja irányítja, hiszen az Izabella-pártiak (isabelinos) és V. Károly tábora között feszülő kielégíthetetlen ellentétek dacára a két párt alapvető meggyőződése ugyanaz volt: jelesül a monarchia intézményében való feltétlen hit. A konfliktust nem a kormányzás *formája*, hanem az uralkodó *személye* okozta. Az 1868-as forradalom tehát – legalábbis elméletben, és néhány évre – nyitva hagyta a köztársaság, mint kormányzási forma lehetőségét. Annak ellenére, hogy

¹⁶¹ Az agrárválság és az éhínség elől menekülő porosz földművesek első hullámai (gazdasági emigráció) az 1820-as években érkeztek meg Franciaországba. 1820-ban 30 000 porosz élt Franciaországban, 1848-ban számuk meghatszorosodott, s ebből egy nagy létszámú, 60 ezer fős, nagyrészt munkásokból álló közösség élt Párizsban. Az 1830-40-es években Metternich cenzúrája és tekintélyelvű uralma elől a korabeli ellenzék (szocialisták, liberálisok és demokraták) kényszerültek franciaországi emigrációba (politikai emigráció). Mellettük szintén nagy számban voltak jelen a kulturális és szellemi élet képviselői: zenészek, építészek, filológusok, orvosok, köztük Heinrich Heine, aki zsidó származású protestánsként választotta „az emberi jogok hazáját” száműzetése helyszínéül. 1831-től haláláig élt Párizsban. (forrás: <http://www.histoire-immigration.fr/index.php?lg=fr&nav=14&flash=0>)

¹⁶² „En effet, deux types d'émigrations semblent pouvoir être distingués: les migrations ibériques d'une part, les migrations „continentales”, d'autre part. Les premières n'ont pas été précédées de vagues d'immigration économique, contrairement aux secondes; par ailleurs, les Espagnols réfugiés, comme les Portugais, ne sont pas les représentants d'un pays occupé par une puissance „liberticide”, mais seulement ceux d'un parti.” (Leblay, i.m. 170. o.)

Juan de Prim és Serrano tábornok egyaránt az alkotmányos monarchiában látta a megoldást, a köztársasági berendezkedés lehetősége továbbra is ott volt a levegőben.¹⁶³

A francia közvélemény és számos neves közéleti személyiség – köztük Victor Hugo¹⁶⁴ – osztotta e nézeteket, és szorgalmazta, hogy Spanyolország egyszer s mindenkorra szakítson a monarchia intézményével, valamint az egyház túlzott hatalmával, amelyek a franciaországi támogatók szerint a spanyol nép szenvedéseinek okozói voltak. Az 1868-as forradalom demokratikus eszméje – mely szerint az ország egyedül is képes kormányozni magát – megbukott, „s ebben valószínűleg közrejátszott az is, hogy a polgárság, amely az első pillanattól kezdve a forradalom társadalmi táptalaját adta, megijedt a várható reformoktól és a baloldal esetleges előretörésétől”¹⁶⁵

Az 1868-as forradalom valamint a harmadik karlista háború idején Párizs külpolitikájához hasonlóan a francia kormányzati sajtó is óvatos hangnemre váltott.

A forradalom kezdeti szakasza után számos kérdés fogalmazódott meg Spanyolország jövőjével kapcsolatban – s nem volt ez másképp a korabeli sajtótermékek hasábjain sem. A cikkírók előszeretettel foglalkoztak a spanyol néppel, annak dicsőséges múltjával, a rosszemlékű uralkodók alatt átélt szenvedéseivel illetve a meg nem hallgattatás érzéséből táplálkozó apátiájukkal. A bizonytalanság és a káosz első hónapjai után a francia sajtóban egyre-másra jelentek meg olyan cikkek, amelyekből kiderült: a francia közvélemény nagy rokonszenvvel viseltetett a spanyol nép iránt, „melynek igazi nagysága akkor mutatkozik meg, amikor a saját lendülettől telve fellázad elnyomói ellen, mint tette azt 1808-ban.”¹⁶⁶ Érdekes ilyen olvasni egy francia lapban, tudván, hogy ez a bizonyos elnyomó a franciák által félistenként tisztelt Bonaparte Napóleon volt...

E múlttal vont párhuzam új eleme az ország vezetőjének megítélése. A francia a lapok újságírói rámutattak: Spanyolországban – ahol korábban a király személye érinthetetlen volt – először fordult elő, hogy a közvélemény az uralkodó dinasztia alkalmasságát

¹⁶³ ALBEROLA-FIORAVANTI, María Victoria: *La revolución de 1868 y la prensa francesa*, Madrid, Edición nacional, 1973. 146. o.

¹⁶⁴ Lásd a cikkgyűjtemény 3. cikkét.

¹⁶⁵ ALBEROLA-FIORAVANTI, i.m. 73. o.

¹⁶⁶ „al que se considera un gran pueblo cuando actúa movido por sus propios impulsos, como ocurrió en 1808 cuando se alzó valientemente contra el invasor.” ALBEROLA-FIORAVANTI, i.m. 73. o.

vonta kétségbe. A másik érdekesség, mutatott rá a francia sajtó, hogy az egymással hagyományosan ellenséges viszonyban levő pártok most közös nevezőre jutottak, és általános választást követelnek az országot irányító kormány típusáról. A spanyol forradalom e merőben új vonásai komoly aggodalommal töltötték el a monarchistákat és III. Napóleon franciaországi híveit, míg a republikánusokat – akik bíztak abban, hogy a spanyolországi események nyomán várhatóan egész Európában átrendeződnek az ideológiai és hatalmi viszonyok – reménnyel töltötték el¹⁶⁷.

A korabeli francia sajtó oly gyakran visszatérő témái, azaz a spanyol forradalom és a spanyol nép példaértékű jellemének értelmezése politikai szemlélettől függően más és más volt. A bonapartisták és a legitimisták számára a forradalom a mértékletesség és a nyugalom példája volt, szemükben a spanyol nép legnagyobb érdeme a méltóságteljeség, míg a francia republikánusok a Napóleont legyőző Spanyolországot ábrázolták előszeretettel¹⁶⁸.

Két kérdést azonban minden cikkíró nyitva hagyott. Az első: miért tört ki az 1868-as forradalom? Noha e kérdés megválaszolása nem célunk, annyiban csatlakozunk María Victoria Alberola-Fioravantihoz, hogy a forradalom okai a társadalmat belülről feszítő ellentétek mellett a politikai krízis és a gazdaság egymásra gyakorolt negatív kölcsönhatásában voltak keresendők. A francia közvélemény figyelmének középpontjában azonban mégsem ez, hanem a spanyol monarchia két politikai kudarca állt. Az egyik, hogy Madrid nem érezte át kellő felelősséggel a kormányzás feladatát, a másik pedig, hogy az alkalmas pillanatban nem tette meg a szükséges liberális engedményeket. II. Izabella trónfosztása filozofikus hangvételű cikkek sorát ihlette a francia sajtóban a kormányzás buktatóiról, bűnbaknak beállítva a királynőt körülvé, és Spanyolországot szürke eminenciásként kormányzó kegyenceket. A *La France* újságírója így erről a lap 1868. október 2-i, 276. számában: „A királyság nem privilégium, hanem kötelesség; a hatalom pedig nem méltóság, hanem küldetés. A kormányzás kötelessége pedig egyre elválaszthatatlanabb az uralkodáshoz való jogtól.”¹⁶⁹

Az 1868-as forradalom azonban nemcsak egyszerű „jószomszédi kíváncsiság” miatt szerepelt a francia lapok címlapjain. A franciák érdeklődésének sokkal húsbavágóbb

¹⁶⁷ Alberola-Fioravanti, i.m. 74. o.

¹⁶⁸ Uo. 74. o.

¹⁶⁹ „La royauté ne doit pas être considérée comme un privilège, sinon comme une charge, et le pouvoir, c'est n'est pas une dignité, mais une mission. Le devoir de régner est chaque fois plus inséparable du droit de régner.”

oka is volt: a spanyol forradalom egyfajta „kanóc” volt a francia–porosz ellentét lőporos hordóján.

Juan Prim¹⁷⁰ európai udvarról udvarra zarándokolt, hogy országának új uralkodót találjon, mígnem 1869-ben a trónt többek között Hohenzollern Lipót hercegnek, I. Vilmos porosz király távoli rokonának is felajánlotta. Franciaország, megrémülve attól, hogy délről és keletről ugyanazon birodalom államai fogják közre, felkérte I. Vilmost, hogy beszélje le Lipótot a spanyol trónról. A német császár ennek eleget is tett, de a további biztosítékokat követelő francia követet már nem fogadta, és erről táviratban (az emsi távirat) értesítette Bismarckot. A vaskancellár azonban a távirat szövegét manipulatív módon átfogalmazta, hogy abból úgy tűnjön: Vilmos e találkozás alkalmával elutasító és megalázó hangnemben beszélt Benedettivel, a francia követtel. A távirat másnap bejárta az európai sajtót, és azt Franciaország diplomáciai sértésként értelmezve 1870. július 19-én hadat üzent Poroszországnak. Mint ismeretes, a francia–porosz háború a második császárság vereségével végződik.

A *La France* újságírója tehát tévedett, amikor a lap 1868. október 10-i számában így írt: „Spanyolország egy olyan nemzet, amely évszázadok óta arra ítéltetett, hogy egy gigantikus hegyvonulat természetes határként elválassza szomszédjaitól és Európa többi országától. E nemzet belső forradalmi azonban – még ha külföldön együttérzést vagy éppen ellenséget érzelmeket váltanak is ki – épp e belső jellegüknél fogva nem alkalmasak arra, hogy jelentősen befolyásolják a nemzetközi eseményeket.”¹⁷¹

A másik oldalon, a francia katolikus és a legitimista lapok – mint a *Gazette de France* vagy a *L'Union* – Spanyolország számára kínáló egyetlen megoldást egy olyan monarchiában látták, amelynek trónján az a Don Carlos ül, akit a *L'Union* újságírója így

¹⁷⁰ Juan Prim i Prats (1814–1870) spanyol tábornok és politikus. Korán lépett a hadseregbe és Mária Krisztina királyné seregében az I. karlista háborúban őrnagyi rangig emelkedett. 1843-ban Espartero bukása után a moderados-kormány tábornokká, Reus grófjává, és Madrid kormányzójává nevezte ki. Nemsokára azonban meghasonlott a hatalmon levő párttal és kilépett. 1844-ben összeesküvéssel és Narváez tervezett megöletésével vád alá helyezték, halálra ítélték; a királynő azonban megkegyelmezett neki és 1845-ben mint főkapitányt és helytartót Puerto Ricóba küldötte. 1850-ben újra a kongresszus tagja. Harcolt a Krími háborúban (1854), a marokkói háborúban (1859-60), a mexikói expedícióban (1861-1862). O'Donnell ellen szervezett sikertelen felkelése (1866. január) után Portugáliába, majd Londonba és Brüsszelbe emigrált. Hozzájárult az 1868-as forradalom kitöréséhez, majd Serrano régensége alatt először a hadügyminiszteri tárcát, 1869-ben pedig a miniszterelnökséget vállalta el. 1870 dec. 28-án merénylet áldozata lett.

¹⁷¹ „España es una nación constituida, y delimitada desde hace siglos, a la que una barrera gigantesca de montañas separa naturalmente de sus vecinos y del resto de Europa y cuyas revoluciones interiores, si pueden excitar en el extranjero sentimientos favorables o contrarios, no pueden, por su misma naturaleza, provocar grandes dificultades internacionales.” Alberola-Fioravanti: *La revolución de 1868 y la prensa francesa*, 148. o.

jellemez: „fiatal, nagyvonalú, teli lelkesedéssel és patriotizmussal, büszke tekintetében ott csillog a jövő.”¹⁷² A Don Carlos-párti újságírók azt húzták alá, hogy a megosztott Spanyolország számára csak egy olyan személy hatalomra emelése jelenthetné a megoldást, aki személyében több irányzatot is egyesít. A *Le Journal des débats* című lap, amely a *Pretendiente*-vel szemben elfogulatlanabb álláspontot képviselő újságok közé tartozott, Don Carlosban „nem a legitimitás, hanem a legitimisták képviselőjét” látja, aki mozgósítani tud ugyan egymástól addig elszigetelt területeket, de nem tudna egy egész nemzetre kiterjedő mozgalmat gerjeszteni.¹⁷³

IV.1.3. A külföldiekre vonatkozó jogi szabályozás Franciaországban és az 1889-es állampolgársági törvény

A francia állampolgári jog az évszázadok során a francia nemzetté válással párhuzamosan alakult ki, elsősorban az állam demográfiai, gazdasági és politikai érdekei szerint. Az ancien régime alatt kizárólag a király bocsáthatta ki a „honosító levelet” (lettre de naturalité), amely a Franciaország területén élő külföldieket a francia király alattvalóinak sorába emelte, ekkor, azaz az 1789-es forradalom előestéjén már egymás mellett volt érvényben a „jus sanguinis” (vérségi elv) és a „jus soli” (a területen születés elve). E honosító leveleket a Kancellária fogalmazta meg, és miután a legfőbb pénzügyi tanács (Chambre des Comptes) ellenőrizte, és az Államkincstár (Cour du Trésor) lajstromba vette, kedvezményezettjének személyesen kellett átvennie. A levélen szerepelt a külföldi származási országa, szüleinek, házastársának és esetleges gyermekeinek neve¹⁷⁴.

A forradalom után megjelent az állampolgár (citoyen) kifejezés, és az e fogalomhoz csatlakozó jogok és kötelezettségek. Ennek szellemében az a külföldi kaphatott francia állampolgárságot, aki valamilyen szolgálatot tett a Köztársaságnak, feltéve, hogy rendelkezett franciaországi tartózkodási hellyel és letette az ehhez szükséges esküt. A forradalom elől külföldre menekülőket büntetendő, a vérségi elv ekkor nem még vonatkozott a francia szülőktől, külföldön született gyermekekre. 1804-ben a Code Civil-lel fordult a kocka: ekkor a külföldre menekült franciák hazatérésének

¹⁷² „il est jeune, généreux, plein d’enthousiasme et de patriotisme, et en plus, dans son regard qui est celui d’un homme honnête, brille l’avenir.” Kaiser: *Histoire et la presse*. 69. o.

¹⁷³ Alberola-Fioravanti: *La revolución de 1868...* 141. o.

¹⁷⁴ a http://www.geneawiki.com/index.php/Archives_des_naturalisations alapján.

megkönnyítése érdekében a polgári törvénykönyv megadta annak lehetőségét, hogy a nagykorúságot (21 év) elérve minden, Franciaországban született külföldi – így a külföldön, de francia szülők gyermekeként született gyermek is – francia állampolgárságot kaphat.

A tőkés fejlődés idején rengeteg külföldi munkavállaló (belgák, svájciak, németek) érkezett Franciaországba, és a hatóságokat egyre jobban aggasztotta a francia lakosság létszámának csökkenése. Ezért, e trend visszafordítása érdekében 1851-ben a kettős *jus soli* bevezetésével enyhítettek a francia állampolgárság megszerzésének feltételein. Ennek értelmében minden Franciaországban született személyt megilletett a francia állampolgárság, akinek legalább egyik szülője szintén francia földön született.

Az állampolgársági törvény következő módosítására 1871-ig kellett várni. Ekkor a poroszoktól elszenvedett vereség, Elzász-Lotharingia elvesztése által okozott nemzeti trauma és a Poroszországgal szembeni „revans” légkörében ismét napirendre került a francia állampolgárok – és így a potenciális katonák – létszámának növelése. A hosszas egyeztetések után 1889. június 26-án elfogadott törvény kimondta: franciának tekintendő minden olyan – külföldi szülőktől származó gyermek, aki Franciaországban született, és nagykorúsága idején Franciaországban él (hacsak a nagykorúságát megelőző évben le nem mond a francia állampolgárságról), és e törvény mind a mai napig leglényegesebb része az úgynevezett *code de la nationalité*-nak. A bevándorló tehát, jogi szempontból legalábbis, már a második nemzedékben teljes jogú franciának számít.¹⁷⁵

A törvény megjelenését követően tömegesen kaptak francia állampolgárságot az országban született második generációs külföldiek. Így az 1886-os népszámláláskor regisztrált több milliós idegen ajkú közösség több mint egy harmada Franciaországban született. Mivel azonban a korabeli népszámlálások nem szerepeltették a származási népcsoportot, nem tudjuk pontosan, hogy melyik népcsoportból hányan születtek új hazájukban. Mindebből logikusan következik, hogy „rég” bevándorlóknak számító, és 1889 előtt lassabb ütemben gyarapodó közösségekben – ilyen volt a spanyol közösség is

¹⁷⁵ ÁDÁM Péter: *Az integráció „hajótöröttjei*. Az előadás, 2007. április 25-én hangzott el a Kodolányi János Főiskola szabadegyetemén.

– magasabb volt a Franciaországban születettek aránya¹⁷⁶, így az 1889-es állampolgársági törvény hatása is jobban érzékelhető. Ezzel szemben az 1889 előtt tömegesen érkező bevándorlók – például az olaszok – esetében az idézett passzus asszimilációs hatása visszafogottabb volt mind az első, mint a második francia földön született generáció esetében. Ezt támasztják alá az 1889 utáni népszámlálások olasz vonatkozású adatai is.¹⁷⁷

A franciaországi spanyol kolónia létszámának csökkenéséhez hozzájárult az is, hogy sok nagykorú spanyol nő házasság útján jutott francia állampolgársághoz.¹⁷⁸ Mindebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a Franciaországba irányuló spanyol emigráció az évszázad utolsó népszámlálási eredményeinek tükrében a 19. század végéig meg-megtorpanó ütemben ugyan, de gyarapodott, igaz, amint Javier Rubio írja: „a [francia] állampolgárság elnyerésével járó létszámvesztés mértéke messze túllépi a népcsoport vegetatív növekedésének mértékét”¹⁷⁹.

Ennek ellenére a 19. század elejére nemcsak Franciaországban, hanem Párizsban is viszonylag nagy létszámú spanyol közösségről beszélhetünk, mely létszámát tekintve a negyedik legnépesebb kolónia volt a németek, lengyelek és az olaszok mögött.

IV.2. Dél-Franciaország: az igazi „karlista menedék”

IV.2.1. Évszázados határviták rendezése – a bayonne-i szerződések

Az ancien régime Franciaországa a „határ” (frontière) fogalmát kétféleképpen értelmezte. Első jelentésben a határ a két állam közötti elválasztó *vonalat*, míg második jelentésben e vonal jobb és bal oldalán, mélyen a két ország belsejében húzódó *területet*

¹⁷⁶ Ezt az érvelést alátámasztja a Franciaországban született külföldiek aránya pl. Alsó- és Keleti-Pireneusok megyében, ahol szinte kizárólag spanyolajkú külföldiek éltek. (RUBIO, Javier: *La emigración española a Francia*. Esplugues de Llobregat, Barcelona, 1974.)

¹⁷⁷ Rubio, i.m. 92. o.

¹⁷⁸ A honosításnak ez a módja különösen a 20. század első felében lett népszerű: 1891 és 1911 között a franciaországi spanyol populáció valamivel kevesebb, mint harmadával növekedett, míg a francia állampolgárságot elnyert spanyolok létszáma gyakorlatilag megháromszorozódott.

¹⁷⁹ „ya que las pérdidas de nacionalidad que implican las medidas nacionalizadoras desbordan muy ampliamente su crecimiento vegetativo.” Rubio, i.m. 94. o.

jelentette. Az 1830-as években a Franciaország és Spanyolország közötti határkérdés viszonylag újkeletűnek számított. Egyezmények ide, szerződések oda, a karlista háborúban íródott állam- és közigazgatási valamint katonai-hadászati vonatkozású dokumentumokból, iratokból, levelekből kiderül, hogy a *határ* fogalma továbbra is ebben a furcsa, kettős jelentéskörben volt értelmezendő. Az első karlista háború alatt a két ország közötti választóvonalat rendre a „szélső”, a „legtávolabbi” határként emlegették (*extrême frontière*), míg francia Baszkföld és Béarn¹⁸⁰ fennsíkjait a hatóságok folyamatos és éber tekintetétől kísért határprovinciák (*provinces frontières*) megnevezéssel illették¹⁸¹.

A Franciaországot és Spanyolországot a 16. és a 17. század során szembeállító geopolitikai feszültségeket az 1659-ben a Bidassoa folyó egyik aprócska szigetén, a Fácánok szigetén aláírt pireneusi békeszerződésben¹⁸² sikerült rendezni. A szerződés célja az volt, hogy „megpecsételje a két monarchia között egykoron létező, ám a folyamatos és kölcsönös szembenállások által megtépázott” békét¹⁸³, s benne a tárgyaló felek világosan kikötötték: a Pireneusok vonulata jelentse a két királyság határát, „mint ahogy annak idején a gallokat is elválasztotta a spanyoloktól”¹⁸⁴. A megállapodásnak azonban volt egy óriási hiányossága: nem jelölte ki **pontosan** a két ország közötti határvonalat. Ezért a békekötés – melyet a fiatal XVI. Lajos és IV. Fülöp lánya, Mária Terézia infánsnő közötti házassággal (1660) kívántak megszilárdítani – ellenére a két országot elválasztó határ melletti területek hovatartozása továbbra is kérdéses maradt. Ez természetesen újabb konfliktusokat szült, holott a pireneusi béke célja pontosan ennek ellenkezője lett volna.

¹⁸⁰ Béarn: francia tartomány a Pireneusok lábánál. Alsó-Navarrával, Labourddal és Soule-lal (francia Baszkföld tartományai) együtt az Atlanti Pireneusok megye 3/5-ét teszi ki. Lakóinak száma 350 000 fő, fővárosa Pau (lásd: XIII. A *carlismo* képekben, 7. és 8. ábra)

¹⁸¹ JOURDAN, Jean-Paul: *Mouvements autour de la frontière*. Az *A mis amigos de la frontera* c. kiállítás katalógusa, Bayonne, 2006. 15. o.

¹⁸² A Pireneusi békeszerződést IV. Fülöp miniszterelnöke, Don Luis de Haro és a fiatal XVI. Lajos gyámja, Mazarin bíboros írta alá 1659. november 7-én a Fácánok szigetén. A szerződés egy közel 150 éves konfliktus végére tett pontot – olykor elkeseredett tárgyalások után és olyan abszurd kompromisszumok megkötésével, mint a közigazgatásilag 1660-tól Spanyolországhoz tartozó, de ténylegesen a francia Keleti Pireneusok megyében levő, 12 km² területű Iliviai enklávét. Mazarin bíboros eredménye, hogy a szerződés értelmében 33 spanyol falut Franciaországhoz csatoltak, s ezzel a Foix vidékét össze lehetett kötni az Aude folyó völgyével. A már említett Iliviai enklávét igyekezett hasznot húzni ebből az anomáliából: felélénkült a csempészet.

¹⁸³ FERNANDEZ DE CASADEVANTI ROMANI, Carlos: *La frontière franco-espagnole et les relations de voisinage*, Bayonne, 1989., 91. o.

¹⁸⁴ „anciennement divisé les Gaules des Espagnes.” (LAFOURCADE, Maïté: *La frontière franco-espagnole. Lieu de conflits interétatiques et de collaboration interrégionale*. In: *Actes de la journée d'études du 16 novembre 1996*. Centre d'études basques de l'Université de Pau et des Pays de l'Adour. Textes réunis par Maïté Lafourcade. Presses Universitaires de Bordeaux, 7. o.)

A határvonal tényleges kiépítése egészen a 19. század második feléig váratott magára. 1856-ban III. Napóleon és II. Izabella – megelégtelve az évszázados határvitákat – a két ország közötti közeledés jegyében közös bizottságot jelölt ki azzal a utasítással, hogy a bizottság találjon megoldást az évszázados vitás kérdésekre és – először a korábbi, hasonló célzatú megállapodások történetében – a megállapodás megszövegezésekor vegyék figyelembe a határ két oldalán élők igényeit is. A határvonal kijelölése azonban nem volt könnyű feladat. Végül két évszázadnyi tárgyalás, térképészeti botladozás és alkudozás után III. Napóleon és II. Izabella három különböző megállapodásban rögzítette a határ nyomvonalát: az első (1856. december 2.)¹⁸⁵ a határvonal nyugati szakasza, a második (1862. április 14.), a középső szakasz, míg a harmadik (1866. május 26.) az Andorrától a tengerig tartó szakasz hovatartozását rendezte. E három megállapodást 1868. július 11-én egy kiegészítő megállapodás¹⁸⁶ követte és foglalta keretbe¹⁸⁷, és a nyomvonalat hamarosan a hegyvonulat mentén 420 km-en elhelyezett 602 határkő jelezte. A határsáv ezzel egy rendkívül szigorúan őrzött vidék lett, számtalan őrhelyet létesítettek a személy- és áruforgalom ellenőrzésére, de ennek ellenére a természetes határt alkotó Pireneusok vonulatának ellenőrzése továbbra is nehéz feladat volt.

IV.2.2. Kereskedelem és csempészet a határvidéken (1832–1874)

A Pireneusok két ország között védőfalként magasodó hegylánca nemcsak az egyik országból a másikba menekülők átszökését, hanem egy új „iparág”, a csempészet

¹⁸⁵ 1856. december 2-i egyezmény, „1. cikk: A folyón közlekedő valamennyi szállításra vagy közlekedésre szolgáló jármű kizárólag annak azon állam jogszabályainak hatálya alá tartozik, amelynek e jármű jogos tulajdonosa. E záradék alkalmazásából fakadó bármilyen visszaélés vagy nézeteltérés megelőzése érdekében a felek megállapodnak abban, hogy minden hajó, amely a folyó egyik vagy másik partjával kikötéskor érintkezett, illetve olyan közel került a parthoz, hogy onnan a ki- és beszállás lehetséges volt, úgy tekintendő, mint az adott partszakaszt ellenőrző ország területén tartózkodó hajó.”

¹⁸⁶ A fenti egyezményt kiegészítő 1868. július 11-i szerződés: „1. cikk: Minden hajónak vagy a víz felszínén fennmaradni képes építménynek, közlekedjen ott bármilyen célzattal, és tartozzon bármelyik állam fennhatósága alá, tilos a Bidassoa folyó Chapitelacourria-tól Figuerig terjedő szakaszán huzamosan állomásozni, kivéve, ha kényszerpihenőt tart, ha arra szabályos felhatalmazása van, illetve ha ott tartózkodását kellően indokolni tudja. 2. cikk: A fenti tilalom bármely formában történő megszegése a folyami rendőrség ellen elkövetett kihágásnak minősül, és az adott ország vonatkozó jogszabályai szerint, továbbá az 1856. december 2-án aláírt, határokról szóló rendelet 25. cikkében foglaltak szerint büntetendő.”

¹⁸⁷ DESECHEEMAEKER, Jacques: *Une frontière inconnue: les Pyrénées de l’océan à l’Aragon*, in: *Revue générale de droit international public*, 1941–1945., 239–277. o.

felvirágzását is segítette, ezért a határ menti területek őrzésére és felügyeletére mozgósított hadsereg jelentős erőt képviselt. Ezt támasztja alá a *Le Mémorial* 1836. november 29-i számában olvasható mondat is: „Napjainkban szinte képtelenség a megye székhelyéről [Pau – kiegészítés tőlem – P.E.] Saint-Jean-Pied-de-Port-ba menni anélkül, hogy az embert legalább húsz alkalommal ne tartóztatnák fel utazása során, akár a csendőrök, akár egyszerű káplárok. A határ menti vidéken élők nem mehetnek el a szomszéd város piacára anélkül, hogy az első vámhivatalban lovukra és portékájukra ne kelljen vámigazolást kérniük.”¹⁸⁸

Azzal, hogy 1834-ben Spanyolország, Portugália és Anglia mellett Franciaország is belépett a Négyes Szövetségbe, Franciaország vállalta, hogy megakadályozza a karlistáknak szánt segélyek, adományok vagy bármilyen ellátmány határon való átjuttatását. A szerződés 4. cikkelye így fogalmaz:

„Ami Franciaország együttműködését illeti, e szerződést aláíró felek szükségesnek ítélik, hogy a franciák királya a [spanyol és a portugál viszálytal kapcsolatos] fontos döntések meghozatalakor egyetértően felsőes szövetségeseivel, és mindent tőle telhetőt megtegyen a határok felügyelete és a fegyver- és lőszerküldemények célba érésének megakadályozása, valamint annak érdekében, hogy bizonyos személyek ne juthassanak el spanyol lázadókhoz.”¹⁸⁹

Mivel tehát „a navarrai felkelést szolgáló és segítő minden holmi” Spanyolország felé való kivitele tilos volt, a két ország közötti kereskedelem gyakorlatilag megbénult. A helyi – főleg a bayonne-i – kereskedők élénk tiltakozásának hatására végül a hatóságok oly módon enyhítettek a tilalmon, hogy azt kizárólag a hadieszközök (lőfegyverek, muníció) exportjára terjesztették ki. Ettől függetlenül a zászlók és egyéb élelmiszerek, illetve termények exportját továbbra rendkívül szigorú ellenőrzés alá vonták a gyakran indokolatlanul akadékoskodó vámhivatalnokok. Végül az 1837. január 20-i királyi rendelet kimondta, hogy Franciaországból a Pireneusokon keresztül tilos minden hadi és katonai felszerelés, továbbá magvak, liszt, szárított zöldség, élőállat illetve sózott hal

¹⁸⁸ „Aujourd’hui, on ne pourrait aller du chef-lieu [Pau] à Saint-Jean-Pied-de-Port sans être arrêté plus de vingt fois, soit par des gendarmes ou de simples caporaux. Un habitant de la frontière ne saurait se rendre au marché de la ville voisine, sans prendre au premier bureau des douanes un passavant pour son cheval.”

¹⁸⁹ „Pour ce qui est de la coopération de la France, les signataires de ce traité jugent nécessaire que le roi des Français soit en accord avec ses augustes alliés au cas où des décisions importantes seraient prises [relatives aux conflits espagnol et portugais] et fasse tout ce qui est en son pouvoir afin de surveiller la frontière et d’empêcher que des envois d’armes, de munitions et de personnes ne parviennent aux insurgés espagnols.” Firmino, i.m. 64. o.

kivitele. A spanyol oldalon viszont a karlisták oly módon igyekeztek borsot törni a párizsi kormány orra alá a spanyol liberálisoknak nyújtott segítségért, hogy rendkívül magas vámot vetettek ki a Franciaországból érkező termékekre (később ebből finanszírozták a hadifelszereléseket) – visszaállította a kereskedelem korábbi rendjét. 1838-ban Basses-Pyrénées¹⁹⁰ prefektusa így számolt be a megye Főtanácsának (Conseil Général) címzett levelében: „a Spanyolországgal fenntartott kereskedelmi kapcsolatok jelenleg terméketlennek mondhatók. Bayonne városa különösen nehéz helyzetben van, mivel megfosztották legfontosabb termékeitől és kommunikációs lehetőségeitől, így a város gyakorlatilag elszigetelődött a külvilágtól.”¹⁹¹ Az első karlista háborúban a Béarn és Aragón közötti kereskedelmi kapcsolatok kevésbé sínylették meg a helyzetet, mint Baszkföldön – legalábbis az 1837-es rendelet elfogadásáig. Szemben a Spanyolországba Béahobien¹⁹² keresztül vezető úttal – amelyet 1833 decemberétől (V.) Don Carlos hívei ellenőrzés alá vontak –, az Oloront Jaca-val¹⁹³ összekötő, Somport-hágón át vezető út a karlista konfliktus teljes ideje alatt szabadon járható volt, ezért a két ország követeinek sürgőnyeit is ezen az úton hozták-vitték a futárok. A pau-i vásárok tehát ezekben az években semmit sem veszítettek vonzerejükből. 1833. november 12-én a *Le Mémorial* így írt: „A Szent Márton-napi vásárra spanyolok, karlisták és *cristinók* egyaránt nagy számban látogattak ki, és rengeteg öszvért vásároltak igen magas áron [...]. 1812 óta ez volt a legjobb vásár.”¹⁹⁴

A szigorított határellenőrzés gazdasági és kereskedelmi hatásai a harmadik karlista konfliktus idején Béarn megyében illetve Baszkföldön egyaránt kevésbé voltak érzékelhetők, mint az első felkelés alkalmával. A francia hatóságok által beszedett vámok és illetékek 1872 és 1876 között megkétszereződtek. Ennek, úgy véljük két magyarázata lehet: egyfelől megváltoztatták a fizetendő vámok és illetékek kiszámítási módját, másfelől pedig a fokozott határellenőrzés sokat javított a vámosok munkájának hatékonyságát. További érdekesség, hogy az 1860-as békebeli évek stagnálása után a

¹⁹⁰ Noha e megye 1969. október 10. óta a Pyrénées Atlantiques nevet viseli, értekezésünkben mindvégig a korabeli nevéen, Basses-Pyrénées, Alsó-Pireneusok néven hivatkozunk rá.

¹⁹¹ „[les] relations commerciales avec l’Espagne sont frappées de stérilité. La ville de Bayonne surtout a souffert d’un état de choses qui la place dans un état d’isolement en la privant de ses communications et de ses affaires les plus importantes.” (Jourdan, i.m. 9. o.)

¹⁹² Francia városka az Atlanti-Pireneusok megyében, Aquitaine régióban.

¹⁹³ Jaca város a spanyolországi Huesca tartományban, Jacetania járás (comarca) fővárosa (l: 12553) (Forrás: Wikipédia)

¹⁹⁴ „la foire de la Saint-Martin a attiré un grand nombre d’Espagnols, carlistes et cristinos, [qui ont acheté] une quantité considérable de mulets à prix élevés [...] C’est la meilleure foire qui ait eu lieu depuis 1812.” (Jourdan, 10. o.)

harmadik karlista konfliktus kirobbanásakor a bayonne-i kikötő forgalma látványosan megugrott. Ennek magyarázatát a korabeli vasút állapotában véli megtalálni Remacle gróf, aki így ír: „Észak-Spanyolország vasúthálózatának szervezetlensége miatt az utasok és a kereskedők inkább a vízi utat választották, s így Bayonne az öt [baszk] tartomány hatalmas *emporiuma* lett.”¹⁹⁵ A spanyol baszk városok ezért folyamatosan Bayonne-ból szerezték be a legfontosabb alapanyagokat, élelmiszereket¹⁹⁶.

A karlista felkelést tápláló **csempészet** visszaszorításában a csendőrség és különösen a közigazgatási hatóságok élen jártak. A csendőrök nemcsak felkutatták, letartóztatták és védőőrizetbe vették a csempészzel gyanúsított személyeket, hanem a piacok felügyelete és a vélhetően karlistáknak szánt holmik lefoglalása is az ő feladatuk volt. 1839 áprilisában Landes megye csendőrparancsnoka a hadügyminiszterhez¹⁹⁷ írt jelentésében említést tesz egy bizonyos Domingo d’Hasparrenről, aki, mint írja: „egy bizonyos Caillabat nevű egyén közvetítésével egymaga számtalan lovat és öszvért vásárolt vélhetően a *Prendiente* ügyének érdekében.” – majd így folytatja: „ugyancsak tudomásomra jutott, hogy nevezett személy hamarosan jelentős fegyverszállítmányt kap, amelyet Mont-de-Marsan-ig kocsin szállítana, majd ott [...] a Bayonne-ba induló hajókra rakodják fel.”¹⁹⁸ Eközben a vámhatóságok is fokozódó éberséggel vigyázzák a határzónát: 1873-ban végig határ mentén új vámkirendeltségeket telepítettek, és a zónarendőrség (*police de rayon*) is megkezdte működését.

Az első karlista háború során a karlistákat ellátó csempészet szárazföldön, míg a harmadik háborúban elsősorban vízi úton zajlott. 1873 májusa és 1874 júniusa között a határon tevékenykedő vámtisztek mindössze 150 alkalommal foglaltak le áruszállítmányt, ez a szám meglepő módon jóval kevesebb, mint az első karlista háború

¹⁹⁵ Comte Remacle: *Les carlistes. Souvenirs de la frontière* in: *Revue des Deux Mondes*, CLVI., novembre 1899, 175. o.

¹⁹⁶ Remacle, i.m. 176. o.: „Bilbao 1874-ben fát vásárolt Bayonne-ból, míg 1875-ben a karlisták által ostromolt Saint-Sébastienbe vízi úton érkezett élőállat Saint-Jean-de-Luz-ból, illetve borszállítmány Bayonne-ból.”

¹⁹⁷ Amédée Despans-Cubières: 1839. március-május, majd 1840. március-október között francia hadügyminiszter.

¹⁹⁸ „par lui-même et par l’entremise d’un certain Caillabat, un achat assez considérable de chevaux et mules pour le compte du prétendant ». Et le gendarme d’ajouter : « Je suis également informé qu’il doit lui être fait des envois d’armes qui seront transportées jusqu’à Mont-de-Marsan par la voie du roulage où elles seraient embarquées sur [des] bateaux [...] à destination de Bayonne.” Landes megye csendőrparancsnokának levele a hadügyminiszterhez, 1839. április 4. A.N.F. F⁷ 12241-12242 (Affaires de Police, délits, Ardennes, Ariège, Corse, Indre, Landes, Paris, Puy de Dôme, Pyrénées Atlantiques, Sarthe, Seine, Somme).

idején. Az 1870-es években a karlistákat nem csak helyi szimpatizánsaik látták el adományokkal, hanem elsősorban amerikai, angol, belga és német gőzhajók fedélzetén gyakran kaptak fegyverszállítmányokat is. Voltak olyan csempészek, akik hamarosan legendás hírnévre tettek szert. Ilyen volt Hauziart illetve a Ganich de Macaye néven ismert Jean Anchordoqui. A karlistákat támogató fegyver- és lőszercsempészet az első és a harmadik háború idején egyaránt jelentős volt (a második háború, melyet egyes történészek felkelésnek tekintenek, az ország északi részén, elsősorban Katalóniában zajlott), de más-más jellemzőkkel: az 1830-as években a Pireneusok hágóin át, hegyi úton, míg az 1870-es években Bayonne kikötőin keresztül (vízi úton) zajlott. Mindeközben a francia kormány ugyan politikai és katonai értelemben segítette a liberális kormányt, a spanyol liberálisok azonban – amint a későbbiekben látni fogjuk – ennek ellenére folyamatosan bírálták a franciákat a határvidék lanyha ellenőrzése miatt.

Az 1837 januárjában elfogadott rendelet kihirdetésének másnapján elkészített leltár – amely szerint „sor került a karlista felkelőkhöz érkezett fegyverek, hadifelszerelések, élelmiszerek és lőszerek lefoglalására” – jól illusztrálja, milyen méreteket öltött a csempészet az első karlista háború idején¹⁹⁹.

Míg 1837 februárjának első két hetében a határon 26 alkalommal foglaltak le árukat, 1838 januárjának második két hetében már 34 esetben, ami két dologról is tanúskodhat: vagy a csempészet intenzitása nőtt, vagy a vámhatóság szigora. E megfigyelésekből azonban természetesen hiba lenne messzemenő következtetéseket levonni, ezért a kutató további kiegészítéseket keresett – és talált – a levéltári anyagokban. 1837 és 1838 között három és fél hónap alatt a vámosok a következőket foglalták le: 2,5 tonna salétrom, 800 kg ólom, 190 kg-kén, 200 puska és tölténytár, hét öltözet egyenruha Don Carlos képmásával díszített gombokkal, illetve ezüstözött válldísszel, néhány baszk tányérsapka, továbbá 860 kg kukorica és kukoricaliszt, 1,8 tonna bab, 150 kg szárított vagy sózott tökehal, 60 kg búza illetve szőlő, 26 ló, kanca, és öszvér, egy üsző, továbbá levelek illetve levélkötegek, és 2229 frank készpénzben. Ezen túlmenően további 35 személy – csempészek vagy dezertőrök – letartóztatására került sor.²⁰⁰

1837 illetve 1838 elején a téli hónapokban a határőrök által elkobzott áruk háromnegyedét este 6 és reggel 7 óra között – azaz naplemente után és napfelkelte előtt

¹⁹⁹ Jourdan, i.m. 11. o.

²⁰⁰ E számadatokat magunk állítottuk össze az 1837 februárjának második feléből, valamint 1838 januárjában, augusztusában illetve szeptemberében keltezett levéltári vámkimutatásokból.

– foglalták le. A javarészt az éjszaka leple alatt zajló tevékenységet rendszerint magányos – olykor két-három fős csoportokba verődött – csempészek végezték, csak nagyon ritkán csempészbandák. A csempészeket csak nagyon ritkán tudták elfogni a hatóságok, ugyanis amint neszét vették annak, hogy a nyomukban vannak, az árut hátrahagyva kereket oldottak. A csempészbandák olykor révészeket vagy vezetőket fogadtak fel, akik jól ismerték a környéket és a kerülőutakat. A legtöbb csempészett áru Biriadou és Dancharia között cserélt gazdát, annak ellenére, hogy a határőrök újra és újra keresztül-kasul átpásztázták a vidéket, hogy az átkelésre utaló legkisebb jel esetén beavatkozzanak. Feladatuk volt még, hogy a gyanús házakat megfigyelés alatt tartsák, a gyanúsán viselkedő személyeknek csapdát állítsanak, vagy a titkos rejtekhelyekre lecsapva felszámolják azokat.²⁰¹ A csempészbandák és a vámtisztek közötti összecsapásokra mindezzel együtt csak ritkán került sor. Nem véletlen, hogy e bandák soraiban csak nagyon kevés nőt találni: az ő feladatuk többnyire a levelek vagy hadianyagok célba juttatása volt. Az ezzel kapcsolatos csendőrségi jelentések említést tesznek két fiatal spanyol nőről: az egyiküket 1838 januárjában tartóztatták le, és motozása során 114 lepecsételt levél került elő, míg másikukat néhány hónappal később, 1838 novemberében fogták el: ő ruhája alatt karlista egyenruhát viselt.²⁰²

Jól látható tehát: az 1830-as években rendkívül intenzív volt a karlisták ügyét szolgáló csempésztevékenység, és Don Carlos ügye igen széles társadalmi támogatottságot élvezett. Érdekes azonban hangsúlyozni, hogy ezek az adatok csupán a ténylegesen lefoglalt, azaz a „látható” csempészhalmik mennyiségére utalnak.

IV.2.3. Titkos ügynökök tevékenysége

A csempészet, mit említettük, nemcsak az 1830-as 40-es években, hanem az 1868–1876 közötti időszakban is virágzott a határvidéken. Ahhoz, hogy a harmadik karlista háború idején végzett „földalatti” csempésztevékenységet is felderítse, Basses-Pyrénées megye prefektusa így fogalmazott: „egy egész hadseregnyi elszánt ügynökre lenne szükség.”²⁰³

²⁰¹ 1837 januárjában például a Cambo-les-Bains-beli vámtisztek az Ustaritz melletti Soltus-erdőben 102 kilogramm salétromot foglaltak le.

²⁰² A.N.F. F⁷ 12279–12287 (Commissaires chargés temporairement de la surveillance de la frontière d’Espagne)

²⁰³ „[...] il aurait fallu une nuée d’agents résolus.” in: *L’Indépendant*, 1873. február 21.

Az ügyökhálózat hatékonyságáról azonban nem csak Basses-Pyrénées megye prefektusa volt meggyőződve. A párizsi spanyol követ de la Vega de Armijo²⁰⁴ márki kiterjedt kémhálózatának köszönhetően különösen aktív volt a karlista összeesküvések leleplezésében. E sorok írója által a francia nemzeti levéltárban talált kémjelentés²⁰⁵ szerzője is az ő ügynöke volt. Mint a jelentésből megtudjuk: a márki Tailleret nevű ügynökének nem ez volt az első megbízatása: korábban több ízben is a határzónába utazott azzal a céllal, hogy ott minél alaposabban térképezze fel a karlisták pártján álló francia nemesek és tisztek körét.

Az alábbiakban e dokumentum tartalmát ismertetjük. A kézzel írott jelentésből megtudjuk, hogy Tailleret 1874. októberi küldetésének első állomása Bayonne volt, mely régóta gyanítottan a karlista mozgalom egyik legfontosabb franciaországi fészke volt, s ahol Don Carlos több francia és spanyol híve is menedékre talált. Tailleret már korábbi utazásai során feltérképezte azon személyek körét, akik a legalaposabban kivették részüket a karlista mozgalom népszerűsítéséből, illetve a fegyvercsempészetből. Egy ilyen személy volt Lalande márki, akinek tarbes-i (Pau-tól néhány km-re) kastélya gyakran volt színhelye karlista összejöveteleknek. A jelentés részletességére utal, hogy szerzője még arra is kitér, hogy a gróf már hosszú hónapok óta nem tartózkodott a kastélyában (az ügynök még azt is tudni vélte, hogy Bordeaux-ban és Biarritz-ban töltötte a nyarat), viszont vele, mint Don Carlos egyik legodaadóbb és leghűségesebb támogatójával kell számolni a jövőben. Tailleret a korábbi fejezetünkben említett Alexandre Dubrocq-ról is említést tesz, aki a jelentés szerint szintén oroszlánrészt vállalt a karlista ügy győzelemre segítésében, ám néhány hónapja ő is visszavonult mindenféle politikai mozgolódástól, és felhalmozott vagyonából él,

²⁰⁴ Antonio Aguilar y Correa (marqués de la Vega de Armijo, 1824–1908), spanyol liberális politikus és diplomata. 1854-től közel 50 éven át a spanyol politikai élet aktív szereplője, 1906 decembere és 1907 januárja között rövid ideig a minisztertanács elnöke. Vega de Armijo a gyorsan változó 19. századi spanyol belpolitika igazi „túlélője”: szolgált II. Izabella kormánya idején, az 1868 utáni kormányokban (kivéve az 1873-as köztársasági kormányt), XII. Alfonz restaurációs kormányában és XIII. Alfonz idején. Pályájának kezdetén az O'Donnel-féle Liberális Unió tagja, majd ennek megszűnésekor Serrano tábornok követői közé állt. Ekkor ismerkedett meg Práxedes Mateo Sagasta y Escollarral, a neves spanyol progresszista liberális politikussal, kinek liberális nézetei nagy hatást tettek rá. Serrano oldalán tevékenyen részt vett az 1868-as forradalom előkészítésében. A forradalom után Serrano parlamenti pártjának képviselője, majd 1874-től 1875. febr. 12-ig párizsi követ (1887-ben római követ is volt). Politikai pályájának csúcára XII. Alfonz restaurációs kormánya idején jutott. Ekkor Galícia és Andalúzia képviselője volt, majd az 1881-es, 1888-1890-es és az 1892-1893-as liberális kormányokban államminiszter. 1895 és 1905 közötti liberális törvényhozások idején a kongresszus elnöke. Az Academia de la Historia y de la de Ciencias Morales y Políticas igazgatója.

²⁰⁵ A.N.F. F⁷12695, cote *Réfugiés Carlistes* (1869–1888).

illetve megemlíti Don Carlos másik odaadó hívét, Laborde márkát is, aki Biarritz polgármestere volt ebben az időben.

Tailleret jelentésében részletesen kitért három hölgyre, akik szerint a legaktívabb szerepet vállalták a karlista mozgalom titkos szerveződéseiben. Az első az özvegy Marie Labourdette, aki a karlista hadsereg egyenruhával való ellátásért volt felelős, de – teszi hozzá Tailleret ügynök némi malíciával – a karlista erők kevésbé honleányi buzgalma, mintsem léha viselkedése miatt látogatták kastélyát. A második asszony, az özvegy markotányosnő, Madame Cournet szintén aktívan részt vett a karlista szervezkedésben, kastélyának ajtaja mindenkor nyitva állt a karlista menekültek előtt, függetlenül attól, hogy Bayonne csak útjuk egyik állomása, vagy végső úti célja volt. Kastélyát csak a Junta házaként (*Casa de la Junta*) emlegették. A hatóságok tehetetlenül nézték tevékenységét, az elrendelt házkutatások sohasem vezettek eredményre, karlista menleveleknek és titkos levélváltásoknak nyomát sem találták, de amint Tailleret írja, az asszonyt továbbra is megfigyelés alatt tartják a francia hatóságok mivel, mint írja: „nevezett asszony másik társával, bizonyos Malgarry asszonnyal konspirálva nyilvánosan árulja a *Prendiente* képmásával díszített bélyegeket és az *El Cuartel Real*²⁰⁶ című lap számait, a rue Pont-Neuf-ön található lakásában.”²⁰⁷

7. ábra: (VII.) Don Carlos képmásával díszített bélyegek 1875-ből (Forrás: Koldo Mitxelena Kulturunea)

²⁰⁶ Az *El Cuartel Real* Carlos María Bourbon (VII. Károly) trónkövetelő árnyékkormányának hivatalos lapja volt, amelyet 1873 és 1876 között adtak ki Oñatében, Tolosában (Guipúzcoa), Durangóban (Vizcaya) és Estellában. Noha Don Carlos hívei Észak-Spanyolországnak csak egy kis területét ellenőrizték, az *El Cuartel Real* törzsolvasói nem csak ebből a térségből kerültek ki.

²⁰⁷ „...la veuve Courmet était toujours gardée sous la surveillance des administrations locales, mais elle, malgré la surveillance, continuait toujours à vendre dans sa maison le journal *El Cuartel Real* aussi que des timbres-poste à l'effigie du Prétendant.”

A harmadik asszony, akire a jelentés kitér egy bizonyos de Arrojo kisasszony, aki néhai tábornok apjának házában látta vendégül a karlista összeesküvőket. A jelentés szerint háza amolyan karlista „postaként” működött: ide címezték és innen adták fel a karlista levelezéseket (a jól értesült Tailleret hozzáteszi: D’Arrojo kisasszony hamarosan már nem tudta finanszírozni a küldemények postázását, így a karlista „posta” bezárt). Az ügynök megállapítása szerint a hölgy odaadó híve volt Don Carlosnak, és nem ritkán egyházi személyiségeket is vendégül látott otthonában, mint Don Vincenijo és Coullefleuret (*nevének olvasata bizonytalan*) tiszteletes valamint Don Braulio abbé. Tailleret ezek után rátér a határ menti zónában letelepedett spanyol családokra, akik főleg a Spanyolországgal való kereskedelemről reméltek jobb életet. Nyílt titok volt azonban, hogy e családok a látszólag tisztességes kereskedelem mellett fegyvercsempészéssel is foglalkoztak. Ennek leplezése viszont, amint Tailleret megállapította, rendkívül nehéz, mivel, ahogy a jelentés szerzője fogalmaz „a spanyol egy rendkívül visszafogott és óvatos nép”²⁰⁸. Az ügynök Bayonne-ból Hendaye-ba majd Béhobie-ba folytatta útját. Ez a vidék a nyilvánosan zajló csempészet miatt kiemelt figyelmet kapott jelentésében. Már említettük, hogy a Bidassoa²⁰⁹ folyó két partján található területek a háború idején fegyver- és lőszerraktárként szolgáltak. Egy Ignacio nevű hajóskapitány például népes legénységével gyakran jött Béhobie-ba, hogy a folyón át fegyvert csempésszen. Tailleret ügynök megállapítása szerint amerre járt, a rendőrség és a vámőrség mindenhol készenlétben állt. A béhobie-i hídnál posztoló *miquelet*²¹⁰ még arról is beszámolt az ügynöknek, hogy szerinte Spanyolország alaptalanul vádolja Franciaországot *carlismo* iránti szimpátiával, hiszen odalenn, a határ mentén látható csak igazán, hogy a francia hatóságok mily éber figyelemmel követik a karlisták és támogatóik minden lépését. Általánosságban megállapítható, áll a jelentésben, hogy a fegyvercsempészet 1874 októberére szinte mindenhol veszített intenzitásából, még a legelszántabb fegyvercsempész bandák is visszavonulót fűjtak – köszönhetően „a spanyol royalisták bátor és veszedelmes hadműveleteinek”²¹¹.

²⁰⁸ „les Espagnols étant un peuple très réservé et très prudent”

²⁰⁹ 72 km hosszú spanyol folyó, melynek 12 km-es szakasza természetes határt alkot Franciaország és Spanyolország között.

²¹⁰ Rabló, bandita a Pireneusokban.

²¹¹ „Pour octobre 1874, la contrebande d'armes et d'effets de guerre a partout perdu de son intensité et même les bandes les plus intrépides ont émis un ordre de se replier – grâce aux opérations hardies et périlleuses des royalistes espagnols.”

Tailleret jelentésében Don Carlos feleségének, Pármai Margitnak²¹² rezidenciája is kiemelt figyelmet kapott. Noha ekkor már Spanyolország és Franciaország liberális sajtója élénken bírálta Basses-Pyrénées prefektusát, amiért gyenge kézzel bánik a karlista menekültekkel, Tailleret beszámolójában ezt olvashatjuk: „nincs még egy olyan város, ahol a karlistákat olyan szigorú és éber megfigyelés alatt tartanák, mint Pau városában.”²¹³ Margit hercegnő a jelentés szerint nagyon visszavonult életet él. Kastélyában népes szolgasereg veszi körül, de ami miatt Tailleret részletesen kitér rá jelentésében, az a kastélyban berendezett kisebb kórház, ahol a sebesült karlista tiszteket ápolják titokban.

A jelentés szerint a pau-i rendőrség rendkívül szigorúan jár el a karlista menekültekkel szemben. A több éve Pau-ban élő de la Torre báró, Beira hercegnő rokona minden valószínűség szerint Don Carlos ügynöke, ám szerepe Tailleret szerint „nem különösebben fontos”. Majd így folytatja: „azt viszont megállapítottuk, a vezetőm és én, hogy ha egy karlista a városba érkezik, első útja biztosan a báróhoz vezet.” Tailleret egy másik esetről is beszámol: „Ottartózkodásunk előtt néhány nappal az úgynevezett ‘királyi hadsereg’ egy főtisztjét és nyolc katonáját, akik a Fortroy (a név olvasata bizonytalan – P.E.) vendégfogadóban szálltak meg, a rendőrség (amely már régóta figyelte a fogadót) érkezésük másnapján le akarta tartóztani. Tudomásukra jutott ugyanis, hogy de la Torre báró – akit a fogadás értesített – a fogadóba ment, hogy egy kevés pénzzel és útmutatással segítse a határátkelésüket, mert, mint mondta nekik, „a hatóság könyörtelenül megakadályoz minden átkelést”.²¹⁴

Pau-t elhagyva Tailleret és vezetője Hautes-Pyrénées megye egy részét derítette fel, ahol „[...] a vezetőm és én is megbizonyosodhattunk a helyi hatóságok éberségéről, nem csak Tarbes-ban, hanem a határszakaszon is. Sem spanyol karlistáknak sem az egykoron itt élt egyházfiknak sem. Már régen elhagyták e székhelyet, mert a helyi hatóságok jelenlétüket nem tűrték meg. Sőt, még érkezésünk napján is internáltak valakit Tours-ba, még hozzá a helyi csokoládéüzem egyik alkalmazottját, akiről kiderült,

²¹² Pármai Margit III. Károly páрмаi herceg és Louise de Bourbon Artois hercegnő leánya, illetve Chambord hercegének unokahúga volt.

²¹³ „il n’est pas possible qu’on exerce à l’encontre des Carlistes de surveillance plus stricte et plus active qu’à Pau.”

²¹⁴ „Quelques jours avant notre passage, un officier suprême et quelques soldats de l’armée soi-disant royale descendus à l’auberge Fortroy (?), allaient être arrêtés le lendemain même de leur arrivée par la police qui surveillait l’auberge, lorsque dans la nuit le Baron de la Torre que l’aubergiste alla prévenir, leur donna un peu d’argent et trouva le moyen de les faire repartir pour la frontière, parce que, leur dit-il, l’autorité était impitoyable.”

hogy a karlista seregben harcolt.”²¹⁵ Tailleret és kísérője Tarbes-ből Bagnères-be ment, ahol több napot is eltöltöttek. Innen bejárták az egész határvidéket, de sem Tarbes-ban, sem Bagnères környékén nem lették nyomát karlista összeesküvőknek, propagandának sem fegyvercsempészetnek.

A következő állomás Luchon volt, ahol négy-öt spanyollal találkoztak, akik azonban gyógyulási szándékkal érkeztek a gyógyvizéről híres városkába, nem politikai okokból. A Portillon-hágó és az Aran-völgy²¹⁶ közötti területen tett látogatásai során Tailleret megállapította, hogy a fegyvercsempészet szinte lehetetlenné vált ezen a területen. Az összes áthaladó útvonalat határőrök ellenőrzik, helyőrségi járőrök felderítő körútjaikon pedig mindenkit megállítanak.

Tailleret innen Montrejeau felé vette útját, ahonnan, mint írja, „semmi komolyat nem tudok jelenteni”, majd kísérőjével St. Gaudens-be ment tovább. Itt az egyetlen karlista egy fiatal lelkész volt, aki nem sokkal korábban telepedett le családjával a városban. A jelentés még a lelkész nevét és lakcímét is tartalmazza: neve Don Diego Volunga (nevének olvasata bizonytalan), akiket egy bizonyos Baruteau család rue Dubarry-n levő házába fogadott be. Tailleret szerint „ez a fiatal lelkész oly buzgó hazafinak tűnik, hogy nem lennék meglepve, ha egyik napról a másikra valamilyen karlista mesterkedésbe fogna.”²¹⁷

Felderítő útjának következő állomása Toulouse városa volt, ahol néhány visszavonult életet élő spanyol lelkész nyomára bukkant. Toulouse-ban egy személyt érdemel különösen éber felügyeletet: egy gazdag kereskedő, bizonyos Señor Raymonds kereskedő, aki az egykori pau-i csendőrfőnök testvérbátyja. Az ügynök értesülései szerint Raymonds azzal vádolja Basses-Pyrénées megye prefektusát, Nadaillac bárót, hogy az ő közbenjárására lakoltatták ki a már akkor karlista szimpatizánsként számon tartott bátyját Pau-ból.

²¹⁵ „Nous avons ensuite parcouru une partie du Département des Hautes Pyrénées où le guide a pu constater ainsi que moi, combien les autorités étaient vigilantes, aussi bien à Tarbes que sur tous les points de la frontière. Il n’y a pour ainsi dire pas trace des Carlistes espagnols dans ce chef-lieu et les quelques ecclésiastiques de cette nation qui y ont séjourné jadis l’ont quitté depuis longtemps parce que l’administration ne veut pas en tolérer. On faisait interner à Tours, le jour même de notre passage, un employé de chocolaterie, ancien soldat de la guerre Carliste.”

²¹⁶ Az Aran-vidék (vagy Aran-völgy) Spanyolország Pireneusi határvidékén található terület, a Garonne folyó forrásvidéke. Hivatalosan Katalónia része, 1990-ben félautonóm státuszt kapott. Ekkortól az Aran-völgy Occitane egyetlen területe, ahol – a katalán és a spanyol mellett – az occitan a hivatalos nyelv.

²¹⁷ „lequel m’a semblé très exalté et susceptible de se livrer d’un jour à l’autre à des manœuvres quelconques.”

Ezek után Tailleret beszámolója nem kíván kitérni a kisebb helyiségekre (Ariège, Foix, Ax), amelyekben ugyancsak karlista menekültek után kutatott, csupán arról ejt szót, hogy a határőrök figyelme rendkívül éber végig a határmentén, melyet az is mutat, hogy „nap mint nap sikerül dezertőröket letartóztatniuk, akik tíz-húsz fős bandákban próbálják meg átlépni a határt.”²¹⁸

Tailleret útjának következő állomásán, Bourg-Madame-ban sem talált semmi rendelleneset. „ráadásul folyamatosan itt teljesít szolgálatot a madridi kormány egy ügynöke, aki megerősítette, hogy a Don Carlos érdekét szolgáló csempészet szinte lehetetlen e vidéken.”²¹⁹

„Katonáink és vámhatóságunk, valamint a csendőrség itt is ugyanúgy teszik a dolgukat, mint bárhol máshol, amerre jártunk. Viszont a spanyol vámhatósággal kapcsolatban szeretnék egy megjegyzést tenni. Puigcerdà-ban saját füleimmel hallottam e kicsiny városka fiatal és intelligens vámparancsnokát panaszkodni arról, hogy lassan tűrhetetlen lesz a helyzet a városban. Ő maga hamarosan kénytelen lesz Madridba menni és ott jelentést tenni a kormányának arról, hogy beosztottjai szinte minden nap üres kézzel térnek vissza, és ezért az elmúlt hónapban még a járandóságát sem kaphatta meg.”²²⁰ – írja.

Tailleret utolsó állomása Perpignan volt, ahol az ügynök szerint a helyi lakosság legitimista csoportjai minden kétséget kizárólag a karlista ügy pártfogói voltak. E városban a jelentés szerint Don Carlos olyan odaadó és áldozatkész híveket tudhat maga mellett, mint a Souvras (a név olvasata bizonytalan – P.E.) család vagy a kereskedő St. Martory, aki korábban fegyvercsempészetrel is foglalkozott. A Souvras család Tailleret értesülése már volt büntetve, mert otthonukban fegyvereket foglalt le a helyi csendőrség, de a gyanú szerint több ezer katonaköpeny és nadrág van még a birtokukban, ezért megerősített megfigyelés alatt tartják őket. „Azt hiszem, megnyugodhatunk: a Pireneusoknak erről az oldaláról szinte semmi sem juthat át a

²¹⁸ On arrête journellement de ces côtés des déserteurs de l'armée libérale qui viennent parfois par bandes de dix et de vingt de constituer prisonniers.”

²¹⁹ „Il y a là du reste, en permanence, un agent du gouvernement de Madrid qui nous a démontré l'impossibilité de se livrer à des opérations de contrebande en faveur de Don Carlos.”

²²⁰ „Nos soldats et notre douane, aussi que la gendarmerie font donc leur devoir là comme partout où nous avons passé. J'eme permettrai de placer une observation relative à la douane espagnole. A Puigcerdà, j'ai entendu moi-même Monsieur le Directeur du service des douanes de cette brave petite ville, un jeune et intelligent fonctionnaire, se plaindre que sa position n'était plus tenable, qu'il était obligé de partir sous peu pour Madrid d'en référer à son gouvernement, parce que ses douaniers ne lui donnaient presque rien, et que le mois dernier il n'avait même pas recueilli assez d'argent pour ses appointements.”

karlistákhoz” – zárja gondolatait Tailleret, majd hozzáteszi: „A spanyolok mindig is nagy számban voltak jelen Perpignanban, és vannak közöttük, akik Don Carlos érdekében szervezkednek. De állítom, hogy a helyi hatóságok a leghatározottabban utasították ügynökeiket, hogy a legnagyobb szigorral járjanak el a karlistákkal szemben. Még maga a spanyol konzul Úr is határozottan állította, hogy az utóbbi hónapokban semmilyen kivetnivalót sem talál a helyi hatóságok munkájában, hogy mostanra maradéktalanul meggyőződött a Pyrénées-Orientales, Haute Garonne és Ariège előljárói által hozott rendelkezések szándékáról, és hogy annyira meg van elégedve a vámhatóságok munkájával, hogy ha Spanyolországban visszaállítanák a kitüntetések, a helyi vámparancsnokot azonnal Érdemkereszt kitüntetésre javasolná.”²²¹

Rendkívül alapos, és minden részletre kiterjedő jelentése végén Tailleret egy személyes megjegyzést is megenged magának, ami érdekes módon ellentmond a korábbiakban leírtaknak. Így ír: „Engedelmével hozzátenném még, hogy szerintem egy ilyen hosszú határszakaszon, mint ami bennünket Spanyolországhoz köt, szinte lehetetlen teljes egészében megakadályozni a csempészetet. A Pireneusok hágóin át mindig is volt és mindig is lesz csempészet. E merész és elszánt emberektől nagyon nehéz megvédeni a határvonalat, amelynek adottságai oly kedvezőek ehhez. Különösen akkor, amikor a határ két oldalán élők érdeke és karlisták iránti rokonszenvük találkozik egymással. Nem meglepő hát, hogy konspirálnak a helyi hatóságok éberségének kijátszására, legyen az bármilyen élénk.”²²²

²²¹ „Les Espagnols ont toujours été en grand nombre à Perpignan. I len est qui peuvent se livrer à la propagande ou à d’autres manœuvres en faveur de Don Carlos. Mais je puis déclarer que les autorités locales ont donné les ordres les plus formels à leurs divers agents de sévir rigoureusement contre les Carlites et Monsieur le Consul d’Espagne lui-même a certifié que depuis quelques mois il n’avait eu qu’à se louer de l’administration qu’il était désormais amplement convaincu des bonnes dispositions des hauts fonctionnaires des Pyrénées Orientales, de la Haute Garonne et de l’Ariège et qu’il était tellement content du service de la douane que si on rétablissait les décorations en Espagne, il proposerait Monsieur le Directeur de ce service pour une Croix.”

²²² „S’il m’était permis de présenter quelques réflexions personnelles, j’ajouterais qu’il me semble impossible d’empêcher complètement la contrebande sur une ligne aussi étendue que celle qui nous unit à l’Espagne. Il y a toujours eu et il y aura sans cesse des contrebandiers dans les Pyrénées. Il devient très difficile avec ces gens intrépides et résolus, de garder contre eux de telles frontières, si favorables, au point de vue de la fraude, surtout quand les populations limitrophes s’entendent souvent, quand les intérêts conspirent avec les sympathies pour déjouer la vigilance, quelque vive qu’elle soit (...).”

IV.2.4. A határvidék ellenőrzése

A karlista konfliktus – és az azt követő emigráció – természetesen már az első karlista háborútól fogva élénk érdeklődést váltott ki Párizsban is. A határ menti területek védelmére törekedvén az első karlista felkelés hírére a francia kormány e vidékre vezényelte haderőit, és részleges védőzár alá vonta Bayonne-t, Saint-Jean-Pied-de-Port-t és Navarreux városát, majd nem sokkal később létrehozta az ún. Pyrénées-Orientales hadosztályt, melynek élére Harispe tábornokot²²³ nevezte ki. A hadseregnek Párizs azonban mindössze annyit szerepet szánt, hogy tájékoztassa a francia kormányt a karlisták tetteiről és mozgásáról, illetve a spanyol oldalon jellemző katonai helyzetről. Az Harispe tábornok és a Saint-Arnaud hadügyminiszter²²⁴ közötti rendkívül intenzív levélváltás is erről tanúskodik. A kapcsolattartást megkönnyítette, hogy az 1823-as spanyolországi francia intervenció idején Párizs és Bayonne között egy Chappe-rendszerű²²⁵ optikai távíróvonal létesült, amely – mivel kizárólag államigazgatási és katonai célokat szolgált – az első karlista háborúban rendkívül fontos szerepet játszott a sürgönyök gyors továbbításában. 1833-ban szóba került, hogy Pau és Tarbes érintésével egy hasonló vonalat kellene létesíteni Bayonne és Perpignan között, ám erre csak jóval később, és csak részlegesen az eredeti tervek szerint került sor: Bayonne után az optikai távíróvonal csak 1846-ban, azaz a karlista háború befejezése után érte el Béhobie-t.²²⁶

²²³ Jean-Isidore Harispe (1768–1855) Franciaország marsallja. A Felső- és Alsó-Pireneusokba vezényelt hadtestek (1830–1833), a Keleti-Pireneusokba vezényelt hadosztály (1833–1840), majd a 20. katonai hadosztály parancsnoka (1840–1850). Az első karlista háború idején feladata az volt, hogy hadseregével megakadályozza a francia legitimisták Spanyolországba jutását illetve, hogy támogatást nyújtson a madridi kormánynak a Don Carlos elleni hadműveletekben. 1830–1835: Alsó-Pireneusok megye küldötte (député), 1833: a Becsületrend nagykeresztjének birtokosa. 1835-ben Franciaország pair-je, majd 1851. december 11-étől haláláig (1855) Franciaország marsallja.

²²⁴ Ez a levélváltás a Service historique de la Défense (a továbbiakban: SHD) levéltárában több kartonnyi dokumentumot tesz ki.

²²⁵ Claude Chappe (1763. december 25.–1805. január 23.) francia feltaláló, aki 1792-ben mutatta be társaival közösen fejlesztett, a gyakorlatban is jól használható szemafor rendszerét, mely hamarosan behálózta egész Franciaországot. 1852-ben már 4800 kilométert tett ki a teljes hálózat, amely 556 őrház segítségével a 29 legnagyobb várost kötötte össze Párizssal. Ekkorra már nemcsak államigazgatási célokra használták a távíróvonalakat, hanem a kereskedelmi, üzleti információk egy részét is így továbbították – a vonalak szinte teljes kihasználtsággal működtek. Az üzeneteket rejtjelezték, hogy a távírárszok se elolvasni, se megváltoztatni ne tudják azokat. (ld. Alexandre Dumas a *Monte Cristo grófja* című regényében nagyon jól mutatja be a Chappe-féle szemaforrendszert (a gróf megvesztegette az alulfizetett kezelőt, hogy hamis üzenetet továbbítson).

²²⁶ Jourdan, i.m. 6. o.

A **Bidassoa folyó** szintén kiemelt szerepet játszott a határvidék védelmének szempontjából. A második karlista háború után a folyószakaszon való átkeléseket mindössze egy elavult ágyúaszád fedélzetéről figyelték, míg Bayonne-nál és Saint-Sébastiennél egyaránt egy-egy tengerészeti ágyúaszád őrködött. A hadügyminisztérium alá tartozó csendőrséget az 1830-as években az események folytán szintén kivezényelték a határ menti vidékre. Az első karlista háborúhoz képest a csendőri jelenlét a hegyvonulat nyugati végénél sokkal fokozottabb volt. Az 1834-es törvény értelmében ideiglenes csendőrőrsöket vezényeltek Ainhoa-ba, az Aldudes vidékére, Aramits-ba, Bedous-ba, Bidarray-ba, Lecumberry-be, Sare-ba és Ustaritz-ba, majd nem sokkal később ezek az ideiglenes csapatok beolvadtak az állandó csendőrőrsökbe.

8. ábra: Látkép a Bidassoa két partjáról, 1874 (Forrás: Koldo Mitxelena Kulturunea)

1811-ben – akárcsak 1820-ban – a spanyol helyzet nyomán tiszavirág-életű rendőrségi hivatalokat hoztak létre. 1833-ban a határ mentén különleges megbízatású felügyelőkből álló testületet hoztak létre, akik a bayonne-i rendőrfőfelügyelő irányítása alá tartoztak. Oloron és Mauléon körzetében 1834-ben négy rendőrőrsöt hoztak létre. A következő évben Bayonne-ba egy újabb őrsöt telepítettek, míg Aas, Laruns és Béarn vidékén is megerősítették a rendőri jelenlétet, majd 1836-ban Nay városában is rendőrőrs nyílt²²⁷. Az első karlista háborúban az Ainhoa-ban és Béahobie-ben tevékenykedő rendőrőrsök egyfajta központi szerepet játszottak, munkájuk során gyakran vették igénybe titkos ügynökök és besúgók szolgáltatásait. A harmadik karlista

²²⁷ További rendőrőrsök megnyitására találtunk dokumentumokat a következő helyiségekben: Ainhoa, Béahobie, Bidache, Labastide-Clairence, Hasparren, míg Saint-Jean-de-Luzben mindössze egy egyszerű körzeti megbízott tevékenykedett (Listánk vélhetően nem teljes).

háború éveiben Bayonne-ban két felügyelő, míg Ainhoa-ban, Biarritz-ban, Saint-Jean-de-Luz-ben és Hendaye-ban egy-egy különleges ügynök tevékenykedett, kiknek munkáját rendőrfelügyelők segítették. A jogszabályok azonban – amelyek értelmében kizárólag a fogadókban elszállásolt karlistákat lehetett letartóztatni, miközben a legfontosabb karlisták mind magánszemélyeknél húzták meg magukat – nem könnyítette meg a rendőrség munkáját.

IV.2.5. A karlisták internálása az ország belsejébe (1832–)

A bevándorlók csoportján belül külön kategóriát képező **politikai menekülteket** jogi értelemben meglehetősen ambivalens helyzet fogadta a 19. század második felének Franciaországában. Egyfelől – külföldiként – a befogadó ország jogrendszerének hatálya alá tartozott, másfelől viszont – száműzöttként, menekültként – hontalannak (apatride) számított.

A karlista konfliktus kirobbanása óta Franciaországot elárasztó spanyol politikai menekültek tehát új helyzet elé állították a francia közigazgatást. Ekkor Párizsnak olyan megoldást kellett találnia, amellyel eleget tehet a Négyes Szövetségben vállalt kötelezettségének, és nem vívja ki Madrid rosszallását.²²⁸ A júliusi monarchia tehát, szakítva az I. Császárság és a Restauráció idején a menekültkérdés kezelésének még 1789-ből származó gyakorlatával, komoly szigorításokat léptetett életbe a menekültpolitikában. Ennek értelmében, tekintettel az egész Európából Franciaországba rajzó politikai menekültekre, az 1832. április 21-én életbe lépett törvény értelmében a francia kormány a menekülteket a számukra lakóhelyül kijelölt településekre irányíthatta²²⁹. Ezen intézkedés mögöttes célja az volt, hogy a Pireneusok francia oldalán gyülekező karlistákat, ha kell, erőszakkal távolítsák el a határtól, ezzel is megnehezítve azt, hogy kapcsolatban maradjanak Spanyolországban maradt társaikkal. Nem meglepő módon tehát az elfogott karlista menekülteket általában Pau-n vagy Dax-on keresztül az ország belseje (Angoulême, Bordeaux, sőt, az északi Lille) felé

²²⁸ Emlékezzünk: Lajos Fülöpnek nagyhatalmi ambícióhoz nagy szüksége volt egy stabil háterszágra, és ezt a szerepet Spanyolorzágnak szánta.

²²⁹ Érdekes megjegyezni, hogy e szigorúságot egy „puha” intézkedés hivatott ellensúlyozni. Párizs ugyanis csakhamar felismerte, hogy a politikai menekültek társadalmi integrációja sokkal célravezetőbb lehet, tekintve, hogy közöttük nemcsak katonák, hanem számtalan mesterember, művész és értelmiségi is volt.

irányították. Jó példa erre Don Carlos, aki kíséretével együtt 1839 szeptemberében a közép-franciaországi Bourges-ban kezdte meg száműzetését²³⁰. Az intézkedés hatására 1839. szeptember 19-én a bayonne-i *Le Mémorial* így ír: „Bayonne apránként, de fokozatosan megszabadul a várost elárasztó karlista tömegektől”²³¹, majd szeptember 24-én az újságíró megjegyzi, hogy „a karlista hadoszlopok internálása a belső elosztóhelyek felé folyamatos”.²³²

A korabeli dokumentumok tanúsága szerint az 1839 őszén Franciaországban nyilvántartott 6 000 karlista menekültet elsősorban Amiens, Mâcon, Cahors, Vendôme, Angoulême, Epinal, Arras, Pau, Tours, Montpellier, Bordeaux, Périgueux, Limoges, Langres, Chaumont, Clermont-Ferrand, Vesoul, Auch – tehát az ország belseje – felé szállították tovább. Mivel a Spanyolországban 1841. augusztus 30-én elfogadott amnesztia törvény a La Jonquera-nál²³³, Canfranc-nál²³⁴ és Irúnnál levő határátkelőhelyeket jelölte ki a hazájukba visszatérő spanyolok számára, a Canfranc-ba Oloronból érkező menekültek háromnegyede Franciaország délnyugati részéből özönlött a határátkelőhely felé²³⁵. E tendencia a második karlista konfliktus idején sem változott. Az elfogott karlista menekülteket Basses-Pyrénéesből kis csoportokban Périgueux, Agen, Nantes, Limoges, Tours, Le Mans, Bourges városokba, illetve Allier, Aveyron, Vienne, Haute-Vienne, Lot-et-Garonne, Charente, Corrèze, Indre, Indre-et-Loire, Loire, Lot, Sarthe, Dordogne, Ille-et-Vilaine, Loir-et-Cher, Maine-et-Loire, és Tarn megyékbe szállították, de voltak, akik a francia kormány ösztönzésére Algéria²³⁶ felé vették az irányt (az algériai emigrációval értekezésünk egy későbbi fejezetében foglalkozunk). A tehetősebbek kiváltsága volt, hogy választhattak Párizs és a Côte d’Azur között. Az internáltak többségének helyzete azonban rendkívül bizonytalan volt,

²³⁰ (V.) Don Carlos az első karlista háború bukása után (1839. szeptember 14.) Franciaországba menekült, ahol a francia kormány tartózkodási helyét Bourges-ban jelölte ki. 1845. május 18-án innen mond le a spanyol trónról legidősebb fia javára, majd felveszi a Molina grófja címet. Hívei ettől fogva a „roi père” (királyatya) megnevezéssel illették. 1855. március 10-én Triesztben halt meg.

²³¹ J.-P. JOURDAN: *Mouvements autour de la frontière. Az A mis amigos de la frontera c. kiállítás katalógusa*, Bayonne, 2006. 4. o.

²³² JOURDAN, i.m. 4. o.

²³³ Katalán nyelven: La Jonquera. Spanyol település (l: 2 636 fő – 2001) a katalóniai Gerona provinciában, a spanyol-francia határon, a francia Roussillon megye szomszédságában.

²³⁴ Spanyol város Pau és Huesca között, Aragón tartományban.

²³⁵ JOURDAN, i.m. 8. o.

²³⁶ Az Algériába továbbutazó karlisták száma: az Alsó-Pireneusokban 151 menekültből 4 fő, Charente-ben 65-ből 4 fő, Haute-Vienne-ben 223-ból 25 fő. in: GARMEDIA, Vincent: *Notes sur la présence carliste en Aquitaine à l’époque de la seconde guerre carliste*, in: *Bulletin Hispanique*, t. 96, juillet-décembre 1994, 449. o.

sokan csak nagy nehézségek árán tudtak elhelyezkedni új lakóhelyükön. Lot-et-Garonne megye esete kivételt jelentett: az ide irányított 140 karlista mindegyike napszámosként talált munkát magának. Az elhelyezkedés és az asszimiláció legnagyobb akadálya természetesen a nyelvismeret hiánya volt, mivel e belső területek lakossága – ellentétben a határ menti franciák töretlen rokonszenvével – meglehetősen bizalmatlan volt a külföldiekkel szemben.²³⁷

Illúzió lenne azonban azt hinni, hogy az internálás és a karlisták eltávolítása a határvidékről maradéktalanul eredményes lett volna. A Párizstól 667 km-re Bayonne-ban ugyanis nem különösebben ragaszkodtak a törvény betű szerinti betartásához. Ezt támasztja alá a bayonne-i csendőrség főhadnagyának Duperré hadügyminiszterhez írt 1836. július 7-i levele, amelyben arról számol be, hogy két karlista lovassági tiszt, akiket a béhobie-i csendőrőrs tartóztatott le, „megszökött arról a postakocsiról, amelyre a helyi hatóság parancsára ültek fel, miután *a szavukat adták* (kiemelés tőlem – P.E.) hogy arról Angoulême-ben szállnak le. [...] A szóban forgó két személy délelőtt 10 órakor, a Bayonne és Saint-Vincent közötti úton szökött meg.”²³⁸ Ez az eset nem volt egyedülálló: a karlisták közül többen is kijátszották a hatóságok éberségét, és útban kijelölt lakóhelyük felé megszöktek, vagy visszaindultak a határ felé.

IV.2.6. A karlista menekültek fogadtatása Dél-Franciaországban

Dél-Franciaország Spanyolországból nézve mindig is az „ígéreték földjének”, egyfajta logisztikai bázisnak számított, területén, mint említettük, menedékre leltek a mindenkori spanyol rezsim ellenzői²³⁹. Az első karlista háborúban (V.) Don Carlos hívei, miután az országban dúló háború és a megtorlások elől egészen Spanyolország északi határáig húzódtak, gyakran a szomszédos Franciaország legdélebbi területén, Basses-Pyrénées megyében kerestek menedéket. A fejvesztetten menekülő katonák mellett az országban

²³⁷ Jourdan, i.m. 4. o.

²³⁸ „...viennent de s'échapper de la diligence ou l'autorité les avait déposés sur parole d'honneur de se rendre à Angoulême[...] La fuite de ces deux individus s'est effectuée ce matin, vers dix heures, entre Bayonne et Saint-Vincent” A bayonne-i csendőrség főhadnagyának levele a hadügyminiszterhez, 1836. július 7. SHD. sous-série 1 M 2210 (Service intérieur, service des places, armes)

²³⁹ ZABALO: *Le carlisme: la contre-révolution en Espagne*, 188–189. „A helyi csendőrség nyilvántartása szerint 1870-ben Bayonne, Biarritz, Anglet, Saint-Jean-de-Luz, Ciboure, Urrugne és Hendaye tartományokban 268 fő karlistát tartanak számon.”

dúló káosz illetve a javaik kötelező beszolgáltatása elől az Észak-Spanyolországban élő civilek is gyakran keltek útra Franciaország irányába. Amint Jean-Paul Jourdan idézett művében olvashatjuk: 1837 áprilisában például a karlisták által sáncépítésre mozgósított civil férfiak százai hagyták el a Bastan folyó völgyét²⁴⁰, és vették az irányt Franciaország felé²⁴¹.

Mint említettük: a Pireneusok két oldalán élők közötti szolidaritás a karlista háborúk idején mindvégig jelen volt. Már az első karlista háború idejéből tudjuk: a francia oldalon a helyiek azonnal a gyakran legyengült karlisták segítségére siettek, jótékonysági adakozásokat, sőt, a bordeaux-i legitimitsák lottójátékot szerveztek megsegítésükre. 1839 szeptemberében Bayonne polgármestere, François Balasque felhívást idézett a város lakóihoz „e szerencsétlen karlisták érdekében”, amelyet a városi lapok illetve a Pau-ban megjelenő *Le Mémorial* egyaránt közzétett²⁴².

A fent említett internálás megítélésünk szerint a francia diplomácia bravúros húzása volt, amolyan látszatintézkedés, amellyel Párizs a Madriddal való összetűzést kívánta elkerülni. Ezt látszik alátámasztani az a tény, hogy 1840-től a francia kormány napi segélyt folyósított a karlista menekülteknek (létszámuk ekkor kb. 800 fő volt). Ez azonban hamarosan olyan terhet rótt a költségvetésre, hogy más megoldást kellett keresni. A legjobbkor jött tehát, hogy amikor 1840 novemberében és 1841 áprilisában Espartero tábornok kezdeményezésére Madrid elfogadta az amnesztiarendeletet²⁴³, a hazatérést megkönnyítendő Franciaország bejelentette, hogy megszünteti a korábbi napi ellátmányt, de helyette úti segélyt folyósít azoknak, akik hazatérés mellett döntöttek. 1841. december 21. és 1842. március 4. között 2743 olyan menekült részesült e támogatásban, akik Oloron-Canfranc-on keresztül lépték át a francia-spanyol határt. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy e támogatás sem volt teljesen eredményes: mivel

²⁴⁰ A franciaországi Felső-Pireneusok megyében a Gavarnie nevű hegyi patak gyors sodrású jobboldali mellékága.

²⁴¹ Az Atlanti-Pireneusok megyei levéltára (Archives Départementales des Pyrénées Atlantiques, a továbbiakban: A.D.P.A.), 3 Z 68. Harispe tábornok levele a hadügyminiszternek, 1837. április 14. Itt szeretnék köszönetet mondani Mme. Nathalie Rillot-nak, aki a pau-i és a vincennes-i levéltárakban végzett gyűjtésének nagy részét rendelkezésemre bocsátotta.

²⁴² in: *Le Mémorial*, 1839. szeptember 21.

²⁴³ E rendeletet 1844-ben, 1847-1848-ban, 1855-1856-ban, illetve 1870-ben további kiegészítések követték.

csak a legszegényebb karlisták kaphatták meg, a tehetősebbek nem, ezért csak a legszegényebbek vették rá magukat a hazatérésre.²⁴⁴

Az 1868 és 1874 közötti 6 év tekintetében a madridi külügyi levéltár gazdag dokumentációt²⁴⁵ őriz az ekkor Franciaországba emigrált karlistákról. Ez az időszak Spanyolország és Franciaország számára egyaránt vészterhes volt: előbbi II. Izabella bukása után kétségbeesetten kereste új uralkodóját, utóbbi pedig a Poroszországtól elszenvedett vereség következményeit nyögte. E rendkívül feszült helyzetben Franciaország továbbra is az „ígéreték földje” volt, nemcsak a bukott királynő hívei (*isabelinos*), hanem az újabb és újabb felkelést előkészítő karlisták számára²⁴⁶ is.

IV.2.6.1. Bayonne, a legfontosabb délfrancia karlista gócpont

Több oka is van annak, hogy Franciaország és a franciák oly fontos szerepet játszottak a 19. századi spanyolországi karlista vonatkozású eseményekben. Mint említettük, különösen az ország délnyugati területe, és azon belül is Bayonne környéke szolgált politikai és logisztikai támaszpontként a karlista mozgalom számára, egyfajta csomópont volt: a spanyolországi hírekre kíváncsi helyiek a postahivatalnál nap mint nap türelmetlenül várták a naponta egyszeri postakocsit Behobie-ból.²⁴⁷

Az író-történész, Louis Urrutia így ír Bayonne-ról: „Bayonne, katonák és kereskedők otthona, csendes, nyugodt, álmos kisváros, kicsit spanyol, kicsit francia, kicsit baszk és kicsit zsidó, ahol nagy számban voltak jelen a karlisták és ahol Spanyolország konzuljának orra előtt virágzott a fegyver- és a ruhacsempészet. A bayonne-i zsidók vendégfogadóiban²⁴⁸ gyakorta tartottak karlista összejövedeleket (ilyen volt a Fehér zászló nevű), míg más fogadókban a liberálisok tanácskoztak gyakran.”²⁴⁹ A városon

²⁴⁴ Jourdan, i.m. 25. o.

²⁴⁵ A(H)MAE *legajos* H 1367 (Carlistas 1871–1874, H 2729 (1877/77. Circulares pidiendo leyes extranjerías), H 2852 (1873/73. Política europea, incidentes, daños y reclamaciones relativos a los emigrados carlistas), H 2876 (1876/76. Varios. Carlistas. Emigración política. Amnistía)

²⁴⁶ Joseph ZABALO: *Le carlisme: la contre-révolution en Espagne*, SCJ Éditions, 1993. 188-189. oldal. „A határtól egészen Bayonne-ig csak úgy hemzsegnek a spanyolok.”

²⁴⁷ Gaston CAPDUPUY: *Don Carlos. La guerre civile en Espagne (1833–1840)*, Paris, Denoël, 1938, 19. o.

²⁴⁸ Magunk még egy ilyen fogadó nyomára akadtunk: a tehető karlista szimpatizáns, bizonyos Arnaud Achille Détroyat Hôtel Saint-Etienne nevű fogadója, amely a karlistákhoz csatlakozni kívánó európai legitimisták szinte kötelező megállója volt.

²⁴⁹ „Bayonne était une ville militaire et commerçante, tranquille et somnolente, un peu espagnole, un peu béarnaise, un peu basque et un peu juive, où se trouvaient de nombreux carlistes. On y faisait beaucoup

1840-ben átutazó Théophile Gautier pedig így emlékezik: „Bayonne az utcán hallatszó spanyol szavak és az erkölcsök miatt mára szinte igazi spanyol várossá lett.”²⁵⁰

A városba olyan sok karlista menekült érkezett, hogy egy korabeli szemtanú vallomása szerint: „Bayonne-tól Bordeaux-ig csak spanyol szót lehetett hallani”²⁵¹. Egy másik beszámolóban pedig ezt olvashatjuk: „Az utcán sétálva, az I. karlista háború óta szinte csak a kávéházak nevei változtak. Karlisták és liberálisok séta közben még most is gyakran keresztezték egymás útját a promenádon, vagy a katonazenekar koncertjén, de természetesen egyetlen szót sem váltanak egymással. Mindegyik tábornak megvolt a maga asztaltársasága és törzshelye: az alfonzisták előszeretettel látogatták a Café Farnié-t és a Café Bordeaux-t, míg a karlisták törzshelye a Café du Grand balcon és a Café du Théâtre volt.”²⁵²

Bayonne – mindamellett, hogy a karlisták logisztikai bázisa és búvóhelye volt – egyben egyfajta „ablak” volt a félszigetre, ahonnan kiválóan lehetett követni a Spanyolországban zajló eseményeket. Remacle gróf, aki 1875 májusa és 1877 júniusa között volt a város alprefektusa, emlékirataiban könnyed hangvétellű sorokban számolt be arról a félelemmel vegyes kíváncsiságról, amivel a határ menti települések lakói a Spanyolországban zajló eseményeket követték: „A fogadók folyamatosan tele voltak [...] olyan kíváncsiskodókkal és bámészkodókkal, akik mind azért jöttek, hogy még ha a kakasülőről is, de végignézzék a háború színpadán zajló eseményeket.”²⁵³

A bayonne-i lapok hamarosan az egész francia, sőt, európai sajtó elsőszámú hírforrásává léptek elő a spanyolországi események és hírek tekintetében, sőt, a harmadik karlista háború idején a legnevesebb európai lapok – mai kifejezéssel élve – még helyszíni tudósítókat is küldtek a városba. A helyi lapok olvasótábora is megsokszorozódott, hirtelen mindenki az újságokból akart tájékozódni. Jó példa erre a

de trafic d’armes et d’habillement, au nez et à la barbe du consul d’Espagne. Les Juifs de Bayonne avaient des auberges où se réunissaient les carlistes (Le Drapeau blanc), d’autres où allaient les libéraux (celle d’Iturri).” URRUTIA: *Les Espagnols carlistes ou isabelins au Pays Basque* in: *Exil politique et migration économique au XIXème et XXème siècles*, Paris, CNRS, 1991, 53-59. o.

²⁵⁰ „Bayonne est presque une ville espagnole pour le langage et les mœurs.” *Voyage en Espagne*, Paris, Julliard, 1964, 39. o.

²⁵¹ *Memorias de Benito Hortelano*, Madrid, Espasa Calpe, 1936, 173. o.

²⁵² J. A. CATHALA: *Les derniers jours de Don Carlos* in: *Revue Régionaliste des Pyrénées*, n° 37, 1926. május-július, 230-250. o.

²⁵³ „Les hôtels ne désemplissaient pas [...] de touristes curieux de voir un coin du théâtre de la guerre.” Comte REMACLE: *Les carlistes. Souvenirs de la frontière*, in: *Revue des Deux Mondes*, CLVI, 1899. november, 192. o.

La Sentinelle de Bayonne című, 1831-ben alapított újság, amely megjelenése után nem sokkal címet változtatott, s hamarosan már a *Journal de Bayonne et de la péninsule*²⁵⁴ címmel jelent meg. Basses-Pyrénées I. karlista háború során nyilvánvalóvá váló stratégiai jelentősége miatt Don Carlos úgy döntött, hogy mecénásként támogatja a *La Correspondance d’Espagne* című lapot. A francia legitimisták segítségével Bayonne-ban megjelenő újság azonban meglehetősen tiszavirág-életű volt: mindössze 1837 májusa és 1838 eleje között létezett²⁵⁵. Voltak azonban ennél sikerebb lapok is. 1833 végén került az utcára először a *Boletín Oficial del Ejército del Rey Nuestro Señor Don Carlos V en Navarra*, amelyet kezdetben Saint-Jean-Pied-de-Port-ban, majd később Bayonne-ban adtak ki, de említésre méltó még a *La Guienne* című bordeaux-i legitimista lap, amely legalább olyan vérmes karlista-párti lapnak számított, mint Louis Veuillot híres párizsi lapja, a *L’Univers*. A harmadik karlista háború idejéből Benítez Caballero kétnyelvű lapja, a 800 előfizetővel rendelkező és a sokáig komoly pénzügyi nehézségekkel küzdő *Le Courrier carliste* említhető. Ezen kívül a *La Croisade espagnole* című kéthetilap híre maradt még fenn, amelyet Julio Nombela és Juan Cancio Mena alapított 1875-ben.

IV.2.6.2. A bayonne-i junta

A bayonne-i karlista *junta* – amelynek tevékenységét rendkívül éber felügyelet kísérte – 1830-tól a legaktívabb karlista tömörülés volt Franciaországban, székhelye a rue Orbeon volt, a régi legitimista Marignan család birtokában levő Sorhaindo fogadó volt. Az I. háborúban a Muñagorri²⁵⁶ köré csoportosuló spanyol nemesek Bayonne-ban dolgozták ki a „Paz y fueros”²⁵⁷ tervet. A *junta* vezetői Bayonne-ban és Biarritz-ban gyűltek

²⁵⁴ Bayonne és a félsziget lapja.

²⁵⁵ Bayonne-ban nem ez volt az első spanyol kiadású lap: 1828-ban a VII. Ferdinánd által elűldözött liberálisok itt adták ki a *La Gaceta de Bayona* című újságot, melynek főszerkesztője Alberto Lista volt.

²⁵⁶ José Antonio Muñagorri (1794–1841), baszk származású spanyol üzletember (vasút). 1832-ben az ő vállalkozásában indult be a Vitoria és Irurzun közötti vasútvonal megépítése. Az első karlista háború idején kénytelen volt kereskedelmi tevékenységét szüneteltetni, ezért csatlakozott a Bayonne-ban csoportosuló, és Baszkföld illetve Navarra sorsáért aggódó magas rangú spanyol menekültek csoportjához. A csoport célja és meggyőződése az volt, hogy a hön áhított béke csak úgy jöhet el, ha sikerül a dinasztikus konfliktust és a *fuero*kért vívott küzdelmet egymástól elválasztani. Muñagorri volt a vezéralakja a *Paz y Fueros* elnevezésű mozgalomnak, amely egy részben kasztíliai, részben baszk nyelven íródott kiáltványban fogalmazta meg a mozgalom vezéreszméjét, mely szerint mindegy, ki ül Spanyolország trónján, II. Izabella vagy Don Carlos, a lényeg, hogy tartsa tiszteletben a tartományi kiváltságjogok (forales) rendszerét.

²⁵⁷ „Békét és *fuero*kat!”

össze, míg a bayonne-i alprefektus jelentéseiben a következő megjegyzéseket olvashatjuk a fontosabb karlista vezetők neve mellett: „Aktív, időközönként Spanyolországba látogat”, „kém”, politikai elvbarátait bújtatja és támogatja”, „a párt titkos ügynöke” stb. E fontosabb karlista vezetők között ott találhatjuk Gonzalez-Bravot²⁵⁸ és Coronadot²⁵⁹, II. Izabella kormányának egykori, karlistákhoz átpártolt minisztereit, illetve több tábornokot. Az alprefektus említést tesz a menekültek titkos tevékenységeiről, „titkos összejöveteleikről és jövés-menéseikről”, a *junta* gyülekezéseinek helyszíneiről, illetve azokról az erőfeszítésekről, amelyek célja, hogy újabb és újabb híveket nyerjenek meg a trónkövetelő ügyének. A valóságban a legmilitánsabb karlisták felügyelete sokkal inkább az adott politikai konjunktúra szerint alakult: a spanyolországi politikai nyugalom éveiben enyhült, majd 1854-ben (amikor a hatóságok egy újabb felkeléstől tartottak), az 1868-as események kapcsán, illetve 1870-ben (a guipúzcoa-i karlista felkelés előestéjén) újra szorosabb megfigyelés alá vonták a karlista menekülteket. A bayonne-i gócpont az események függvényében volt hol aktívabb, hol kevésbé: tevékenysége a nagyszabású katonai műveletek idején kezdett forrásba jönni. Bayonne tehát a toborzás és a karlista propaganda elsőszámú központja lett. 1837 májusában a városban nyomják a *La correspondance d'Espagne, journal de la frontière*²⁶⁰ című karlista lapot, de ugyanezt a szellemiséget tolmácsolta az 1874-ben Bayonne-ban a *Voz de la patria*²⁶¹ című, félig spanyol, félig francia nyelvű lap, vagy a szintén bayonne-i kiadású *La Croisade espagnole*²⁶² című újság.

Úgy tűnik: a Bayonne-ban a karlista bizottmányban részt vevő arisztokraták nem hagyták magukat megfélemlíteni a helyi hatóságok mind szigorúbb ellenőrzései által, tevékenységüket zavartalanul folytatták. Bayonne polgármesterének az alprefektussal és az ügyésszel folytatott levelezéséből²⁶³ is erre következtethetünk, ugyanis ezekben rendszeresen beszámolt a karlisták érkezésével kapcsolatos legkisebb részletről is, míg a bizottmány tagjairól egyetlen szót sem ejt²⁶⁴. A határvidék ellenőrzése mindeközben nem enyhült, melynek köszönhetően 1868-tól a prefektus, ha a városában szervezkedő

²⁵⁸ Luis González Bravo (1811–1871) spanyol újságíró és politikus, miniszter. Az 1868-as forradalom idején az Államtanács elnöke, korábbi államminiszter. II. Izabella bukása után Biarritz-ba emigrál, ahol csatlakozik a karlistákhoz. A Spanyol Királyi Akadémia tagja.

²⁵⁹ Carlos María Coronado, mérsékelt (Moderados) párti spanyol politikus, igazságügy-miniszter (1868).

²⁶⁰ Spanyolországi levelezés, a határvidék lapja

²⁶¹ A haza hangja (sp.)

²⁶² A spanyol kereszties hadjárat

²⁶³ A.N.F., Fonds Urtubie, 1 J 160/62.

²⁶⁴ A.N.F., 2 D 11, 2 D 12.

karlista bizottmányról nem is, de a határon zajló eseményekről (újabb karlista felkelés, Izabella bukása és VII. Károly „trónra lépése”) azonnal értesült.²⁶⁵

A bayonne-i junta első ülésére 1872. december 26-án került sor, Don José Luis Antoniano elnökletével²⁶⁶, de jelen volt még Firmin Urbassos, Paul Laborde (titkár), Joachim Dubrocq (kincstárnok), valamint Navarra, a baszk tartományok és La Rioja parancsnoka is. Az ülést a karlisták hármasszavával – „Isten, Haza és Király” – megnyitó elnök ismertette a junta tagjaival VII. Károly titkárától érkezett utasításokat, mely szerint az óvatosság indokolt, és azt javasolja, hogy „ne ülésezzenek mindig ugyanazon a helyen, és minden alkalommal beszéljék meg a következő ülés időpontját és helyszínét.” Don Carlos titkárán keresztül „a junta tevékenységével kapcsolatban „a lehető legnagyobb titoktartást” kérte a junta tagjaitól, mivel így szeretne volna elkerülni, hogy a spanyolországi karlista sajtó tudomást szerezzen annak létezéséről. Ezzel szemben Paul Laborde és Joachim Dubrocq, akik mindketten tisztában voltak a francia legitimista sajtó hatalmával, azon a véleményen voltak, hogy érdemes lenne a párizsi és a vidéki sajtóval felvenni a kapcsolatot. Előbbiek közül a *La Gazette de France* és a *L'Union*, utóbbiak közül pedig a bordeaux-i *La Guienne* és a toulouse-i *La Gazette du Languedoc* neve hangzott el.

A rendszeresen ülésező junta az 1872. december 28-i második ülésen új taggal bővült: Carlos de Lalande, Paul Laborde és Joachim Dubrocq rokonaként szorgalmazta, hogy Laborde és Dubrocq szabad kapjanak kezet a fegyverek átcsempészésének irányításában és az útlevelek szétosztásában, ami korántsem volt veszélytelen. A junta ülésén készült jegyzőkönyvekből tudjuk, hogy 1873. február 2-án a már Hendaye-ban felhalmozott, és csempészésre váró Berdans²⁶⁷ puskák helyett inkább a Chassepot márkájú, és határtól biztonságos távolságra fekvő Marseille-ben várakozó fegyvereket választották.²⁶⁸

1873-ban a bayonne-i juntához csatlakozott az addig az irányítása alá tartozó pau-i csoport, melynek tagjai – Laussat báró (elnök), de la Torre báró, Don José Serupé és Don Jaime Mello de Caraval – azzal voltak megbízva, hogy anyagi támogatást szerezzenek a *carlismo* ügyének. Ez azonban nem volt könnyű, mivel a korabeli

²⁶⁵ A.N.F. 3 Z 69.

²⁶⁶ A.N.F., 3 U 43/1. A junta üléseiről készült jegyzőkönyvek

²⁶⁷ Orosz gyártmányú, egylövetű puskák.

²⁶⁸ A.N.F. 3 U 43/1. „Procès verbaux des réunions de la Junte auxiliaire de la frontière”

pénzügyi körök a karlista konfliktus és az abból fakadó bizonytalanság láttán nem nagyon akartak anyagi támogatást nyújtani. Ekkor José Luis Antoniano „a karlista ügy jóérezésű angliai és belgiumi katolikus barátaihoz” akart fordulni, de Carlos de Lalande gyorsan lehűtötte lelkesedését, mondván: Joachim Dubrocq már megpróbálta ugyanezt, de nem járt sikerrel. A pénzsűkében levő bayonne-i *junta* – amelynek szüksége lett volna egy „tölténygyártó gépre” („une machine à faire des cartouches”) – 1873 nyarán először a navarrai *juntához* fordult támogatásért, majd amikor ez is eredménytelen volt, VII. Károlyt kérték meg arra, hogy az Andalúziába szánt, „de soha meg nem térülő” pénzüsszeget bocsássa a bayonne-iak rendelkezésére. Végül 1874 elején a *Junta real de las Finanzas* 4 millió reál értékű királyi váltót küldött Bayonne-ba azzal az utasítással, hogy az „kizárólag a királyi kincstár számára legelőnyösebb feltételek mellett használható fel.”²⁶⁹

9. ábra: Bayonne-i látkép, 1874 (Forrás: Koldo Mitxelena Kulturunea)

E viszonylagos működési nehézségek ellenére azonban a bayonne-i *junta* egyre aktívabb tevékenységet folytatott, ami miatt a spanyol követ, de Molíns márki panaszt emelt a Glücksberg francia külügyminiszternél, aki azonnal utasította a bayonne-i ügyészt, hogy „állítsa le a karlista bizottmány üzelmeit”, és emlékeztette arra, hogy az igazságügy-miniszter „kiemelt figyelemmel követi a karlista ügy fejleményeit.” Az ügyész vizsgálóbírónak Joseph de Quernefer-t és Albert Clérisse-t jelölte ki vizsgálóbíróknak, akik ebbéli minőségükben 1875. július 17-ével „az országot háborúba taszító tiltott szövetkezés és ellenséges tevékenység folytatása” miatt bárkit gyanúba

²⁶⁹ „aux conditions les plus avantageuses pour le Trésor Royal.”

foghattak. Egyik első intézkedésként az ügyész Salières és Mirassou nevű rendőrfelügyelőket azzal bízta meg, hogy végezzenek házkutatásokat²⁷⁰, „ezek során pedig foglaljanak le minden, karlista lázadónak szánt fegyvert és lőszert, Don Carlos képmásával díszített bélyeget, és minden levelezést, számlát és nyilvántartást, amely egy karlista bizottmány működését, illetve a karlista lázadók fegyverrel való ellátását bizonyíthatja. Kobozzanak el minden pénzt is, amely a karlistáknak szóló sürgönyök Bayonne-ból való postázását fedezte volna.”²⁷¹

Ugyanezen a napon Salières felügyelő házkutatást tartott Marguerite Soucaret-nél, Pierre Cournet özvegyénél, és lefoglalt 5 „Don Carlos-bélyeggel ellátott”, karlistáknak címzett levelet, 67 lovassági kardot, és egy vezérkari kardot, „melynek pengéjére VII. Károly koronája és címere volt vésve”. Innen a felügyelő Henri Poydenot bankár házához ment, ahol egy francia és három spanyol nyelven írt, karlistáknak szóló levelet foglalt le. Hubert de Marignan házában mindössze egy fényképet talált, melynek hátára ezt írták: „Marignan úrnak, a karlista bizottmány elnökének”. Joachim Dubrocq városi otthonában végzett házkutatás jegyzőkönyve szerint lefoglalásra kerültek a következők: egy köteg plakát, egy nyomtatvány, melyből kiderült, hogy hadtestenként mennyi lőszerre van szükség, egy öltözet karlista egyenruha és egy boríték, benne egy levéllel.

A házkutatások után a bíró a karlista bizottmány tagjait egyenként is vizsgálat alá vonta, melynek során valamennyiükről megállapítást nyert, hogy „kifogástalan jellemű katolikusok, akik korábban soha sem álltak a törvényszék előtt”²⁷². Ettől függetlenül Joseph Quernefer mindekit beidézet: a kereskedő Pierre Lapeyre-t²⁷³ Hendaye-ból, a bayonne vasútállomás peronőrét Joseph Hennequin-t, Firmin Urbassos-t és Antonio Caldérez-t. A kihallgatások alatt Victor Armand d’Urtubie²⁷⁴, bde Garro báró, Clément

²⁷⁰ E házkutatások jegyzőkönyveit Jean-Claude DROUIN és Nathalie RILLOT dolgozta fel *Légitimistes français et carlistes espagnols: la croisade pour le roi* című cikkben.

²⁷¹ „procéder à des perquisitions dans le but de saisir des armes, des munitions de guerre destinées aux carlistes, des timbres à l’effigie de Don Carlos, et, toutes les correspondances, comptes et registres pouvant établir l’existence d’un comité carliste et toutes les opérations qui auraient été faites pour procurer aux insurgés des armes, des munitions de guerre, des effets d’équipement, de l’argent et pour assurer le transport des dépêches de Bayonne à destinations des carlistes et réciproquement.”

²⁷² Kivéve Marguerite Soucaret-t, Pierre Cournet özvegyét, akit 1874. február 4-én fegyverkereskedelemért, 1874. június 19-én lőpor illegális birtoklásáért, és 1874. július 28-án tiltott lőszerbirtoklásért már büntettek.

²⁷³ A.D.P.A., 3 U 43/1. „A tanút az egykori bayonne-i karlista junta ügynökké nevezte ki, kinek feladata a sürgönyök továbbítása és a hírek szállítása volt.”

²⁷⁴ Joachim d’Urtubie Garro, Labourd utolsó bírói és közigazgatási főtisztviselőjének fia (1832-ben született).

Hubert de Seissan de Marignan²⁷⁵, Joachim Dubrocq²⁷⁶, Carlos de Lalande²⁷⁷, Pierre Henri Simeon Poydenot²⁷⁸ és Laurent Alphonse Édouard, de Barrès vikomtja²⁷⁹ valamennyien elismerték, hogy a bayonne-i junta tagjai voltak. Ezek az emberek, társadalmi helyzetüket tekintve sokban különböztek egymástól, de a közös cél, a baszk kiváltságjogok megóvása összekovácsolta őket. Az egyik lefoglalt levél – melynek írója vélhetően a *junta* egyik tagja volt – világosan árulkodik lelkiállapotukról: „Magam Őfelsége VII. Károly szolgálatának szentelve becsületes polgárként, katolikusként és franciaként igyekeztem helyt állni. Meggyőződésem, hogy az ősi jog csak e hős herceg diadalával győzedelmeskedhet. Mivel a legitimizmusnak – akár csak Spanyolországban – Franciaországban is győznie kell, és két országnak most ugyanazt a háborút kell megvívnia. Ma minden korábbinál igazabbak hát e királyi szavak: „A Pireneusok nincs többé!”²⁸⁰.

IV.2.6.3. (VII.) Don Carlos francia hívei

A kutatónak nehéz dolga van akkor, ha pontos képet szeretne alkotni arról, milyen segítséget és támaszt jelentett Franciaország a karlista mozgalom III. háborúja során. Annyi bizonyos, hogy a határvonalig kiszorított menekültek francia földre lépve valósággal fellelegezhettek a rájuk nehezedő nyomás alól, amellet, hogy bizton számíthattak szimpatizánsaik, a csak francia karlistáknak nevezett legitimisták segítségére is. Don Carlos francia legitimista hívei, hatalmas odaadással szervezték a *Pretendiente* rövidebb-hosszabb franciaországi tartózkodásait, és mindent elkövettek annak érdekében, hogy a herceg jól érezze magát.

²⁷⁵ Jean-François Seissan de Marignan és Catherine Adèle de Camon Dade fia (1817-ben született).

²⁷⁶ Tőkepénzes, Bayonne egykori alpolgármestere, portugál konzul, az események idején 10 gyermeket nevelő özvegy (1829-ben született).

²⁷⁷ Pierre Éloi de Lalande és Adèle Dubosc fia (1836-ban született).

²⁷⁸ Pierre Poydenot és Marie Roussel fia (1822-ben született).

²⁷⁹ Jean Scipion Fleury de Barrès du Molard és Caroline de Rochefort Chabrilan második fia (1810-ben született).

²⁸⁰ „En me dévouant au service de sa Majesté Charles VII je n'ai fait qu'obéir à mes devoirs d'honnête homme, de catholique et de Français. Le triomphe de ce prince héroïque assure le triomphe du droit et il faut que la légitimité soit victorieuse en France comme en Espagne. Les deux pays doivent poursuivre le même combat et jamais il n'a été plus vrai de répéter la parole royale "il n'y a plus de Pyrénées" A.N.F. 3 U 1/43.

1869 júliusában a már említett Marignan márkí látta vendégül, az Adour folyón levő Bérens-szigeten, Bayonne-tól nem messze. A *Pretendiente* az 1870-71-es telet is a régióban töltötte, és a későbbiek során is gyakran visszatért itteni barátaihoz, hogy innen irányítsa a felkelések előkészületeit. Landes megye mindig különösen kedves volt számára. Az Émile Daru–Charles Blanc szerzőpáros: *Le livre de raison d'une carliste Dacquoise* című, 1959-ben megjelent könyvében²⁸¹ részletesen felsorolja Don Carlos befolyásos pártfogóit, és azokat a helyi legitimista érületű családokat, akik gyakran befogadták a herceget. Don Carlos sokat időzött például a Camiade családnál, ahol a leírások szerint 1871. január 3-tól március 26-ig maradt²⁸². Innen a Barbotan grófnő birtokában levő Maslacq kastélyba ment²⁸³, majd az Oro de Pontox család (Saint-Lon), a Barraute család (Rivehaute), de Garro báró (Mendionde) következett. 1872. május 2-án, Spanyolországba való visszatérésének előestéjén érkezett meg a Diesse családhoz, a larressorre-i kastélyba²⁸⁴. Az említett oroquieta-i vereség után visszatért a tartományba, ahol ezúttal Hubert Seissan de Marignan látta vendégül a Bayonne melletti Berens-szigeten levő kastélyában. Házigazdája a karlista ügy egyik legodaadóbb támogatója volt, ám érdekes, hogy ennek ellenére a bayonne-i *juntában* nem vállalt szerepet. A harmadik karlista háború idején a Don Carlos-t támogató bizottmányok Pau-ban és Dax-ban működtek, míg a herceg néhány barátja Bordeaux-ban vallásos célok mögé bújtatott toborzóirodákat működtetett²⁸⁵.

Értekezésünk elején már szót ejtettünk arról a kettősségről, amely a „fent” és „lent”, azaz a francia–spanyol nagydiplomácia és a helyi politika között húzódott a *carlismo* tekintetében. A harmadik karlista háború idején, amikor a párizsi kormány többek között a karlisták határvidéktől való eltávolításával és a csempészet megakadályozását szolgáló magas vámok kivetésével igyekezett Madrid rokonszenvét elnyerni, a helyi erőviszonyok máshogy alakultak. A *L'Indépendant* című lap 1874. február 21-i számában ezt olvashatjuk: „a [Basses-Pyrénées] megyében vannak olyan, magukat a

²⁸¹ É. DARU–Ch. BLANC: *Livre de raison d'une Carliste dacquoise*, Auch, Frédéric Cauchaux, 1959.

²⁸² Két részletben: január 3-tól január 14-ig Estibeu-ban, majd január 14-től március 26-ig Dax-ban tartózkodott Don Carlos.

²⁸³ Ez a kastély (Béarn megye) egészen a 20. század elejéig volt a Barbotan család birtokában.

²⁸⁴ Ekkorra már Don Carlos jelenléte nyílt titok volt Labourde tartományban, mivel néhány nappal korábban, 1872. április 21-én, a *Le Courrier de Bayonne* megírta, hogy Don Carlos „aki 1869 óta élvezte a helyi legitimisták vendégszeretetét, a bayonne-i Junta tagjaival úgy döntött, hogy a tettek mezejére lép.”

²⁸⁵ Jourdan, i.m. 32. o.

carlismo-nak szentelő személyek, akik helyi befolyásukat latba vetve gyakorlatilag megbénítják a hatósági parancsok végrehajtását.”²⁸⁶

IV.2.6.4. Egy francia szimpatizáns, Alexandre Dubrocq naplója Don Carlos bayonne-i tartózkodásáról (1872)

A korábban említett, és a két ország kapcsolatát jellemző érdekes kettősség leginkább a harmadik karlista háború idején mutatkozott meg. Ekkor ugyanis – míg Párizs és Madrid kölcsönösen diplomataikon keresztül igyekeztek támogatásukról biztosítani egymást – addig a karlista menekültek a **helyi** politika, azaz a határ menti területeken előjáróinak elnéző jóindulatától övezve folytatták tevékenységüket.

Az *A mis amigos de la frontera* című kiállítás szervezőjének, Mikel Alberdinek jóvoltából alkalmunk nyílt betekinteni Alexandre Dubrocqnak, Bayonne egykori polgármesterének (1849–1850) eddig kiadatlan naplójába, amely a kiállítás egyik szenzációja volt. Az alábbiakban e dokumentumot ismertetjük.

A naplóban a szerző beszámol arról, hogy ő, és a bayonne-i *junta* oszlopos tagjának számító fia, Joachim hogyan bűjtatták többször is Don Carlost, és hogyan szervezték meg titokban a határátkelést. A napló tanúsága szerint Joachim Dubrocq 1872. április 23-án levelet kapott Señor de Arjonától, Don Carlos titkárától, amelyben tudatja Dubrocq-kal, hogy Don Carlos másnap a bordeaux-i vonattal érkezik, és kéri, hogy Joachim este 8 órakor legyen Labenne városka állomásán, és ott várja a herceget. Joachim a megadott időpontban és helyen várta „a fenséges utazót”, aki titkára kíséretében érkezett. Az állomásról Dubrocq homokfutójára szálltak és Labenne-n áthajtva Dubrocq-ék bayle-i otthonához hajtottak. Az egykori polgármester szívélyesen fogadta otthonában, és naplója szerint „szimpátiám és tisztelem minden lehetséges kifejezésével igyekeztem Öfelségét vendégül látni”²⁸⁷, akit a következőképpen ír le: „egyszerű öltözete és jóságos arca biztonságot és határozottságot sugárzott, arcán gondterheltségnek nyomát sem láttam, noha a nehézségek és rangjának ismeretében erre

²⁸⁶ „[qu'] il y a dans le département [des Basses-Pyrénées] des personnages dévoués à la cause carliste, qui, par leur influence locale paralysent toutes les injonctions administratives.”

²⁸⁷ „Je fis au prince naturellement l'accueil le plus empressé et avec toutes les démonstrations de sympathie et de respect dont je pouvais être capable.”

jócskán lehetett volna oka.”²⁸⁸ A herceget házigazdái a szalonba vezették, ahol a kiművelt franciasággal folytatott társalgás ámulatba ejtette házigazdáit. A vacsorát a *Pretendiente* szerényen elutasította, mondván, hogy Morcenx-ban már vacsorázott, majd házigazdái felkísérték a szobájába, ahol csak egy frissítőt (sört) kért. Rövid, Spanyolország belügyeiről folytatott beszélgetés után az idősebbik Dubrocq Joachim fiával magára hagyta a herceget, hogy megbeszéljék az út hátralévő részét. A herceg titkárát a ház északi szárnyában helyezték el, ám gazdájához hasonlóan ő sem akarta elfogadni a vacsorameghívást. A megbeszélés végeztével, éjjel 11 óra felé Joachim és a herceg is nyugovóra tért. „Az éjszaka, mint mindig, tökéletes nyugalomban telt” – írja az idős Dubrocq. Másnap 1872. április 24-én a háziszolga, Vincent ébresztette a szolgálók nélkül utazó herceget, aki felkelt, megírt néhány levelet és reggelire mindössze egy csésze forró csokoládét kért. Eközben Joachim, aki már korán reggel a városba ment a herceg ügyeit intézni, 9 óra felé megérkezett egy bérelt kocsival (abban bízott, hogy ezzel kisebb feltűnést keltenek). 10 órakor a herceg meleg szavakkal megköszönte a vendéglátást, majd titkára, Joachim és annak fia, Joseph kíséretében távozott. Délután 2 óra felé érkeztek meg a de Garro család ősi kastélyába Garrau-ba. A tulajdonos, Joachim Dubrocq jóbarátja, Armand de Garro szívélyesen fogadta Don Carlost „és szerény kíséretét”. A herceg és titkára a kastélyban maradtak, Joachim és Joseph pedig éjjel 11 óra felé visszatértek Bayle-ba. A következő napokban a herceg ügyeinek kapcsán Joachim többször is járt a Garro-kastélyban. Don Carlos szándéka az volt, írja naplójában Dubrocq, hogy „visszatérjen Spanyolországba, és ott baszkföldi és navarrai híveinek élére állva folytassa küzdelmét a spanyol trónért”²⁸⁹. A francia határ átlépése azonban komoly nehézséget okozott, mivel a francia kormány minden lehetséges módon meg akarta akadályozni a karlisták visszatérését Spanyolországba. (Emlékezzünk: ezt szolgálta a karlisták internálása is az ország belseje felé). Különösen igaz volt ez Don Carlosra, akiről már ekkor sejtették Párizsban és Madridban, hogy újabb felkelést tervez. Az április 24-e óta a Garro-kastélyban tartózkodó herceg nem véletlenül időzítette május 2-ára visszatérését. E dátum szimbolikus jelentősége, hogy a spanyolok 1808. május 2-án lázadtak fel a napóleoni megszállás ellen. Ezért a herceg vendéglátói, Armand de Garro és Joachim mindent elkövettek annak érdekében, hogy május 2-án éjjel Don Carlost átsegítsék a francia-spanyol határon. Dubrocq naplójának

²⁸⁸ „Son air était simple, bienveillant et plein de bonté, mais nullement préoccupé, malgré les difficultés et l'importance de sa position.”

²⁸⁹ „Le dessein de Don Carlos était de se rendre en Espagne pour se mettre à la tête de ses partisans qui commençaient à se soulever en sa faveur dans les provinces Basques et la Navarre.”

tanúsága szerint a *Pretendiente* Armand de Garro és titkára kíséretében Larressorre-ba utazott az idős Dubrocq vejéhez, Monsieur Diesse-hez (e családot is említettük az előző alfejezetben), aki örömmel bocsátotta Don Carlos rendelkezésére lovait és kocsiját, hogy azon a herceg Ascain-ba utazzon. Diesse házában csatlakozott a kísérethez a herceg bizalmasa és ügyeinek intézője, „a tehetséges és kiváló jellemű” Manterola abbé, a Cortès képviselője. Egy könnyű vacsora után a herceg, titkára, Manterola abbé, Armand de Garro, Joachim Dubrocq valamint egy vezető kíséretében a felajánlott lovasfogat helyett mégis gyalogszerrel indult útnak a Pireneusok felé. A napló szerint „az éjszaka gyönyörű, ám sötét volt, a hegyszoros meredek, az átkelés nehéz. A titokzatos és magas rangú személyt kísérő menet végül május 2-án hajnali 1 óra felé lépett spanyol földre”, ahol Don Carlost már híveinek egy kisebb csoportja várta. A herceg ekkor a spanyol királyi udvar etikettje szerint kezét csókra nyújtotta Armand és Joachim felé, akik nem sokkal később „fontos és veszélyes küldetésük sikere felett érzett boldogsággal telve” visszaindultak Franciaország felé. Joachim kissé fáradtan, de minden gond nélkül érkezett meg Bayle-ba, ahol aggódó felesége és gyermekei várták.

Nem sokkal ezután, 1872 augusztusában újabb bejegyzést találtunk Don Carlossal kapcsolatban, melyből kiderül, hogy a Savoyai Amadeo seregétől elszenvedett május 4-i vereség után Don Carlos kénytelen volt visszatérni Franciaországba. Augusztus 19-én este 10 órakor Joachim Dubrocq a herceggel és titkárával együtt Labenne városka állomásán felszállt a vonatra, és egészen Bordeaux-ig kísérte a herceget, ahol már várták ottani karlista szimpatizánsok.

A Dubrocq-napló következő, Don Carlossal kapcsolatos bejegyzése 1873. július 19-éről való. Ekkor Joachim Dubrocq-ot – aki az 1872. május 2-i határátkelés óta szoros kapcsolatot tartott fenn Don Carlossal – Pau-közi rezidenciájára kérette a herceg felesége. Július 4-én Joachim útra kelt, hogy a kérésnek eleget téve meglátogassa a hercegi párt Pau-hoz közeli ideiglenes otthonukban, ahol két napot töltött velük. Ekkor Don Carlos úgy döntött, hogy az eközben az észak-spanyolországi tartományokban látványos győzelmeket arató karlista seregek élére áll, a határátkelés megszervezésével pedig ismét Joachim Dubrocq-ot bízta meg. Július 15-én tehát Joachim a Bayonne-tól 15 km-re keletre fekvő Urt városának pályaudvarára ment Don Carlos elé, majd innen másik titkára, Yparraguirre és az Alexandre Dubrocq által „a mi főtanácsadónkként” említett Durand úr kíséretében egy Pau melletti kastélyba vonult. Erről az estéről Alexandre Dubrocq így írt : „A herceget és kíséretét vacsorával vártuk, majd hajnali 1

óraig vendégeimmel maradtam. Ekkor elmentem lefeküdni, de a herceg még tanácskozást folytatott a néhány hónapja titokban Bayle-ban tartózkodó Manterola abbéval, Joachimmal, és a több, mint egy éve Franciaországba menekült, és Don Carlos odaadó híveként ismert vitoriai kanonokkal. Másnap a herceg, háromfős kísérete és Joachim kocsival Joséphine-hez [Alexandre Dubrocq lánya – P.E.] mentek Larressore-ba, aki vacsorára hívta a felséges vendéget. Joachim és Joseph Joséphine-nél szállt meg, a herceget pedig Etchegoyen úr, Larressore polgármestere szállásolta el a legnagyobb vendégszeretettel.”²⁹⁰

1873. július 16-án hajnali 5 órakor Don Carlos és kísérete Joachim Dubrocq vezetésével lóra szállt, és kerülőutakon átkeltek a Pireneusokon, és reggel 10 órakor már a határhoz legközelebb eső spanyol faluban, Zugarramurdiban voltak. Itt – ahogy Dubrocq nevezi Don Carlost – „a Királyt” rangjának kijáró tisztelettel fogadták hívei. Dubrocq minderről Laborde márki Spanyolországból küldött táviratából értesült. Dubrocq büszkén írja naplójában, hogy „Joseph unokám késő este érkezett vissza Bayle-ba, ahol részletesen beszámolt a Király útjáról és arról, hogy hogyan csatlakozott hűséges katonáihoz. Joachim fiam, kinek személyéhez a Király annyira ragaszkodott, hogy nem akarta elengedni maga mellől, végül július 17-én, csütörtökön éjjel Durand úrral együtt hagyta el Zugarramurdit, majd Larressore-on át késő délután kimerülten, de küldetésük sikerétől boldogan érkezett meg Bayle-ba.”

1873 és 1875 között nem találtuk Don Carlossal kapcsolatos bejegyzést Alexandre Dubrocq naplójában. Az 1875. július 16-i bejegyzés mellett a következőket olvashatjuk: „Ma délelőtt 11 órakor egy rendőrfelügyelő és a rendőrfőnök jött Bayle-ba házkutatást tartani. A rendőrfelügyelő az államügyész levelét hozta magával, amelyben felhatalmazást kapott arra, hogy Joachim fiam levelezését átolvassa és magával vigye, mivel tudomásukra jutott, hogy a fiam néhány barátjával egy bizottmányt hozott létre, amelynek elsődleges feladata Don Carlos franciaországi ügyeinek irányítása. Joachim így akarta magát hasznossá tenni az Ügy szolgálatában, amely a legitimizmus és a katolicizmus védelme volt. Mindeközben kormányunk, amely noha nem ismeri el Don

²⁹⁰ „Nous avons préparé un souper pour le prince et sa suite. Je restai avec mes hôtes jusqu’à une heure du matin; je me couchai, mais le prince resta encore plus tard en conférence avec Joachim et avec l’abbé espagnol de Manterola, en résidence secrète au Bayle depuis quelque temps, chanoine de Vitoria, réfugié en France depuis plus d’un an et entièrement dévoué aux intérêts de Don Carlos. Le lendemain le prince ainsi que les trois messieurs de sa suite et Joachim montèrent dans notre landau traîné par nos chevaux et se rendirent chez Joséphine à Larressore qui attendait à souper tous ces voyageurs que mon petit-fils Joseph avait précédé à cheval. Joachim coucha chez Joséphine ainsi que Joseph, mais le prince fut placé chez Mr. Etchegoyen, maire de Larressore qui lui donna la plus gracieuse hospitalité.

Carlost, mégis folyamatosan szemrehányásokat kap a madridi kormánytól. A spanyolok azt követelik, hogy Don Carlos ügyét szolgáló minden intézkedést és szervezkedést lehetetlenítsen el és akadályozzon meg. Joachim fiam azonban nem volt otthon, Cauterets-be²⁹¹ ment kúrálni magát. A felügyelő felszólítására az íróasztalomhoz vezettem, és elé raktam az irataimat, mivel biztos voltam benne, hogy nem találnak semmi terhelő dokumentumot. Az asztalomon azonban volt egy másik irathalmaz is, amit még Don Celestino Yturralde és mások, köztük Joachim fiam hagytak ott. Mivel a felügyelő meglepetésszerű látogatása miatt ezeket már nem volt időm eltüntetni, ő azonnal lefoglalta és elkobozta azokat, majd közölte velem, hogy parancsa van Joachim bayonne-i irodájának átvizsgálására is. Vele tartottam. Mivel azonban Joachim számított e látogatásra, egyik spanyol alkalmazottját már előzetesen utasította arra, hogy minden iratot tüntessen el az irodából. A felügyelő üres kézzel távozott Bayonne-ból. Miután elment, levélben értesítettem Joachimot e kellemetlen látogatásról, és megírtam neki, hogy szerintem még egy rövid ideig ne jöjjön vissza Bayle-ba, hanem inkább kúrálja magát tovább.”

1875. szeptember 29-én Don Carlos felesége, „Marguerite”²⁹² királyné” jelentkezett be Joachim Dubrocqhoz, és három gyermeke, lelkésze, két udvarhölgye és két másik hölgy társaságában két éjszakát töltött a Dubrocq-házban, majd innen Pau-ba utazott tovább.

A napló utolsó bejegyzése 1876. február 23-áról való. Ezen a napon került sor Dubrocq unokatestvére, Adolphe de Langalerie és Marie d’Olce közötti házasságra, az örömapa, d’Olce báró lakóhelyén, a biarrotte-i templomban. A ceremóniát a báró kastélyában adott vacsora követte, amelyen „Margit királynő” is részt vett. Dubrocq hozzáfűzi: “Don Carlos, Spanyolország trónjának jogos örököse, miután hosszú küzdelmében alul maradt, az elmúlt hónap 28-án visszatért Franciaországba.”²⁹³

A napló itt véget ér, de hiteles képet fest Don Carlos franciaországi tartózkodásairól és arról a lelkes fogadtatásról, amely a *Pretendiente*-t Dél-Franciaországban várta.

²⁹¹ Bayonne-tól 129 km-re délkeletre fekvő síparadicsom és gyógyászati központ.

²⁹² Margarita de Borbón-Parma (1847–1893).

²⁹³ „Don Carlos prétendant au trône d’Espagne qui après une longue lutte pour soutenir ses droits a dû rentrer en France le 28 du mois dernier.”

IV.3. Algéria

Az észak-afrikai országokra (és elsősorban Algériára) gyakorolt tagadhatatlan spanyol hatás magyarázata a Spanyolország és Algéria közötti fizikai hasonlóságban és földrajzi közelségben keresendő. E spanyol–algériai szimbiózis képzeletbeli időszakján a számtalan közös vonatkozású történelmi emlék mind egy-egy mérföldkő lehet: már az aragón korona is kereskedelmi kapcsolatokat tartott fenn Észak-Afrikával, a mai Tunézia és Algéria között partszakaszon – Spanyolországból való kiűzetésük után – népes *morisco*²⁹⁴ kolónia telepedett le, míg később V. Károly német-római császár hadjáratai²⁹⁵ vagy Cervantes algériai kalandozásai²⁹⁶ érdemelnek említést.

E történelmi szimbiózis 19. századi mérföldköve a spanyol politikai menekültek algériai tartózkodása és asszimilációja.

IV.3.1. Az algériai spanyol kolónia

Az algériai spanyol emigrációt az utóbbi időben kezdte felfedezni a történetírás (többek között Juan B. Vilar, Mimoun Azizza, Jean-Jacques Jordi és Jean-François Bonmati Anton).

Az algériai spanyol bevándorlás kezdete egybeesik az ország francia gyarmatosításának kezdetével (1830)²⁹⁷. A kezdetben kisebb²⁹⁸, majd az 1860-as évektől tömegessé és tartóssá váló európai (francia, olasz és spanyol) bevándorlás célja elsősorban a munkavállalás volt (migración laboral). Ekkor azonban a kivándorlási úticélok listáján

²⁹⁴ A mór szóból származó kifejezés azokat a spanyol muzulmánokat jelentette, akik a Katolikus Királyok 1502. február 14-én hozott törvénye értelmében kikeresztelkedtek.

²⁹⁵ 1535-ben V. Károly Khair-eddin ellen folytatott hadjárata során 20 000 keresztény rabszolgát mentettek ki a fogságból.

²⁹⁶ Cervantes az 1571-es lepantói ütközetben harcolt az oszmán birodalom ellen, majd Spanyolországba való visszaútján 1575-ben kalózek fogságába esett, akik rabszolgaként Algériába hurcolták, és ott a váltságdíj megfizetéséig fogságban tartották. A következő 5 évben több hősies, ámde kudarcba fulladt szökési kísérlet után 1580-ban családja és barátai kiváltották fogságából.

²⁹⁷ A témakörrel bővebben lásd: J. NAGY László: *Az arab országok története a XIX-XX. században*, Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 1997.

²⁹⁸ 1830 és 1860 között az Oránba irányuló spanyol migráció számokban kifejezhető aránya elhanyagolható volt: a Spanyolországot elhagyók csak kis százalékát jelentette.

Algéria még csak a harmadik helyet foglalta el: 1858 és 1870 között a spanyol kivándorlók 42%-a Kubába, 32%-a Franciaországba (Algériát is beleértve), és 6,5%-a Argentínába vándorolt ki, míg a fennmaradó százalékok Latin-Amerika országai között oszlottak meg.²⁹⁹

Az 1860-as évektől kezdve aztán látványosan megnőtt a spanyol bevándorlók száma, amelyet legjobban a három legnagyobb város (Orán, Algír és Constantina) spanyolajkú lakosságának létszáma mutat: 1836-ban 4592, 1856-ban 42 218 míg 1875–1886 között már 144 530 spanyol szállt partra Algériában, mellyel az ország a spanyol kivándorlók fontos célpontja lett.³⁰⁰ E tömeges kivándorlást vélhetően az magyarázta, hogy a spanyol kormány az 1850-es években csak az Amerikába emigrálókkal szemben alkalmazott kényszerítő jogi intézkedéseket, az afrikai országokba kivándorlókkal szemben nem.³⁰¹ Noha az algériai kereskedelmi attasé már 1833-tól sürgette az algériai spanyol kivándorlás jogi szabályozásának rendbetételét, Madrid csak 1845-46-ban ébredt rá ennek szükségességére (megítélésünk erre az I. karlista háború miatt nem fordított kellő figyelmet korábban). Az algériai spanyol emigrációt szabályozó rendelet azonban – vélhetően az ebben az időben rendkívül zűrzavaros belpolitikai helyzet miatt – csak nehezen akart megszületni, míg végül az 1862. január 7-én aláírt francia-spanyol megállapodás algériai vonatkozású fejezetének egyik cikke hivatott e kérdést szabályozni.

Ezen a ponton érdemes megjegyezni, hogy a hivatalos spanyol állami statisztikákból ekkor rendre kimaradnak az algériai emigránsok, amelynek kutatásaink alapján két okát látjuk: 1.) Madrid hivatalos álláspontja szerint csupán átmeneti jelenségről volt szó, és 2.) az azonosítást megnehezítette, hogy a gyakran illegálisan partot érő emigránsoknál nem voltak okmányok. Ezért a korabeli hivatalos statisztikákban (1860) Algéria – Latin-Amerika és Európa mögött messze leszakadva – csak a harmadik helyen szerepel a migrációs célországok listáján³⁰². A tömeges kivándorlás jelensége egy évtizeddel később jelenik meg, amikor Algéria – messze megelőzve Argentínát, Brazíliát és

²⁹⁹ Ebben az összesítésben az ekkor még spanyol fennhatóság alatt levő Fülöp-szigetek és Puerto Rico nem szerepel.

³⁰⁰ Mimoun Azizza: *La emigración española hacia Argelia colonial* in: El Periódico Melillense, Diciembre de 2007. 22-26. o.

³⁰¹ Jordi, 91. o.

³⁰² JORDI, Jean-Jacques: *Espagnol en Oranie. Histoire d'une migration (1830–1914)* Éditions Jacques Gandini, Nice, 1996. 8. o.

Uruguayt – a legnagyobb befogadó országgá lép elő, majd az 1890-es évektől – immáron véglegesen – a tendencia ismét Latin-Amerika felé mozdul el.³⁰³

Az 1896-os népszámlálás idején az Orában élő közel 300 ezer fős európai kolóniából közel 100 ezer fő volt spanyol, és a nem sokkal korábban francia állampolgárságot kapott spanyolok száma szintén 100 ezer főre tehető (a már említett 1889-es nemzetiségi törvény értelmében ugyanis minden francia felségterületen született, illetve nagykorúságáig ott tartózkodó külföldinek jár a francia állampolgárság). A francia gyarmatosítás után mindössze 50 évvel (1881) tehát Algériában a spanyolok száma nem sokkal maradt el a franciákétól, ha pedig az Algériában született európaiakat nézzük, a spanyolok ott is a második legnépesebb kolóniának számítottak (lásd: táblázat).

³⁰³ Jordi, i.m. 9. o.

Az Algériában élő európaiak nemzetiség szerinti megoszlása ³⁰⁴					
nemzetiség	1841	1851	1872	1881	1896
franciák	16 677	66 050	129 601*	195 418* ³⁰⁵	346 870 *
<i>spanyolok</i>	9 748	41 558	71 365	114 320	157 560
olaszok	3 258	7 555	18 331	33 693	35 539
németek	N.A.	6 319	N.A.	4 201	
máltaiak	–	–	–	–	12 815
európai lakosság összesen	37 394	131 283	kb. 245 000	376 000	559 303

Az „újfranciák” aránya Algériában (1866–1899)

honosítottak	összesen
németek	6 490
máltai angolok	1 314
<i>spanyolok</i>	4 880
olaszok	7 949
muzulmánok	1 332
svájciak	1 058
egyéb	4 850
összesen	27 873

10. és 11. ábra. Forrás: G. CRESPO és J.-J. JORDI: *Les Espagnols dans l'Algérois* Éditions L'Atlanthrope 1991.)

³⁰⁴ CRESPO, Gérard és JORDI, Jean-Jacques: *Les Espagnols dans l'Algérois*, Éditions. L'Atlanthrope 1991.

³⁰⁵ Beleértve az 1870-es ún. Crémieux-rendelet értelmében francia állampolgárságot kapott 35 000 zsidót valamint az ún. „újfranciákat” (les Néo-français). Az 1870. október 24-i szenátusi határozat ugyanis lehetővé tette, hogy a legalább három hónapja Algériában tartózkodó európaiak, muzulmánok és zsidók saját kérésre francia állampolgárságot kapjanak. Az 1889-es törvény értelmében az Algériában született európaiak automatikusan megkapták a francia állampolgárságot. (Adolphe Crémieux zsidó származású francia politikus, igazságügy-miniszter, 1870-1871)

Mint említettük, a spanyol emigránsok az esetek többségében a nyomor³⁰⁶ elől, **munkavállalási** céllal (*migración laboral*) menekültek Algériába, amely több szempontból is vonzó úticél volt a spanyol kivándorlók számára. Földrajzi értelemben vett közelsége és az ezzel indokolható alacsony utazási költség, a kibocsátó régiókéhoz hasonló éghajlata és domborzata, a biztos munkalehetőség, a honfitársak, ismerősök társasága és nem utolsósorban az a tény, hogy egy szezonban akár egész éves otthoni jövedelmük 30-50%-át is megkereshették. A főleg Valenciából, Alicantéból és Almeriából érkező fizikai munkások és napszámosok nagy szerepet játszottak a régió mezőgazdaságának – elsősorban a zöldség- és gyümölcsstermesztésnek és földművelésnek – a felvirágoztatásában. E migrációt szezonális jellege miatt „fecske típusú vándorlásnak” (*migración tipo golondrina*) nevezi a szakirodalom³⁰⁷. A mediterrán napszámosok az őszi vetés után és a téli munkanélküliség elől az észak-afrikai országok felé vették az irányt, ahonnan általában júliusban, az aratás kezdetekor indultak vissza. Azok, akik a szezon végeztével újabb szerződést kaptak, természetesen nem tértek vissza Spanyolországba, sőt, hamarosan otthon maradt családjuk is utánuk utazott. A mezőgazdasági szektor csak a század végéig foglalkoztatta nagy számban a spanyolokat: a 20. század elején helyüket a marokkóiak vették át, míg a spanyolok inkább a vasútépítésekben és az építőiparban vállaltak munkát. Az **iskolázottság és a kultúra** tekintetében az algériai spanyol kolónia messze elmaradt a többi európai közösségtől, ami elsősorban a kibocsátó régiók gazdasági elmaradottságával függ össze: a spanyol bevándorlók között rendkívül magas volt az analfabéták száma, ami nem meglepő, ha arra gondolunk, hogy e bevándorlók elsősorban a társadalom alacsonyabb, szegényebb rétegeiből kerültek ki.³⁰⁸

A nyomor és az éhség elől menekülők (*migración laboral*) mellett a *politikai* migráció is jelentős volt, és noha ez a fajta kivándorlás számokban kifejezve kevésbé volt látványos, legfontosabb állomásai a Spanyolországban zajló politikai események

³⁰⁶ Ne feledjük: az 1830-as évek közepén a spanyol mezőgazdaságban mélyreható változások mentek végbe. Az agrárszektor átalakítását a kormány által bevezetett desamortizáción (azaz az egyházi javak értékesítése, 1836 és 1841) a dézsma és a hűbérúri jogok eltörlése fémjelezte, melyek azonban a kormányzati szándék ellenére még nagyobb nyomorba taszították a parasztságot. A desamortizáción után ugyanis a legnagyobb földterületeket a földműves oligarchia szerezte meg.

³⁰⁷ AZIZZA, Mimoun: *La emigración española hacia Argelia colonial* in: *El Periódico Melillense*, Diciembre de 2007. 22. o.

³⁰⁸ Azizza, i.m. 22. o.

függvényében könnyedén beazonosíthatók. Az a történelmi tény, hogy e politikai bevándorlók fontos szerepet tölthettek be az oráni spanyol közösségben, megítélésünk szerint több szempontból is sokatmondó – a spanyol közösség politikai öntudatra ébredését jelzi ugyanis.

Az algériai spanyolok politikai emigrációja mögött két magyarázat – diplomáciai és gazdasági – rejlik. A *diplomáciai* indok szerint Párizs és Madrid ekkoriban (1870-es években) jegyzett óvatos közeledésének egyik legfontosabb zálogát az a kölcsönös meggyőződés adta, miszerint Algéria társadalmának és gazdaságának jól tesz az európaiak (elsősorban spanyolok és franciák) betelepítése, és a helyi lakossággal való asszimilációja. A talán ennél is fontosabb *gazdasági* ok szerint a Franciaországba érkező menekültek ellátása (utaztatás, napi segély, családi támogatás, élelmiszerjuttatás) az 1870-es évekre olyan súlyos terhet jelentett a francia központi költségvetés számára, hogy a politikai menekültek támogatását fedező 27. költségvetési keret gyakorlatilag teljesen kimerült, a kormánynak újabb hitelt kellett felvennie³⁰⁹.

IV.3.2. Előzmény: liberálisok

Noha értekezésünk témája a **karlista** emigráció, úgy véljük, talán nem teljesen érdektelen, ha kitekintésként az ezt megelőző liberális emigrációról is ejtünk néhány szót.

Orán első politikai menekültjei ugyanis a spanyol *liberális* menekültek voltak. Azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy Orán kb. 1845-ig valóságos csatamező volt, ezért a menekültek befogadásának központja ebben az időben Algír volt. Az 1830-as franciaországi forradalom reménnyel töltötte el a spanyol liberálisokat, akik a franciák támogatásában bízva kívánták megdönteni a spanyolországi zsarnokságot: ennek egyik tanújele a később *junta de Bayona*-nak nevezett, VII. Ferdinánd ellen szervezett

³⁰⁹ A *Le Moniteur Universel* c. lap 1874. február 24-i cikke : „A bizottság elfogadta Monsieur Ancel (? a név olvasata bizonytalan) a spanyolok számára igényelt hitelről szóló jelentését, akik a hazájukat feldúló politikai események miatt Algériába kényszerültek menekülni. Az 1874-es esztendőre javasolt 400 000 frankos hitelkeretet azonban 250 000 frankra csökkentették, amely körülbelül 1500 menekült legfontosabb szükségleteinek kielégítésére lesz elegendő. Kíváncsnak tartanánk, ha algériai főkörmányzónk e menekülteket mihamarabb közhasznú munkák keretében foglalkoztatná, amelyre csak nagyon nehezen találni megfelelő munkaerőt.”

forradalmi direktórium megalakítása volt. Mindeközben a liberális Torrijos tábornok³¹⁰ sikertelen partraszállási kísérlete Gibraltárban (1830. szeptembere) komoly megtorlásba torkollott, amelynek nyomán ismét megindult a kivándorlás Algériába (és elsődlegesen Algírba). Orán tartományt 1831 júliusában érte el a politikai kivándorlók első hulláma, amikor 151 elítélt – többségében egykori liberális tisztek – fellázadtak az őket szállító *Matilde* nevű kétárbocson, átvették a parancsnokságot, és Oran akkori liberális parancsnokának, Boyer tábornoknak a védelmébe ajánlották magukat aki örömmel fogadta őket. Néhány nappal később Palarea tábornok³¹¹ is Algírba menekült. A gazdasági nehézségek, Algéria kormányzójának leváltása (Pierre Berthézène tábornokot Rovigo hercege váltotta a francia hadsereg főparancsnoki tisztében), valamint a tény, hogy VII. Ferdinánd, ha vonakodva is, de elismerte Lajos Fülöp általa liberálisnak tartott rezsimjét, nem könnyítette meg a spanyol liberális menekültek helyzetét, akik hamarosan támasz nélkül maradtak. Erre még a VII. Ferdinánd által 1832-ben hirdetett amnesztia sem jelentett megoldást. Ebben az új politikai légkörben a liberális Boyer utasításba kapta, hogy az idegenlégió spanyol liberálisokból álló zászlóalját Oránból Algírba helyezze át, majd a kémkedéssel megvádolt menekülteket lefegyverezték és internálták³¹². Kétségtelen: Párizs ezekkel a gesztusokkal akarta bebizonyítani, hogy elismeri VII. Ferdinánd uralmát.³¹³

A spanyol uralkodó 1833-ban bekövetkezett halálával felmerült utódlási viszály (1833. október) egy hét éves polgárháború prelúdiuma. Mária Krisztina régensnő, aki eltökélten küzdött azért, hogy leányát, Izabellát ültesse a spanyol trónra, szinte minden engedményre kész volt, amellyel támogatókat szerezhetett céljának eléréséhez. A liberálisokat megillető általános amnesztiával az oráni és algíri spanyol menekültek előtt megnyílt a hazautazás lehetősége: spanyol útlevéllal a zsebükben egészen Alicantéig és Cartagénáig utazhattak ingyen.³¹⁴

³¹⁰ José María de Torrijos (1791-1831) liberális tábornok, aki VII. Ferdinánd abszolutista rendszere elől Angliába menekült. 1830-ban székhelyét Gibraltárba tette át, hogy onnan mozgósítsa a hadsereget és visszaállítsa az alkotmányt. Málaga kormányzójának árulása nyomán azonban letartóztatták, és a miniszterek tanácsának döntése értelmében golyó általi halálra ítélték.

³¹¹ Juan Palarea y Planes (1780–1842) orvos, az 1808-1814-es függetlenségi háború hőse.

³¹² A.N.F. F⁸⁰ 1676

³¹³ Jordi, i.m. 118. o.

³¹⁴ Jordi, i.m. 119. o.

IV.3.3. Első karlista menekülthullám (1835–1848)

A liberális menekültek helyét 1835-től Algériában is a karlista menekültek vették át, ahol ezúttal szinte kizárólag Algír volt az emigráció központja. Ez az első karlista emigráció (egyetlen incidenstől eltekintve³¹⁵) nem volt különösebben jelentős. Egyetlen említésre méltó vonatkozása az idegenlégióval kapcsolatos.³¹⁶ Emögött Lajos Fülöp állt, aki a gyarmatosítás érdekében növelni akarta az idegenlégió létszámát, mivel az arab és berber törzsek ellenállása egyre növekedett. Ezt úgy érte el, hogy 1840 júliusának végén, amikor Franciaországban már több, mint 20 000 spanyol menekült – zömmel katonák – tartózkodott, Lajos Fülöp ünnepélyesen megígérte nekik, hogy ugyanazokban a támogatásokban részesíti őket, mint a többi politikai menekültet. A valóságban azonban arról volt szó, hogy nem sokkal később Lajos Fülöp parancsára Perpignan mellett közel 20 000 karlistát gyűjtöttek össze, ahol Castellane marsall igyekezett rábeszélni őket arra, hogy lépjenek be az idegenlégióba. A nincstelen és megélhetés nélkül maradt karlisták számára vonzónak tűnt a szolgálatért kapott zsold, s így hamarosan egy zászlóaljnyi spanyol idegenlégiós kelt útra Algériába, s közülük később többen is fényes katonai karriert futottak be.³¹⁷

A II. Izabella trónra lépésével hatalomra jutott, *moderados*nak nevezett mérsékelt politikai csoportosulás Franciaország támogatását kereste, míg a dinasztikus haladás-pártiak (*progresistas*) Anglia támogatásában bíztak. Az Espartero bukásával kezdődő mérsékelt évtizedben (*decennio moderado*) a Narváez-ellenes spanyol politikai emigráció elsősorban Anglia és Franciaország felé vette az irányt. A politikai migrációs mozgások szervezetlensége nem könnyítette meg a gyarmati hivatalnokok munkáját. A partraszálláskor ugyanis sokan elhallgatták – ki ezért, ki azért –, hogy részt vettek a felkelésben, és így gyakorlatilag lehetetlen volt őket kategorizálni.

³¹⁵ Bővebben lásd: Jordi, 119-121. o.

³¹⁶ A Spanyol Légió (spanyolul: Legión Española vagy La Legión), korábban Spanyol Idegenlégió, a spanyol hadsereg egyik elit alakulata. „Külföldiek Ezrede” (*Tercio de Extranjeros*) néven alapították, mert eredetileg a francia idegenlégió spanyol megfelelőjének szánták. A spanyol idegenlégiót XIII. Alfonz király határozata alapján hozták létre José Villalba, a háborús ügyek miniszterének irányítása alatt. 1835. június 28-án a francia kormány átadta a korábbi francia idegenlégió irányítását a spanyoloknak, mivel az első karlista háborúban Izabella királynőt támogatták. 4000 légióst küldtek, akik augusztus 17-én érkeztek Tarragonába. Ez lett az első Spanyol Légió, amíg 1838. december 8-án fel nem oszlatták. (forrás: Wikipédia)

³¹⁷ J. Bta. Vilar: *Emigración española a Argelia (1830-1900)*, Instituto de Estudios Africanos, Madrid, 1975. 139-140. o.

Algír kiváló terepet biztosított ahhoz, hogy az emigrációba kényszerült spanyol ellenzék szorosabbra fűzze kapcsolatait Londonnal és Párizssal, míg Orán – a spanyol partokhoz való közelsége okán – inkább a hátország és megfigyelőbázis szerepét töltötte be. Ezt támasztja alá az a levél is, amelyben 1846-ban az algíri spanyol konzul arról értesíti a madridi kormányt – és vélhetően a francia hatóságokat is –, hogy Oránból Ruíz tábornok vezetésével 300 spanyol emigráns szállt hajóra Spanyolország déli partvidéke felé³¹⁸.

A két algériai nagyváros e „szereposztása” Jean-Jacques Jordi szerint három okkal magyarázható. Az első, hogy az ekkora kialakult „szokás” szerint a főtiszteket (parancsnokokat) általában Algírba, a ranglétrán alattuk elhelyezkedőket (a parancsok végrehajtóit) pedig Oránba szállították. A második, hogy a francia kormány mindent megtett annak érdekében, hogy a népes spanyol kolóniát minél távolabb tartsa politikai vezéréitől, akiket jobbra Algírba, Constantine-ba vagy Marseille-be irányítottak. A harmadik ok Jordi szerint az, hogy az Oránban megélhetés nélkül magukra maradt spanyol menekültek hamarosan kénytelenek voltak munkába állni, és hátat fordítottak a küzdelemnek.³¹⁹ Algír stratégiai szerepével szemben tehát Orán „ugródeszka” volt Spanyolország felé. Amikor 1848-ban Spanyolország egy része Montemolín grófja trónkövetelő oldalán fegyvert fogott (második karlista felkelés), 400 algériai menekült titkos tervet dolgozott ki a felkelők megsegítésére. A francia hatóságok azonban – akiket az oráni spanyol konzul figyelmeztetett – egyetlen hajót sem engedtek kifutni a kikötőből.³²⁰

A karlisták és a progresszisták után az 1848-as forradalom bukásakor³²¹ a spanyol republikánusok kényszerültek emigrációba, majd a Narváez által vezényelt megtorlás felgyorsította az emigrációt Algéria felé. Ekkor az emigránsok vezéralakjait továbbra is Algír és a francia nagyvárosok fogadták be. Az O'Donnel-féle felkelés (1854) után a legtöbb progresszista és demokrata visszatérhetett Spanyolországba, de a mérsékeltek hatalomra jutása miatt ismét fellángolt a politikai kivándorlási kedv.

³¹⁸ Jordi, i.m. 122. o.

³¹⁹ Uo.

³²⁰ Jordi, i.m. 123. o.

³²¹ Bővebben lásd: SEMSEY Viktória: *A mérsékelt liberálisok „aranykora” Spanyolországban*, in: AETAS, 2000. 1-2. szám.

IV.3.4. Köztes időszak: kantonalista menekültek (1873)

Francisco Serrano régens 1870 augusztusában általános amnesztiát hirdetett minden olyan politikai okból bebörtönzött, vád alá helyezett illetve egyéb büntetésben részesült spanyolnak, „osztály- és rangbeli kivétel nélkül”, aki a büntetéssel sújtott tettet 1868. szeptember 20. követte el. A dekrétum a politikai okokból száműzött spanyoloknak szabad és büntetlen hazatérést, a bebörtönzötteknek pedig azonnali szabadulást ígért. Ennek következtében 1870 és 1873 között megindult az ún. inverz migráció Algériából Spanyolországba³²².

A népszerűtlen I. Amadeo rövid uralkodás után 1873 februárjában lemondott a trónról, és még aznap kikiáltották az I. Köztársaságot, amely néhány hónappal később rögtön egy komoly próbatétellel szembesült: a kantonalista mozgalommal és az ebből született felkeléssorozattal.³²³ Ennek tűzfészke Cartagena városa volt, ahol 1873. július 12-én kitört a kantonális forradalom, amelyhez néhány nap múlva csatlakozott Valencia, Andalúzia, (Granada) illetve Salamanca és Ávila. A felkeléssorozat – amelyet az algériai spanyolok Oránból támogattak a fegyver- és az élelmiszer-utánpótlással – hónapokon keresztül lázban tartotta Spanyolországot. Az I. köztársaság Manuel Pavía y Rodríguez de Alburquerque és Arsenio Martínez Campos tábornokokat bízta meg a felkelés elfojtásával, miután a kantonalisták Orán felé vették az irányt. Az ebből az időszakból ránkmaradt események főszereplője korának legkiválóbb páncélozott fregattja, a *Numancia*, amely 1874. január 13-án köt ki Mers el Kébir partjainál, fedélzetén a forradalmi junta tagjaival. A hajó parancsnoka Constantini Collao³²⁴ volt, fedélzetén pedig a korabeli iratok tanúsága szerint ott volt Contreras tábornok (a felkelők katonai parancsnoka), Ferrer marsall (a junta tiszteletbeli elnöke), Pedro Guttierrez (elnök), a *junta* további 14 tagja, 480 matróz (köztük 10 tiszt), 427 köztörvényes bűnöző, 248 katona, 421 milicista, 44 asszony és gyermek: összesen 1637 utas és legénységet³²⁵. A *Numancia* kikötése után a *junta* tagjai azonnal Franciaország

³²² Jordi, i.m. 135. o.

³²³ A kantonalizmus hívei az államot önálló kantonok laza szövetségeként (föderációjaként) képzeltek el a görög poliszok mintájára. A mozgalom később komoly hatást gyakorolt az ekkor születő (anarchista) munkásmozgalomra.

³²⁴ A legenda szerint Constantin Collao egy alicante-i matróz volt, aki a felkelés alatt oly hírnévre tett szert, hogy az hamarosan a flottaparancsnokká emelte.

³²⁵ Jordi, i.m. 124. o.

védelmét kérték, erre az oráni katonai hatóságok egy zuávszázadot³²⁶ vezényeltek a *Numancia* elé. Eközben – jóllehet még javában folytak az egyezkedések a befogadásról – a *Numancia* kikötése után mindössze két órával két másik hajó, a *Carmen* és a *Vitoria* is Orán felé közeledett fedélzetén parancsnokával, az algíri spanyol konzul támogatását élvező Nicolás Chicarro ellentengernaggyal, aki kérte a franciáktól a *Numancia* azonnali visszaszolgáltatását és valamennyi utasának azonnali kiadatását. A francia hatóságok azonban a forradalmi *junta* reakciójától tartva elrendelték a *Numancia* utasainak kiszállítását és a rakomány kirakodását. A vonatkozó levéltári forrásokból³²⁷ kiderül: a 480 matrózt és tengerésztisztet a Mers-el-Kébir-i erődbe szállították, míg Contrerast és a junta többi tagját Oránba, a milicistákat az oráni börtönbe, a köztörvényeseket pedig a Mers-el-Kébir-i fogdába vitték.

A spanyolok pontos létszámáról és elosztási helyükről Chanzy kormányzó 1874. május 26-án Oscar Bardi de Fourtou belügyminiszternek írt leveléből értesülhetünk, amelynek alapján a következő 4 táblázatot állítottuk össze a három nagy algériai tartományról külön-külön, majd egy egész Algériára vonatkozó összesített adatokból:

³²⁶ algériai francia gyalogsági katona

³²⁷ E források egyfelelő a spanyol külügyi levéltárban (A(H)MAE) találhatók: H 1818–1825 (Correspondencia con Consulados, Argel), H 1917–2002 (Oran) H 2065 (Sidi del Abbès) H 2304–2312 (Política exterior, Argelia) és H 2843 (Documentos relativos a la emigración carlista en Argelia), másfelől a párizsi nemzeti levéltárban (A.N.F.) találhatók meg: Côte F⁷ 12690-12691 és F⁷ 12576.

Orán tartomány	
kényszermunkások (Arzew)	100
kényszermunkások (oráni <i>kasbah</i>)	271
Összesen	371
az oráni katonai börtönben fogvatartott	16
az oráni civil börtönben fogvatartott	2
fogvatartott (fogda, Mers-el-Kébir)	43
kórházi ápolásra szorul	19
Összesen	451
munkavállalóként dolgozó szabadok	153
szökésben	20
elhalálozott	2
Összesen	185
<i>MINDÖSSZESEN</i>	636

Algír tartomány	
fogda (Les Tagarins, Algír)	" "
Sidi Pessuch	" "
fogda (Dellys)	164
kórház (Dellys)	2
börtön (Dellys)	1
Összesen	167
szabadlábon Algírban vagy a megyében	430
hazatelepített	17
elhunyt	38
megszökött	502
Összesen	1154

Constantin tartomány	
szabadlábon	83
híd- és útépítkezéseken dolgozik	17
a Bougie-t Ben Mansourral összekötő út építésén dolgozik	246
Összesen	346

Összesített táblázat	létszám (fő)
<u>Orán tartomány</u>	636 (ebből kényszermunkára ítélt rab: 371 fő)
<u>Algír tartomány</u>	1154
<u>Constantine tartomány</u>	346
Összesen	2136

Január 16-án de Surville francia ellentengernagy a *Savoie* fregatt fedélzetén visszaadta Chicarronak a *Numanciát* feletti parancsokságot, amely másnap visszaindult Cartagenába. Oránban ez volt az első alkalom, hogy ilyen nagy létszámú magas rangú spanyol menekültet fogadott be a város, de kétségtelen, hogy nem ők voltak az egyedüli spanyol menekültek és joggal feltételezhetjük, hogy a többi kantonalista városból és kikötőből is érkeztek menekültek Algériába.

Az oráni hatóságok ekkor két problémával szembesültek: hol helyezték el köztörvényes bűnözőket és mi legyen a politikai menekültekkel (azaz a *junta* tagjaival)?

A köztörvényes bűnözők esetében a kérdést megoldotta az 1765. szeptember 29-én született egyezmény, melynek értelmében e személyeket Franciaország köteles kiadni a spanyol hatóságoknak, akik azonban egészen 1874 áprilisáig húzták az időt. Nem csoda, hisz e bűnözők között akadtak gyilkosok, útonállók és más gonosztevők is. 21 fogvatartott azonban megszökött Mers-el-Kébirből, utánuk a francia hatóságok hajtvadászatot indítottak³²⁸.

Az igazi problémát a forradalmi *junta* tagjainak elhelyezése jelentette. Ennek kapcsán Algír főkormányzója így ír: „Oránban komoly veszélyt jelent, ha egy azonos nemzetiségű népcsoportot közvetlen kapcsolatban hagyunk egy ily előrehaladott párt politikai vezetőivel.”³²⁹

Ekkor Franciaország – mivel minél előbb szabadulni kívánt a menekültektől – megpróbált közvetíteni, és azzal a javaslattal állt elő, hogy ha a spanyol kormány amnesztiát hirdet a menekültek számára, akkor a franciák kiadják Madridnak Contrerast és politikai emigránsokat. Madrid azonban nem mutatott sok együttműködést. Erről tanúskodik Chanzy kormányzó levele is, amelyben arról panaszkodott, hogy a spanyol kormány egyetlen ügynököt sem küldött a helyszínre, aki az emigránsok kategorizálásában segítette volna a helyi hatóságokat. E kategorizálás végül csak a jól szervezett helyi csendőrség bevonásával volt megoldható. A köztisztaság azonban még ennél is nagyobb gondot okozott: az erődökben összezsúfolt fogvatartottak között

³²⁸ E szökekről egy részletes beszámolót találtunk a párizsi nemzeti levéltárban. E dokumentum szerint 1874. április 23-án éjjel 21 kényszermunkára ítélt spanyol fogvatartott megszökött az oráni kasbahból, annak falán rést ütve. A levéltári dokumentumból azt is tudjuk, hogy a falat a föld közelében fűták meg, ott, ahol csak a fal vastagsága csupán 40-70 cm volt, így nem csoda, hogy a nyílás elkerülte az őrszemek figyelmét. Az oráni hadosztály parancsnoka azonnali körözést rendelt el, s a szökevények közül hetet nem sokkal később elfogtak. (A.N.F. F⁷ côte 12689)

³²⁹ „A Oran, où il y a un danger de laisser en contact une population d’une même origine avec des représentants d’un parti politique si avancé.” (A.N.F. F¹⁸ côte MI 9.)

hamarosan felütötte a fejét a tifusz és a rühesség. Mivel ez Chanzy szerint azonnali orvoslást igényelt, nem várt Madrid válaszára, és saját hatáskörben látott a probléma megoldásához. Az algériai kormányzó a politikai fogvatartottakat az *Ardèche* nevű hajó fedélzetén Algéria három tartományában helyezte el, ahol a telepeseknél munkalehetőséget kaphattak. A kormányzó parancsára 250 főt a Sidi Ferruch-öbölben található erődbe vittek, 100 főt a Les Tagarins³³⁰ kaszárnnyába, 200 főt Dellys-be, míg 350 főt Bougie-ba szállítottak. A többieket (kb. száz főt) Oránban a Saint Grégoire erődben illetve Arzewban helyezték el. A menekültek természetesen hiába tiltakoztak az eltávolításuk ellen. A főkormányzó ekkor – egyelőre átmenetileg – napi 50–65 centime napi támogatást ígért a *junta* minden tagjának, erre azonban a szükséges pénzügyi keretet Párizsból kellett kérnie. Chanzy algériai kormányzó³³¹ ekkor arra kérte Chabaud-Latour belügyminisztert³³², érje el, hogy a spanyol kormány egy hajót küldjön a foglyok elszállítására. „Sokáig már nem tudjuk őrizni, felügyelni és táplálni őket. Madridnak minél hamarabb döntést kell hoznia a *junta* tagjaival és vezetőivel kapcsolatban” – írta Chanzy, majd hozzátette, hogy a madridi kormánynak mihamarabb intézkedéseket kellene hoznia a *junta* tagjaival és a fontosabb politikai menekültekkel kapcsolatban, „mert a *junta* megélhetés maradt tagjainak ellátását már nem sokáig tudjuk vállalni.”³³³ Hogy kérésének nyomatékot szerezzen, a kormányzó Broglie belügyminisztert is megkereste e problémával:

„Hercegi Fenség ! (...) Az 1714 fő karlista menekült (tisztok, 1501 katona, nők és gyermekek) személyenként 0,69 frank kiadást jelentenek költségvetésünknek (ez a legkevesebb összeg, amelyre eltartásuk költségeit csökkenteni tudtuk), ami naponta összesen 986,70 frankot jelent. Ebből kifolyólag az 1874. elején erre a célra megítélt 30 000 frankos hitelkeret az internálás első hónapjára is csak szűkösen volt elegendő, mivel e nincstelen emberek – köztük többen kórházi kezelést igénylő betegségben szenvednek – szükségleteinek fedezése miatt hivatalunk az ételmezési és szállásköltségeken felül további előlegeket volt kénytelen felvenni. Másfelől meg kell Fenségednek vallanom: hiába próbáltunk mindent megtenni annak érdekében, hogy e menekülteket külön a számukra fenntartott

³³⁰ Algír külvárosa

³³¹ **Antoine Alfred Eugène Chanzy**, Mac-Mahon marsall által 1873 júniusában kinevezett algériai főkormányzó.

³³² A.N.F. F⁷ côte 12689

³³³ „Je trouve pour indispensable d'insister auprès du Gouvernement espagnol d'envoyer un navire chargé d'emporter les forçats que nous ne pouvons cependant nous astreindre plus longtemps à garder, surveiller et nourri et qu'il prenne une disposition quelconque à l'égard des membres de la Junte et des principaux personnages politiques.”

műhelyekben és építkezéseken foglalkoztassuk, azok egyelőre nem állnak készen fogadásukra. Sőt, a menekültek között olyan is akad, aki nincsen munkaképes állapotban. Az óvatosság mondatja velem, Fenség, hogy ezen internált személyek számára egy második havi támogatásról is gondoskodnunk kell. E feltételek mellett csak remélni tudom, Excellenciás uram, hogy a február 6-i táviratomban³³⁴ igényelt újabb hitelkérelem kedvező elbírálásban részesül. Megítélésem szerint ahhoz, hogy e személyek elő tudják teremteni megélhetésük legfontosabb feltételeit, az ideiglenesen megítélt napi támogatás összegének 0,50 és 0,75 centime között kellene változnia – életkortól és rangjeltől függően.”

Versailles engedett Chanzy kérésének, és biztosította számára a szükséges pénzösszeget, amelyből a nincstelenné lett junta-tagok napi ellátását még egy hónapig biztosítani lehetett. E rendkívül költséges megoldás láttán azonban Párizs ráébredt, hogy minél hamarabbi intézkedésre van szükség, ezért 1874 nyarán eltörölték a spanyol menekülteknek folyósított napi segélyt³³⁵. Ez alól csak azok jelentettek kivételt, akik orvosi látellellettel bizonyították, hogy a harcokban szerzett sérülésük miatt munkavállalásra alkalmatlanok. Számukra a francia kormány továbbra is folyósította a napi segélyt, melynek összegét (0,75 frank) az anyaországbeli egyházi közösségek adományaival egészítették ki.

1874. február 3-án azonban Glücksberg külügyminiszter a „legolcsóbb” megoldást választotta: elrendelte a politikai és katonai fogvatartottak szabadlábra helyezését, de utasította a prefektust arra, hogy továbbra is tartsa őket szigorú megfigyelés alatt.

A hirtelen jött szabadság a deportáltakat Orán illetve Franciaország felé repítette. Az Oránban maradt Contreras 1874. áprilisában kiáltványban szólított fel a spanyol

³³⁴ Az algíri főkormányzó sürgőnye a belügyminiszternek: „A költségvetés 21. fejezetének értelmében a spanyol menekültek ellátására fordítható 30 ezer frank a mai napig még nem érkezett meg Ennek ellenére azt a következőképpen osztottam szét: algíri prefektus: 12 000 frank, oráni prefektus: 12 000 frank, constantini prefektus: 6 000 frank, összesen 30 000 frank. Kérem, erről a pénzügyminiszter urat is tájékoztassa. (...) Kérem az igényelt összeget sürgősségi jogcímen számomra kiutalni szíveskedjen.” (A.N.F. Côte F⁷ 12689)

³³⁵ „A francia kormány a polgárháborúk alatt és után egyaránt támogatta a karlista menekülteket. A júliusi monarchia különösen nagylelkű volt velük szemben: 1833-ban egy főhadnagy havi 150 frank segélyt kapott, egy dandártábornok vagy egy küldött 100 frankot, egy alacsonyabb rangjelzésű főtiszt napi 2 frankot, egy százados vagy egy hadnagy 1,50 frankot, míg egy altiszt vagy egy sorkatona 0,75 frankot. E támogatásokat azonban hamarosan csökkenteni kellett: 1840-ben egy főhadnagy juttatása már csak havi 91,15 frank volt, egy dandártábornok 54,70 frankot, egy brigadéros 50 frankot, egy ezredes napi 1,10 frankot, egy százados vagy hadnagy napi 0,88 frankot, egy altiszt vagy egy sorkatona pedig 0,44 frankot kapott naponta. E segélyek összege magasabb volt, ha a magas rangú tisztet felesége és/vagy gyermekei is elkísérték a száműzetésbe. 1840 áprilisában, az Espartero által megítélt amnesztia előestéjén 8000 karlista kapott támogatást a francia kormánytól.” (ZABALO, Joseph : *Le carlisme : la contre-révolution en Espagne* S&J Éditions, 1993. 188. old.)

kormánnyal szembeni felkelésre, melynek központja Orán lett volna. A gyorsan értesített spanyol kormány ekkor Contreras és társainak azonnali internálását követelte a franciáktól. Az oráni prefektus ekkor őrizetbe vette Contrerast, aki a szavát adta, hogy a jövőben nem tesz semmi olyat, ami sértené Franciaországot vagy Spanyolországot. E tétlenséget látva a junta többi vezetője az ellenállás más formáját választotta: Ferrer Párizsba, majd Brüsszelbe távozott, Galvez és Gutierrez pedig Svájcban kért és kapott politikai menedékjogot.

Ezzel egy időben a Fransico Serrano ezrede Murciában és Alicanteban visszaverte a karlista csapatok támadását. Ez arra sarkallta a spanyol kormányt, hogy az Oránban maradt karlisták és kantonalisták maradéktalan internálását kérje a francia kormánytól. 1874. december 20-án így írt erről az oráni prefektus: „(...) az oráni spanyol konzul kérésére, valamint a francia külügyminiszter úr utasítására elrendeltem azon oráni spanyol menekültek Guelmába és Sétifbe való internálását, kiknek politikai tevékenységét Madrid aggályosnak ítélte.”³³⁶

IV.3.5. Második karlista bevándorlás (1872–1876)

Az 1873-ban Levantében tetőpontjára hágott harmadik karlista háború a már említett kantonalista forradalom nyitánya, kísérője és következménye egyszerre. Don Carlos emberei rendkívül aktívak voltak Oránban, két vezetőjüket, José de la Canalt és Joaquín Fontest a francia kormányzó és a spanyol konzul különösen éber megfigyelés alatt tartotta. Nem minden ok nélkül: Canal és Fontes egy harminc fős karlista csoport vezetőiként szoros kapcsolatokat ápoltak a párizsi karlistákkal. A csoport fő feladata az volt, hogy az oráni spanyoloktól pénzadományt gyűjtsön, amelyet aztán fegyverek vásárlására fordítottak. A francia hatóságok figyelmét természetesen az sem kerülte el, hogy a fegyverekkel való üzletelésben légiósok is részt vettek. Az oráni spanyol konzul, Augusto de Burgos és a francia kormányzó Osmond tábornok szorosan együttműködtek a karlista csoport tevékenységének felgöngyölítésében, a légiósok csoportos dezertálásának felszámolásában, és az összeesküvéssel vádolt karlisták rács mögé juttatásában. Ennek ellenére azonban az oráni karlista csoport – amint hírét vette, hogy

³³⁶ A.N.P F⁸⁰ cote 1683 A.

Serrano visszatért Spanyolországba – új lendülettel folytatta tevékenységét Arzewben, Oránban és Mostaganemben³³⁷. A spanyol konzul kérésére ekkor Franciaország úgy döntött, hogy a három karlista vezért – Balcaldót, Morenót és Gimenez Mast – Guelmába internálja.³³⁸

1874 és 1876 között az oráni karlisták visszavonulót fűjtak, mígnem 1876. március 16-án Émile de Marcère francia belügyminiszter utasította a főkormányzót, hogy az összes Franciaországba menekült karlistát – 10-12 ezer fő – fogadja be³³⁹. Ezek a zömmel Châteauroux-ba internált karlisták elutasították az *indult* (kegyelmi rendeletet – erről értekezésünk következő fejezetében lesz szó), azaz nem kívántak hazatérni, de egy algériai utazás nem volt ellenükre.

Az algériai sajtó azonnal lecsapott az ügyre, mondván: Algéria minden dolgos munkást szívesen lát. A francia kormány a határig utazási hozzájárulást, Algériába pedig ingyenes átkelést biztosított a karlisták számára, mitöbb, munkalehetőséget is ígért számukra. A francia-algériai vasúti társasággal (Compagnie Franco-Algérienne) kötött megállapodás értelmében ugyanis a vasúttársaság 800 fő alkalmazását vállalta napi 3 frank fizetségért a Saïda és Arzew közötti vasútvonal építkezésén, míg egy másik megállapodás értelmében a *Société Générale des Travaux Publics d'Algérie* volt, amely több, mint 1000 spanyol foglalkoztatására tett ígéretet a Constantine-t Sétiffel³⁴⁰ összekötő vasútvonal építésén.³⁴¹

A karlistákat tehát Orán és Constantine tartományok várták. Ez utóbbi célállomást nemcsak a gyarmati hatóságok fogadták meglelégedéssel, hanem az algériai főkormányzó is, aki a belügyminiszterhez írott levelében az oráni utaztatás nehézségeinek ecsetelése mellett Constantine-ba való internálás politikai előnyeit hangsúlyozta. Ami azonban komoly aggodalommal töltötte el a főkormányzót, az a

³³⁷ Mostaganem (arab nyelven: مستغانم), Mostaganem wilaya székhelye (l.: 140 000 fő) Orántól északkeletre. (Forrás: Wikipédia)

³³⁸ Jordi, 127. o.

³³⁹ A.N.F. F⁸⁰ côte 1683 A és B.

³⁴⁰ Sétif (arab nyelven: سطيف) az azonos nevű wilaya székhelye, Algirtól 300 km-re keletre. (Forrás: Wikipédia)

³⁴¹ Jordi, 128. o.

karlista menekültek létszáma volt. Vajon Algéria be tudja-e fogadni ezt a 10-12 ezer karlistát anélkül, hogy ezért komolyabb gazdasági és politikai árat fizetne?³⁴²

Az algériai sajtó hasábjain zajló szópárbaj nyomán azonban hamarosan elterjedt a hír, hogy a karlista menekültek betelepítésének valódi és titkos célja az volt, hogy megerősítse a spanyolok gyarmatosítói szerepét. Az *Akhbar* című lap 1876. március 31-én beszámolt a 10 ezer karlista érkezése miatt kirobbant heves vitáról. A cikket az újságíró e gondolatokkal zárta: „hamarosan mindannyian látni fogjuk, amint az őket gyámolító intézmények először más elfoglaltságot találnak nekik, majd igazi telepeseket, végül igazi franciákat csinálnak belőlük!”³⁴³

Mindeközben a spanyol kormány általános amnesztiát hirdetett, melynek hírére Franciaországból több száz karlista indult meg az anyaország felé a Pireneusokon keresztül, és 1876 márciusában mindössze 65 karlista jelentkezett Oránba!

Az 1876-os amnesztia véget vetett az oráni karlista szervezkedésnek, és a mozgalom Guelmában³⁴⁴ újjászervezett tűzfészket is kioltotta.

³⁴² Érdekes adalék lehet, hogy e hatalmas létszámú karlista tömeg hallatán Párizsban a Comités carlistes de France (a franciaországi karlisták bizottmánya) fiókszervezeteként külön társaság alakult a karlista emigránsok oráni munkavállalásának megszervezésére!

³⁴³ „Plus tard, on verra sans doute à les utiliser autrement, à en faire des colons sérieux sous la protection d’institutions tutélaires, à en fairem ême des Français!” (Jordi., i.m. 128. o.)

³⁴⁴ Tartomány Algériában.

V. fejezet: *El indulto* (1876. március 8.)

A harmadik karlista háború végéhez közeledve, 1876. március 8-án a spanyol belügyminiszter, Romero y Robledo XII. Alfonz megbízásából kegyelmi rendeletet (*indultót*) adott ki, melyet minden érintett algériai tartomány kormányzója és francia megye előljárója kézhez kapott. Ennek előzménye, hogy a harmadik karlista háború utolsó fázisában nem volt ritka, hogy a lázadók, belátván, hogy felkelésük elbukott, letették a fegyvert, és – akár egyesével, akár csoportosan – a törvényhozáshoz folyamodtak kegyelemért, míg mások – makacsul kitartva a felkelés elvei és céljai mellett –, a forradalom bukásakor mindent és mindenkit hátrahagyva az emigráció mellett döntöttek. Ez arra sarkallta a spanyol kormányt, hogy a kegyelmi rendeletben a két viselkedésmódot megkülönböztesse egymástól.

A rendelet értelmében rendre és rangra való tekintet nélkül kegyelemben részesült és szabadon hazatérhetett minden olyan karlista lázadó, aki a forradalom végnapjaiban jobb belátásra tért, és letette a fegyvert. Ugyanez illette meg azokat a lázadókat, akik záros határidőn belül folyamodtak megbocsátásért: őket a spanyol kormány úgy tekintette, mint akik megtévelyedtek, és kényszerből, parancsra cselekedtek. Ám a kabinet azokkal a tisztekkel és katonákkal, akik semmilyen hajlandóságot nem mutattak a megbánásra, már nem volt ilyen nagylelkű, velük szemben Madrid „óvatossági intézkedéseket” helyezett kilátásba.

A rendelet így fogalmaz:

„... a haza kapui mindenkor nyitva állnak azok előtt, akik méltóak a megbocsátásra és múltban elkövetett bűneik elfeledésére. Ugyanakkor a kormány feladata marad, hogy azokat a személyeket szigorú figyelemmel kövesse, akik a közbiztonságot és a közrendet komolyan veszélyeztethetik. Kemény kézzel és kellő időben kell lesújtani azokra, akik újabb véres lázadások felbujtói lehetnek.”³⁴⁵

³⁴⁵ „Las puertas de la patria se abrirán fácilmente para todos cuantos sean dignas de alcanzar el perdón y el olvido de sus pasados yerros, pero, sin perjuicio de esto, es y será por algún tiempo para el Gobierno un imperioso deber el de vigilar con cuidadosa atención las personas y los actos de todos aquellos que sean capaces turbar la seguridad y el orden públicos; quedando apercebido además para mostrarse inexorablemente severo con los que pudieran soñar aun con nuevas y sangrientas aventuras.” (*Gaceta de Madrid*, 1876. március 8. T.I. pág. 567.)

A kegyelmi rendelet lényege a következő pontokban foglalható össze:

1. azok a sorkatonai rangban levő karlisták, akik 1876. február 1-je után léptek Franciaországba, 40 napon belül szabadon visszatérhetnek Spanyolországba, ahol amnesztiában részesülnek, feltéve, hogy hazatértük után 15 nappal (az Ebro bal partján fekvő provinciák esetében) illetve 30 nappal (az Ebro jobb partján levő tartományoknál) jelentkeznek egykori lakóhelyük előljárójánál, vagy ha oda nem akartak visszatérni, akkor az általuk választott helyiség első emberénél. Aki e határidőt nem tartja be, és igazoltatják, azt valamely tengerentúli hadseregbe sorozzák be, hacsak orvosi látlelettel nem tudja igazolni, hogy betegség, vagy más megoldhatatlan indok miatt nem tudott időben jelentkezni.
2. a karlista tisztek esetében a rendelet napjától külföldön csak akkor adhattak ki karlista útlevelet, ha a helyi konzulátus képviselőjének jelenlétében felesküdt a királyra, és útlevelének kiállítását személyesen kérte a spanyol kormánytól. A kérvényhez csatolni kellett az eskütétel jegyzőkönyvét és a konzulátus képviselőjének jelentését.
3. azt a karlista tisztet, aki a kegyelmi rendelet kihirdetése után a kormány külön engedélye nélkül tér haza, ennek elmulasztásáért azonnali hatállyal egyszerű sorkatonai rangban a kubai hadtestbe irányították tovább.
4. a Biscayában és Navarrában állomásozó karlista hadtestekben szolgált karlista tiszteknek, akik Spanyolországban maradnak, a rendelet kihirdetésétől számított 15 napon belül jelentkezniük kellett a letelepedésük helyszínéül választott tartomány előljárójánál. Előtte azonban hűséget kell esküdniük XII. Alfonznak, s csak ezután kaphatnak letelepedési engedélyt az általuk kiválasztott helyiségben. Annak érdekében pedig, hogy a „múltban elkövetett tetteik miatt semmiféle sérelem ne érhesse őket”, az eskütételről szóló tanúsítványt megkaphatták. Ezt az okiratot be kellett mutatniuk lakóhelyük polgármesterének.
5. a kormány további intézkedéséig a kegyelmi rendelet nem vonatkozott:
 - a. azokra a karlistákra, akiknek a foglalkozása a háború kirobbanása előtt a következők egyike volt: miniszter, legfőbb városi bíró (*corregidor*), háborús ügyekért felelős képviselő (*diputados a guerra*), *diputados forales*, bíró, adóábrabíró, jegyző, törvényszéki írnok, ügyészégi alkalmazott vagy jogi képviselő tanár illetve egyéb közalkalmazott.

- b. köztörvényes bűncselekmények gyanúsítottjai, még akkor is, ha állításuk szerint azokat megtorlás vagy bármi más indok alapján hajtották végre. „Ez utóbbi kategóriába tartozó személyekre letartóztatásukat követően a törvény minden szigorával le kell csapni.”³⁴⁶ – fogalmaz a rendelet.

A levéltári dokumentumokból³⁴⁷ tudjuk: 1876 márciusában kb. 16 000 karlista tartózkodott Franciaországban, akik közül 300 fő Orléansban, 733 fő Poitiers-ban, 711 fő Angoulême-ben, 1000 Châteauroux-ban, 829 Angers-ban, 350, La Rochelle-ben, 350 Tours-ban, 700 Tulle-ben, 900 Rodez-ben, 900 Albi-ban várta a hazatérést.³⁴⁸ Az egykori karlista központból, Bayonne-ból március 1-jén 1900 főt és 60 tisztet tettek vonatra Montauban, Agen, Angoulême, Orléans, Châteauroux, Tours és Angers felé. Március 2-a után Bayonne-ban mindössze 50 karlista maradt. A karlistákat elkísérte a helyiek változatlan rokonszenve: Bayonne-ban például minden vonatra szálló karlista egy napi élelmet és 4 szelet kétszersültet kapott útravalóul.³⁴⁹

E karlisták „mozgatása”, utaztatása azonban újabb terhet rótt a francia költségvetésre. A közlekedési társaságok ugyanis csak teljes áron vállalták a menekültek utaztatását³⁵⁰, és ennek költségei hamarosan meghaladták a francia kormány erre a célra biztosított keretét. Végül Párizs megegyezett a közlekedési társaságokkal: az 50 fős csoportokba szervezett menekültek féláron utazhattak³⁵¹.

³⁴⁶ „Los comprendidos en este último caso serán juzgados y castigados, si son habidos, con todo el rigor de las leyes.”

³⁴⁷ Ezek: A.N.F. F⁷ 12576 és F⁷ 12577 (Indulto. Rapatriement des réfugiés carlistes).

³⁴⁸ A.N.F. F⁷ 12576 A belügyminiszter levele a közmunkáért felelős miniszterhez, 1876. március 11.

³⁴⁹ A.N.F. F⁷ 12576 „A Bayonne chaque homme recevra un jour de vivres et 4 biscuits au moment de monter en chemin de fer.” (Szerző nélküli feljegyzés. 1876. március 15.)

³⁵⁰ A.N.F. côte F⁷ 12690-12691.

³⁵¹ „Les deux compagnies, se rendant à mes observations, m'ont fait connaître que pour le retour, elles régleraient d'après le demi-tarif les frais de transports des Carlistes déjà rapatriés ou restant encore à rapatrier, qui ont voyagé ou qui voyageront par groupes de 50 personnes (ou payant pour ce nombre), sur la réquisition des Préfets.” A közmunkáért felelős miniszter sürgönye a belügyminiszterhez, 1874. május 19. (A.N.F. F⁷ 12576)

Az *indulto* azonban úgy tűnik, nem minden karlistát győzött meg arról, hogy a rendelet kitételeinek eleget téve valóban büntetlenül hazatérhet Spanyolországba.

12. ábra: *Indulto*-ra jelentkező karlisták Vitoriaiban, 1875 (Forrás: Koldo Mitxelena Kulturunea)

Ahogy az Émile de Marcère belügyminiszternek 1876. március 18-án Párizsban kelt és a prefektusokhoz intézett körleveléből megtudjuk, a franciaországi karlisták körében nagy volt a gyanakodás és a bizonytalanság. Ezért Marcère tárgyalást kezdeményezett a Glücksberg külügyminiszterrel, akit arra kért, hogy megbeszélésükről tájékoztassa a spanyol kormányt is. Glücksberg a spanyol kormány franciaországi ügyekkel megbízott miniszterét, Montebello grófot értesítette e megbeszélésről, aki sietett tolmácsolni kormánya válaszát. „Az állítólagos akadályok, melyeket a spanyol kormány a karlisták békés hazatérésének útjába gördít – minden alapot nélkülöznek, és csak arra szolgálnak, hogy gyűlölettel töltsék el a Királyra felesküdni készülő menekülteket. Eleddig egyetlen hazatért karlistát sem ért sérelem politikai múltja miatt, és csak nagyon keveseket idéztek bíróság elé köztörvényes bűncselekmények elkövetése miatt. Őfelsége, XII. Alfonz, legteljesebb megbocsátásának jeléül kész további kedvező intézkedésekkel megkönnyíteni a karlisták hazatérését és a lázadás előtti életformájuk újakezdését.” – írja válaszában Montebello 1876. októberében.³⁵²

³⁵² „Les bruits mis en circulation sur les prétendus obstacles apportés par ce cabinet à la rentrée des Carlistes en Espagne sont dénués et dont le fondement paraît n'être qu'une manœuvre destinée à entretenir les sentiments hostiles des réfugiés qui seraient décidés à se soumettre. Aucun d'entre eux n'a été inquiété pour son passé politique, un très petit nombre seulement a été cité devant les Tribunaux pour délits de droit commun. (...) Enfin, loin de mettre obstacle à la rentrée en

Azonban nem csak a spanyol kormány jószándéka kérdőjeleződött meg a karlista menekültek körében, hanem esetenként maguk a volt lázadók is megpróbálták kijátszani az *indulto-t*. Egy 1876. július 17-i, a *Gaceta de Madrid*-ban megjelent és Primo de Rivera által kiadott körlevél tanúsága szerint a spanyol kormány értesülései szerint egyesek – többnyire köztörvényes bűnözők – csak azért álltak a karlisták közé, hogy kegyelemben részesüljenek, és mentesüljenek a katonai szolgálat és minden egyéb büntetés alól. Ezért XII. Alfonz elrendelte, hogy a hadseregből dezertált karlistákra az 1874. július 31-i, dezertőrökre vonatkozó törvény értelmében halálbüntetés, családtagjaikra letartóztatás, és deportálás várt.

Espagne des réfugiés carlistes encore internés en France, le gouvernement d'Alphonse XII serait disposé à faciliter par de nouvelles mesures de bienveillance le retour de ceux qui, en se soumettant à l'état de choses actuel, veulent reprendre les occupations auxquelles ils se livraient avant l'insurrection."

VI. fejezet: Jószomszédi viszonyból diplomáciai feszültség

VI.1. Spanyol vádak

XII. Alfonz kormánya természetesen rosszállóan fogadta a bayonne-i karlista központ tevékenységéről és a de la Vega de Armijo követ kitartó tiltakozása ellenére virágzó határ menti csempészetéről érkező híreket. 1874 és 1876 között többször is felszólította a francia kormányt, hogy a karlista menekültekkel szemben és a csempészet felszámolása érdekében fokozottabb határozottsággal lépjen fel. Minderre alapos oka volt. Noha a júliusi monarchiától a III. köztársaságig *hivatalosan* valamennyi francia kormány a törvényes madridi hatalom képviselőinek pártján állt, és komoly szankciókat helyezett kilátásba karlistákkal szemben³⁵³, a délfancia területekre delegált francia ügynökök folyamatosan arról számoltak be, hogy a helyi lakosság dacol a karlistákra vonatkozó központi utasításokkal.

Ez természetesen a két ország viszonyára is rányomta bélyegét.

Franciaország és Spanyolország gyakran változó viszonyát jól mutatja, hogy míg I. Amadeo monarchikus Spanyolországa meglegedéssel vette tudomásul, hogy Franciaország 1872-ben hermetikusan lezárta határait, és minden karlista menekültet letartóztatott, internált, vagy visszatoloncolt, 1873 februárjától – amikor Franciaország az *Ordre Moral*³⁵⁴ politikájával ismerkedett – az I. köztársaság vezetőinek ez már kevés volt. Madrid a sajtón keresztül élesen bírálta a francia kormány Pau-ba rendelt képviselőjét valamint Basses-Pyrénées közismerten karlista-szimpatizáns prefektusát,

³⁵³ Ezt az álláspontot már 1855-ben világosan megfogalmazta Adolphe Billaut belügyminiszter, amikor Alsó-Pireneusok prefektusának így ír: „Kormányunk nem fogja tűrni, hogy a spanyol menekültek Franciaország vendégszeretetével visszaélve összeesküvést szöjenek egy általunk elfogadott kormánnyal szemben” A belügyminiszter levele Alsó-Pireneusok prefektusához, 1855. június 17. A(H)MAE, H 2843 (1855/55. Legación en París. Carlistas. Gastos secretos).

³⁵⁴ *Ordre moral* (erkölcsi rend) Patrice Mac-Mahon által meghonosított konzervatív-klerikális politika. Adolphe Thiers 1873-es bukása után az új köztársasági elnök, Mac-Mahon május 26-án a parlamenthez intézett szónoklatában ismertette politikáját, amelyet a konzervativizmus és a klerikalizmus jegyében képzelt el. Az Albert de Broglie által vezetett kormány célja az erkölcsi rend visszaállítása volt, a Broglie-kormány pedig „az erkölcsi rend kormánya” elnevezést kapta (1873. május–1874. március). Az egyház maradéktalan támogatását élvező politika üldözőbe vette a sajtót és felmentette hivatalukból a republikánus tisztségviselőket. Az *Ordre Moral* az 1877. októberi választásokon a republikánusok győzelmével véget ért.

Nadaillac márkit³⁵⁵, mondván: a monarchikus restaurációt tervező francia kormányról nagyon is könnyen elképzelhető, hogy a karlistákat támogatja. Néhány részlet az 1874 júniusában a madridi sajtóban megjelent vádaskodásokból: „a karlista ügynököket hihetetlen tolerancia övezi Dél-Franciaországban”, „Dél-Franciaország tranzitzőna a Spanyolországban északnyugatról északkeletre vándorló karlisták számára”, „Bayonne-ban büntetlenül működhet karlista toborzóiroda”, „a bayonne-i rakparton fényes nappal zajlik a fegyvercsempészet”, „Saint-Jean-de-Luz utcáin uniformisban parádéznak a karlisták”, vagy egy hosszabb részlet: „Köztudomású, hogy pireneusi megyékben a karlisták valóságos fegyverarzenált halmoztak fel. A *Pretendiente* itt lel menedékre minden alkalommal, amikor a királyi csapatok támadásba lendülve közelről fenyegetik személyét, és a katonai expedíciók is innen szerveződnek. Nincs olyan bayonne-i polgár, aki ne tudna mutatni egy olyan házat, vagy tanyát, ahol a felkelők juntái titkos gyűléseiket tartják. Azonban furcsa, hogy a francia rendőrség szeme mintha be lenne kötve, a csendőrség pedig mindig későn érkezik a helyszínre, és már nem tud lecsapni rájuk. A határon posztoló alakulatoknak pedig nincs más dolga, mint a hegyek hófödte csúcsaiban vagy a Bidassoa sodrásában gyönyörködni.”³⁵⁶

A sajtó nyilvánossága mellett Madrid a diplomácia zártkörű csatornáit is igénybe vette, hogy Párizsra nyomást gyakoroljon. Ebben elsődleges megbízottja a meggyőződéses liberális párizsi követ, de la Vega de Armijo márki volt, aki azzal vádolta Párizst, hogy a közönyös és hallgatásba burkolózó francia hatóságok megengedhetetlenül elnézőek a karlistákkal szemben, és kizárólag a minimális diplomáciai kötelezettségeiknek tesznek eleget (emlékezzünk: ő küldte a határ menti területre Tailleret nevű ügynökét!). A párizsi nemzeti levéltárban található kötetben³⁵⁷ évszám szerint, nyomtatott formában olvashatók a követ levelezései az 1870 és 1874 közötti évekből. A követ leveleiben folyamatosan kritizálja a francia hatóságokat, és esetek százait hozza fel ennek alátámasztására. Említést tesz arról, a francia csendőrség éberségét folyamatosan kijátszó Don Carlos és hívei több, mint egy éven keresztül teljes titokban folytathatták a felkelés előkészítését. Ennek kapcsán a márki megengedhetetlennek tartja, hogy

³⁵⁵ in: *L'Indépendant*, 1873. február 21.

³⁵⁶ J-P. JOURDAN gyűjtése, *Mouvements autour de la frontière* 13.-17. o.

³⁵⁷ Antonio Aguilar y Correa, Marqués ARMIJO DE LA VEGA, *Correspondances et Mémoires*. Documents diplomatiques – Série France, Paris, 1880. Ezek az üzenetek és levélrészletek a márki által a határ menti megyék spanyol konzuljainak és a déli megyék prefektusainak címzett levélgyűjteményéből valók, amelyet a párizsi nemzeti levéltár őriz. Ebben 1870 februárjától 1874 októberéig, időrendi sorrendben követik egymást a beszámolók.

egyetlen francia hatóság se ismerje Don Carlos rejtékhelyét. „Ebből úgy tűnik számomra, hogy Párizsnak egyáltalán nem áll szándékában a legitim spanyol kormány odaküldött ügynökeit kutatásaikban és munkájában segíteni. A francia hatóságok vagy teljes hallgatásba burkolóznak, vagy azt válaszolják, hogy e reklamációkat diplomáciai úton kell megtenni. Ez az út azonban a korszerű találmányok ellenére sem olyan gyors, mint amennyire az ilyen természetű ügyek azt igényelnék.”³⁵⁸ – fogalmaz. Vega de Armijo szerint ez történt Lizzaraga karlista tábornok esetében is, aki 29 főnyi kísérete egy spanyol hatóságok által kiállított útlevéllel minden nehézség nélkül eljutott Bayonne-ból Perpignan-ba (365 km!). „Könnyű dolog útlevélhez jutni, de vajon e dokumentum tartalmazta-e a 29 fős kíséretet, a 15 lovat és a 22 nagyméretű csomagot? Kérdezem én, miféle felelősséggel tartozik egy olyan ország rendőrsége, amely csak akkor tartóztatja fel a követendő személyeket, ha azoknál nincsen útlevél?”³⁵⁹ – teszi fel jelentésében a kérdést keserűen a követ. A másik emlékezetes eset a márki szerint Pármai Margit hercegnő „hangos csinnadrattával” kísért érkezése Franciaországba, amely a prefektusok figyelmét úgy tűnik, elkerülte. „Pedig igencsak kiemelt figyelmet érdemelt volna, hisz a hercegnő fontos szerepet játszott az estellai³⁶⁰ eseményekben, az abárzuza-i kivégzésekben, a cuenca-i gyilkosságokban és az olotz-i mészárlásban.”³⁶¹ – fogalmazza meg kritikáját a márki.

Vega de Armijo Basses-Pyrénées prefektusát is élesen bírálta Broglie hercegnek, az akkori francia belügyminiszternek 1874. október 4-én írt feljegyzésében³⁶². Mint írja, bizonyítást nyert, hogy Don Carlos Bayonne és Pau környékén tartózkodott és ott

³⁵⁸ „Il me paraît donc qu'aucune autorité française ne veut découvrir le lieu de sa résidence, ni ne veut accepter pour l'aider dans ses recherches la coopération d'aucun agent du gouvernement légitime d'Espagne. Les autorités françaises répondent ou par le silence le plus absolu ou elles font savoir que les réclamations doivent être adressées par la voie diplomatique, voie que, malgré les inventions modernes, n'a pas pu atteindre la rapidité que ces sortes d'affaires exigent.” (i.m. 76. o.)

³⁵⁹ „L'acquisition d'un passeport est chose facile, mais ce document comprenait-il aussi les 29 individus, les 15 chevaux et les 22 gros colis? Quelle responsabilité ne pourrait-on exiger de la police d'un pays qui n'arrête les personnes qu'elle doit poursuivre que lorsqu'elles ne sont pas munies de passeports?” Note du marquis de la Vega de Armijo, Paris, 4 octobre 1874 (i.m. 110. o.)

³⁶⁰ Mint ismeretes, Don Carlos 1873-ban elfoglalta Estellát és Bilbaot, és nemcsak Serranot, hanem utódját, Concha tábornokot is megfutamította (1874.) Az estellai diadal után számos hadifoglyot agyonlővetett véres bosszút állva ellenségein (olotz-i mészárlás, cuenca-i és abárzuza-i gyilkosságok).

³⁶¹ „Un autre fait non moins précis est l'entrée en Espagne et la rentrée en France avec ostentation de la Princesse Marguerite accompagnée d'un nombreux personnel que Messieurs les Préfets appelaient sa suite. Son séjour dans les départements de Midi, non pas à l'époque ou à la retraite de son mari échappait aux recherches des Préfets, mais bien après que cette princesse eût joué un rôle important à Estella, à la suite des horribles exécutions de Abárzuza qui précédèrent les vols et les assassinats de Cuenca et l'hécatombe d'Olotz.” (i. m. 112. o.)

³⁶² A.N.F. F⁷ 12690

rendszeres gyűléseket tartott, mielőtt 1872. május 2-án Sare-nál átlépte volna a határt. Bayonne alprefektusa értesítette a spanyol konzult, hogy e napon Don Carlost dél és egy óra között emberei Sare városában látták.³⁶³ A konzul ekkor a karlisták azonnali letartóztatását és megfigyelés alá helyezését követelte a helyi prefektustól, akinek még azt is megjelölte, hogy hol, melyik házban lephetik meg a *Pretendiente*-t. Ám még e pontos útmutatások sem voltak elegendőek ahhoz, hogy a prefektus kiadja a herceg elleni letartóztatási parancsot: Don Carlos az előre megjelölt napon kíséretével a Pireneusokon keresztül spanyol földre lépett. A kémei útján jólétesült márkít az böszítette fel, hogy mint írja: „Don Carlos spanyol földre lépésének másnapján Basses-Pyrénées prefektusa hivatalosan azt állította a köztársasági elnöknek küldött sürgönyében (...), hogy május 2-án személyesen járta be a vidéket, hogy megbizonyosodjon a köztársasági elnök parancsának maradéktalan teljesítéséről. Ott azonban nagy meglepéssel tapasztalta az ott szolgálatot teljesítők éberségét és lázas igyekezetét, majd a távirat végén hozzáteszi: Semmit sem tudok Don Carlosról, még azt sem, hogy Franciaországban van, vagy már Spanyolországban. Mindenesetre nyitva tartom a szemem.”³⁶⁴

1874. október 4-i levelében Vega de Armijo magyarázatot követel a prefektustól e nyilvánvaló képtelenségre. „Értesüléseim szerint a *Pretendiente* nemcsak, hogy napokat töltött Bayonne környékén anélkül, hogy a francia hatóságok előállították volna, hanem négy nappal korábban híveivel még egy titkos gyűlésen is részt vett! Kérem, erősítse meg értesülésemet”. A prefektus 2 nappal későbbi válaszában így ír: „Excellenciás Uram! Szíves tájékoztatására értesítem, hogy a rendelkezésemre álló információk szerint Don Carlos május 2-án, hajnali 1 óra körül lépte át a francia határt. Bayonne-ba négy nappal korábban, szárazföldi úton érkezett, és ottani híveinek otthonában talált szállást. (...) Jelentéseimben mindig is hangsúlyoztam, hogy amint Don Carlos országunk területére lép, rendkívül nehéz – hogy azt ne mondjam, lehetetlen – lesz rajtaütni. Ottani francia arisztokrata barátai fáklyával világítják meg előtte az utat, vigyáznak biztonságára és készítik elő utazását, és ebben az egyház tagjai is segítik...

³⁶³ Erről értekezésünk egy korábbi fejezetében, Alexandre Dubrocq naplójának ismertetésekor írtunk részletesen.

³⁶⁴ „Le Préfet des Basses Pyrénées a dit officiellement au Président de la République (...) un jour après l'entrée de Don Carlos en Espagne, qu'il avait parcouru le 2 mai la frontière pour se rassurer de l'exécution ponctuelle des ordres de Monsieur le Président de la République, et qu'il était satisfait du zèle et de la vigilance de tous ses subordonnés, ajoutant à la fin du télégramme les mots suivants: Je ne puis rien savoir de Don Carlos j'ignore même s'il est chez nous ou en Espagne. Je veille avec beaucoup d'activités à cet égard.” Note du marquis de la Vega de Armijo, Paris, 4 octobre 1874 (A.N.F. F⁷ 12690)

Sajnos számolnunk kell a Don Carlos ügyével rokonszenvező franciák cinkosságával (...).”³⁶⁵

„A vendégszeretetet nem jelenthet egyet a cinkossággal. Szomorúan látom, hogy egy valaha baráti ország ily elnézően bánik a polgárháború felbujtóival szemben. Ismételten követelem tehát internálásukat!” – válaszol de Armijo a prefektus vádjaira, majd így folytatja: „sajnos azok a karlisták, akiknek a deportálását már hónapokkal azelőtt kérelmeztem, ügynökeim jelentése szerint továbbra is szabadon járnak-kelnek Bayonne utcáin, miközben a spanyol menekültek száma egyre csak növekszik, a lázadók bandái titkos szervezkedésbe fogtak Franciaországban, a fegyverek és egyéb hadifelszerelések akadálytalanul jutnak be az országba, és a csempészet virágzik a Bidassoa-n.”

A követ szerint az is elfogadhatatlan a prefektus azon állítólagos indoka, amelye hivatkozva nem volt hajlandó fogadni a spanyol konzult, aki a karlisták internálásáról szeretett volna egyeztetni vele. Ez az indok az volt, hogy az internálandó személyek Margit hercegnő kíséretéhez tartoztak, és mivel a hercegnő közvetlenül a külügyminiszter és a spanyol követ megfigyelése alatt állt, az internálási tilalom a hercegnő kíséretének tagjaira is vonatkozott. „Nehezen látom be, hogy e kifogás elfogadható legyen, és azt sem tudom, hol kezdődik és hol ér véget egy olyan kíséret, amelyben minden karlista helyet kaphat. De la Torre báróval kapcsolatban például – kinek szintén kérelmeztük internálását – e hivatalnok [ti. a prefektus] ragaszkodik ahhoz, hogy annak személye érinthetetlen, mert noha köztudomásúlag a karlistákhoz tartozik, már régen nem foglalkozik azok ügyeivel, hanem jelenleg Pauban tartózkodik. Ez több, mint különös magyarázat”³⁶⁶ – véli de Armijo.

A Bidassoa-folyón zajló csempészzettel kapcsolatban a márki szintén élesen bírálja Párizst. „A folyó vizére telepített úszó fegyver és egyéb hadieszköz-lerakatok francia fennhatóság alá tartoznak, ami sérti a Franciaország és Spanyolország között 1856. decemberében kötött egyezmény kiegészítő rendelkezéseinek 1. cikkét. Annak ellenére,

³⁶⁵ A.N.F. F⁷ 12690. Lettre du Préfet des Basses Pyrénées à l’Ambassadeur d’Espagne à Paris. 6 octobre 1874.

³⁶⁶ „Il serait un peu difficile de savoir si cette excuse pouvait être acceptée, où commence et où finit cette suite dans laquelle tous les Carlistes peuvent être compris: à l’égard du baron de la Torre dont l’internement avait été aussi réclamé, nous voyons ce fonctionnaire s’attribuer la faculté de ne pas l’éloigner, parce que bien que Carliste, il ne s’occupait pas des affaires de son parti, tandis qu’il se trouve actuellement à Pau. C’est une explication qui m’est plus qu’étrange.” Note du marquis de la Vega de Armijo, Paris, 4 octobre 1874 (A.N.F. F⁷ 12690).

hogy a francia hatóságok jól ismerik e megállapodást, a lerakatok továbbra is ott vannak.”³⁶⁷

Mivel azonban Vega de Armijo vádaskodása és a madridi kormány folyamatos nyomása nem ért célba a határ menti megyékben, a spanyol kormány úgy döntött, hogy békülékenyebb hangnemre váltva egy javaslattal áll elő. „A spanyol kormány a gyökerénél kívánja megragadni a problémát, hiszen egy ily nagyszabású intézkedés sikerével megelőzhető lenne az óriási költség, amelyet egy hosszúra nyúlt polgárháború esetén a határvidék ellenőrzése emésztene fel” – írja a követ néhány hónappal később. E javaslat lényege három pontban foglalható össze. 1. Párizs vezényeljen nagy létszámú fegyveres csapatokat, és a már ott állomásozó spanyol alakulatokkal közösen vegyék fel a harcot a csempészek és az illegális határátkelők ellen. 2. a Bidassoa folyón – ahol a bayonne-i szerződések ellenére továbbra is virágzott a fegyverkereskedelem és -csempészet – a két ország közösen lássa el a határvédelem feladatát, illetve 3. Spanyolország határ menti megyéinek élére olyan, a francia kormányhoz is lojális előljárókat kell kinevezni, akik korábban hasonló funkciót nem láttak el. Madrid szerint csak így érhető el, hogy a polgárháború mihamarabb véget érjen, „hiszen ezáltal egyszer s mindenkorra el tudnánk oltani Bayonne, Pau, Oléron és Perpignan karlista tűzfészkeit” – véli a követ, aki hozzáteszi: „Portugália, kivel határunk legalább olyan hosszú, mint Franciaországgal, jó példával szolgálhatna Párizsnak.”

A márkí így zárja Broglie belügyminiszternek írt levelét: „Végezetül, Excellenciás Uram, engedelmével felhívom a figyelmét arra az anomáliára, melynek eredményeképpen a liberális Franciaország, akarata ellenére, összetéveszthető a spanyol abszolutizmus védelmezőivel.”³⁶⁸

³⁶⁷ „Il s'agissait des bâtiments français stationnés sur la Bidassoa et servant d'entrepôt à toute sorte de marchandises et à la contrebande de guerre: ce fait constitue une violation de l'article Ier des dispositions additionnelles au traité de limites entre la France et l'Espagne du décembre 1856. Malgré que l'administration française ait connaissance de ce fait, les dépôts continuent toujours à la même place.” Note du marquis de la Vega de Armijo, Paris, 4 octobre 1874 (A.N.F. F⁷ 12690).

³⁶⁸ Uo. „Pour terminer, Monsieur le Duc, je me permets d'attirer votre attention sur l'anomalie qui résulte de voir la France libérale confondue, contre sa volonté avec les protecteurs de l'absolutisme en Espagne.”

VI.2. Francia viszontválasz

A francia kormány nem várt sokáig a viszontválaszra, melyek közül különösen a Bidassoa-folyóval kapcsolatos vádak érintették érzékenyen. Egy aláírás nélküli, de a francia belügyminisztérium pecsétjével ellátott levél szerzője (stílusából és a megszólításból valószínűsíthetően maga Glücksberg belügyminiszter) a három vádat (a Bidassoa-folyó felügyelete, a karlisták gyengekező internálása és a fegyvercsempészet) sorra véve a következő választ adja Vega de Armijo feljegyzésére.

„Azzal, hogy a spanyol memorandum szerzője [ti. a márki] a francia kormány felelősségét firtatja a csempészet kialakulásában, több bizonyítható ténnyel keveredik ellentmondásba. E tények mindegyike azt igazolja, hogy ha a Bidassoán zavartalanul folytatódhat a csempészet és partján a csempészarukat rejtő lerakatok sorakoznak, akkor e sajnálatos helyzet kizárólag a spanyol hatóságok tétlenségével magyarázható. Ha tehát e memorandum szerzője a francia hatóságokat tehetetlenséggel, a karlisták iránti jóindulattal és cinkossággal vádolja, akkor indokolja is azokat. Ehhez a spanyol kormánynak elég lenne bebizonyítania, hogy a Bidassoa-n nap mint nap csempészett áru szállító hajók, illetve a folyóra telepített, és az utóbbi években megsokszorozódott úszó lerakatok francia fennhatóság alá tartoznak.”³⁶⁹ A levél szerzője úgy vélte, hogy ennek bebizonyítása nem lesz könnyű. Számos dokumentum, hajónapló és rakodási jegyzőkönyv bizonyította ugyanis, hogy e hajók és úszó lerakatok az esetek többségében spanyolok voltak, s valahányszor a francia vámhatóságok az 1868-as egyezmény értelmében jegyzőkönyvet akartak felvenni, a spanyol állampolgárok nem ismerték el illetékességüket. Azon kevés esetben pedig, amikor franciákat kaptak csempészetben, jegyzőkönyveket vettek fel, amelyeket eljuttattak a prefektúra illetékes szerveihez. „A spanyol adminisztráció egyetlen esetben sem járt el hasonlóképpen és e

³⁶⁹ „Pour justifier les reproches, l'inaction, la complaisance et presque la complicité formulés dans le mémorandum contre l'administration française, il faudrait que le gouvernement espagnol établît que les barques qui, journellement, ont surmonté la Bidassoa chargés d'objets de contrebande et les entrepôts flottants qui se sont multipliés sur cette rivière dans ces dernières années, étaient français, y, comme tels soumis à la justification de la France. Or, cette démonstration n'est même pas effrayée, il résulte de nombreux documents qui sont entre nos mains que les barques et ces entrepôts étaient tous ou à peu près tous espagnols. Presque toujours, quand nos agents ont voulu verbaliser dans les termes de la convention de 1868, ils se sont trouvés en présence de nationaux espagnols déclinant avec raison leur compétence. Dans les cas tout à fait exceptionnels où ils avaient à faire à des français, ils ont dressé des procès verbaux qui ont été transmis aux conseils de préfecture.”

tétlenség miatt vámszerveink munkája meghatványozódott” – állt Párizs viszontválaszában.

Madrid fenti javaslata végül meghallgatásra talált Párizsban, és a két kormány kiegészítő megállapodást kötött egymással, melynek értelmében közösen látták el a határ felügyeletét. Október 23-án a francia, majd október 28-án a spanyol ágyúaszád is elfoglalta megfigyelőállását a folyón.

A második vád a karlisták internálásával volt kapcsolatos. A levél szerzője érvelését azzal kezdi, hogy március hó elején a köztársasági elnök rendkívüli utasításba adta Basses-Pyrénées prefektusának azt, hogy minden menekültet és foglalkozás nélküli spanyolt a határvidékről az ország belseje felé kell internálni (azaz el kell távolítani a határtól), még akkor is, ha a spanyol konzulátus már nyilvántartásba vette őket. E szigorú intézkedés alól csak a földművesek és a mezőgazdasági feles bérlek jelentettek kivételt, akik nem politikai, hanem pusztán megélhetési okokból éltek Franciaországban. A határvidéken található egyéb megyékből, ahol a menekültek kisebb számban fordultak elő, a prefektusoknak szóló központi utasítás már nem volt ilyen pontos és szigorú: csak a konzulátuson be nem jegyzett karlistákra vonatkozott. „Kijelenthetjük, hogy a spanyol kormány nyomása alatt meghozott intézkedések túlzott szigorúsága szembeötlő.” – jegyzi meg feljegyzésében Glücksberg, majd így folytatja: „Basses-Pyrénées megye prefektusa [ti. Nadaillac márki] több esetben sem szívesen teljesítette e parancsot (...) ám a katonai hatóság – teljes joggal – ezt nem fogadta el, mondván, hogy egy utasítást csak egy rangidős parancsnok változtathat meg.”³⁷⁰

A karlistákkal szemben alkalmazott bánásmód tekintetében a francia polgári és katonai hatalom szembenállása tehát már nem volt titok. A prefektus ügyeskedéseit megelégtelve a francia hadügyminisztérium államtitkári posztját betöltő Lefort tábornok vette át az internálások irányítását. „Az a túlzott elővigyázatosság, amellyel spanyol kormány a karlisták fegyver- és lőszerellátását és újjászerveződését akarta megakadályozni, véleményünk szerint vitatható. Ezzel együtt úgy véljük, országunknak nem feladata annak megállapítása, hogy a jószomszédi viszony, melyet minden

³⁷⁰ „On peut affirmer que ces mesures prises sous la pression du gouvernement Espagnol sont d'une sévérité excessive. Dans les départements des Basses Pyrénées, le préfet ne les a fait exécuter qu'à son corps défendant et pour ne pas mécontenter ses administrés il a dû faire de nombreuses exceptions dans l'application. Mais l'autorité militaire n'a pas voulu admettre ces tempéraments; elle a fait observer avec raison qu'un ordre une fois donné ne peut être modifié que par un ordre contraire donné par le Chef qui a le commandement supérieur.”

szándékunk fenntartani, magában foglalja-e azt, hogy egy francia megyét kitegyünk a spanyol események utóhatásainak. Egy biztos: a kitűzött célt, vagyis a karlisták eltávolítását a határvidékről nem sikerült megvalósítani”³⁷¹ – írja Glücksberg, majd hozzáteszi: különös módon épp a francia hatóságok gondatlanságáról panaszkodó követ és spanyol konzulátus bocsátotta ki azokat a dokumentumokat, amelyekkel a lázadók valódi kilétüket titokban tudták tartani. „Spanyolországgal fenntartott jó viszonyunk feltétele, hogy a spanyol kormány képviselői ne lépjenek ki szerepükből, ne avatkozzanak bele rendőrségünk munkájába, hanem foglalkozzanak saját állampolgáraik egyéni érdekeivel.”³⁷²

A cél továbbra is világos volt: úgy kell őrizni a határt, hogy azon egyetlen felfegyverzett személy – akár karlista, akár a köztársasági hadsereg katonája – se tudjon átlépni letartóztatás és internálás nélkül. „Csak ezzel a határozott intézkedéssel lehet megakadályozni, hogy a magas beosztásukban tetszelgő spanyol hivatalnokok támadásokat vezényeljenek, melynek célpontja nem a spanyol ellenfél, hanem a francia nép, országunk területén és kormányunk fennhatósága alá tartozó vizeken. Ilyen események többször is előfordultak amióta Biriadou-ban karlista bandához tartozó felfegyverzett spanyolok két honfitársunkra támadtak.” „Az talán helyénvaló, hogy a Prefektus úr március 29-én szigorú parancsban utasította beosztottjait arra, hogy a határ menti településekről kivétel nélkül minden spanyolt – függetlenül attól, hogy szerepel-e a nyilvántartásban vagy nem – el kell távolítani, miközben mi tűrjük, hogy a spanyol csapatok saját országunk területén állampolgáraink biztonságára és szabadságára törjenek?”³⁷³ – teszi fel a kérdést a belügyminiszter.

Végezetül Glücksberg egy javaslattal áll elő: csak azok a spanyolok kaphassanak tartózkodási engedélyt Franciaországban, és csak azokat védje a francia törvény, akik a

³⁷¹ „On pourrait discuter l'utilité des précautions exagérées qui ont été prises pour empêcher les Carlistes de se ravitailler et de reformer leurs bandes sur le territoire français. (...) Il ne nous appartient pas d'examiner si les rapports de bon voisinage qu'il importait de maintenir, exigeaient que l'on mît un département français dans une situation telle qu'il supporte le contrecoup des moindres événements qui se produisent en Espagne; mais ce qu'il y a de certain, c'est que le résultat cherché n'a pas été atteint. On n'a pas réussi à éloigner les Carlistes de la frontière.” (A.N.F. F⁷ côte 12690).

³⁷² Uo.: „(...) pour assurer le maintien de nos bonnes relations avec l'Espagne tout en obligeant les représentants du gouvernement espagnol à rester dans leur rôle qui ne consiste pas à s'immiscer dans la police de notre territoire, mais à s'occuper des intérêts individuels de leurs nationaux?”

³⁷³ Uo.: „Y avait-il là un motif suffisant pour provoquer les ordres rigoureux qu'à la date du 29 mars Monsieur le Préfet transmettait à ses subordonnés pour éloigner des communes frontalières tous les Espagnols sans exception, qu'ils fussent ou non immatriculés, tandis qu'on tolérait les atteintes portées par les troupes espagnoles à la liberté et à la sécurité des nationaux sur notre propre territoire?”

spanyol konzulátus által kibocsátott bejegyzési okmányukat felmutatva személyi igazolványt (ún. *carte de sûreté*-t)³⁷⁴ kérvényeznek és kapnak a francia hatóságoktól. „Így a konzulok sem panaszkodhatnak, hiszen a bejegyzések megítéléséről vagy elutasításáról kedvük szerint dönthetnek.”³⁷⁵ – érvel a Decazes herceg.

13. ábra: Korabeli *carte de sûreté* (forrás: <http://www.bibgen.org/rech3-fr.html>, 2008. április)

A nyilvántartásba vételre vonatkozó szabályok rendszeres alkalmazásával Basses-Pyrénées megyében ismét helyreállhat a nyugalom. „Mezőgazdaságunk továbbra is várja a szorgos spanyol kezeket, halászhajóink a spanyol matrózokat, tengerpartjaink pedig a spanyol fürdőzőket. A parancsok szigorú végrehajtásával virágzó helyi iparunk veszítheti a legtöbbet, melynek következtében nem a spanyolok, hanem országunk lakóinak jóléte foroghat kockán.”³⁷⁶ – áll a francia belügyminiszter indoklásában.

³⁷⁴ 1795. július 11-én rendelet írta elő, hogy a Franciaországba érkezett külföldieknek útlevelüket le kellett adniuk az önkormányzatnál, ahonnan azt a Comité de la sécurité généralehoz (általános biztonsági bizottság) küldték jóváhagyásra. Amíg útlevelüket visszakapták, az önkormányzat ún. *carte de sûreté*-t bocsátott ki a külföldi számára. Vélhetően ez volt az első olyan francia okmány, amellyel egy külföldit azonosítottak Franciaországban. Az okmányon feltüntették a külföldi nevét, életkorát, foglalkozását, lakcímét, származási országában nyilvántartott lakóhelyét, valamint részletes személyleírását.

³⁷⁵ „(...) et ainsi, les consuls ne pouvaient se plaindre, puisqu'à leur gré ils accordaient ou refusaient l'immatriculation.”

³⁷⁶ „L'application régulière des règles de l'immatriculation que les instructions données en dernier lieu par le gouvernement ont complètement bouleversées, contribuera à rétablir le calme dans le département des Basses Pyrénées où l'Espagne fournira les bras pour l'agriculture, les marins pour les barques de pêche et l'été, des baigneurs pour nos rives (...). L'exécution rigoureuse des ordres actuels menace d'atteindre profondément la prospérité des industries locales dont la souffrance retomberait non pas sur les Espagnols, mais sur les habitants du pays.”

Ezen előzmények után Franciaország és Spanyolország kapcsolatában néhány hónap múlva érezhető javulás állt be, hiszen XII. Alfonz *el Pacificador* trónra lépésével (1874. december 29.) ismét a monarchikus rend uralkodott Spanyolországban, ami a konzervatív-vallási alapokon nyugvó *Ordre Moral* politikájához sokkal közelebb állt.

VI.3. Titkos spanyol-porosz szövetség?

A francia–porosz háború után átrendeződő európai szövetségi rendszerben a német-francia ellentét egészen a második világháború befejezéséig végigkísérte az újkori történelmet. 1871 után Bismarck – aki joggal tartott attól, hogy Németország ellen a francia diplomácia előbb-utóbb francia-orosz-osztrák szövetséget szervez – külpolitikájának homlokterébe Franciaország elszigetelését állította. Ez magyarázhatja azt a körvonalazódó szövetséget, melyről egy 1877. május 13-án, Pau-ban kelt titkos, „személyes és bizalmas” (Personnelle et confidentielle) megjelölésű levélben olvastunk a francia Nemzeti Levéltárban.³⁷⁷ E levélben, melyet Basses-Pyrénées prefektusa írt Jules Simon belügyminiszterhez, a prefektus többek között beszámol arról, hogy a közelmúltban Hendaye különleges megbízottját egy névtelenségbe burkolózó spanyol kormányközeli informátor kereste fel, és arról tájékoztatta, hogy nemrégiben kapott egy levelet, melyben egy ugyancsak névtelen informátor említést tett egy titkos egyezményről Poroszország és Spanyolország között. E levél a következőket tartalmazta:

„(...) Régen írtam Önnek utoljára, de most azért írok, mert ma egy táviratot kaptam. Ebből arról értesültem, hogy Elzász-Lotaringiában egyre nő a telepített helyőrségek száma. Az a porosz–spanyol szövetség, amelyről néhány hónapja beszéltem Önnek, most megerősítést nyert: Franciaország elveszített területein a helyőrségek számának növelése az 1875-ben Bismarck és Gorcsakov³⁷⁸ között létrejött megállapodás értelmében történik, mely szerint Oroszország a Törökországtól elvett területekkel gyarapodik, Poroszország pedig a francia területekre teszi rá a kezét. Belfort immár nem

³⁷⁷ Tekintve azonban, hogy az áttekintett kartonokban ezt az egyetlen említést találtuk e titkos paktumról, és az általunk ismert spanyol diplomáciatörténeti szakirodalom sem említi, úgy véljük, a téma további vizsgálatot igényel. Mivel elképzelhető, hogy manipulált levélről van szó, a kérdés kellő óvatossággal kezelendő.

³⁷⁸ Alexander Gorcsakov herceg: orosz kancellár, II. Sándor cár külügyminisztere.

francia, hanem német felségterület lesz, Nizzát és Savoyát visszakapja Itália. Franciaország, a konfliktus kirobbanásakor kénytelen lesz megosztani haderejét: 200 000 embert kell küldenie az Alpokba, és egy ugyanekkora sereget a pireneusi határra, mert Spanyolország titkos megállapodásban vállalta, hogy támogatja Bismarckot cserébe, hogy Poroszország kiáll Alfonz és Cánovas kormánya mellett. Ha Franciaország hallgatott volna a lojális véleményekre, akkor e megállapodást könnyen porosz megszállói ellen fordíthatta volna. De azáltal, hogy Cánovas kormányának támogatásáért cserébe feltartóztatta a spanyol forradalmárokat, elveszített egy hasznos szövetségest, és szerzett magának egy veszélyes ellenséget, amely területi integritására is fenyegetést jelent. De talán még nem késő: Franciaországnak nem szabad tovább akadályoznia Spanyolországot, és engednie kell, hogy véget vessen a forradalmának. Egy semleges Spanyolországgal a háta mögött nem kellene a Pireneusok zónájára figyelnie, hanem teljes haderejét Poroszország ellen vezényelheti. (...)³⁷⁹

A *Voz Montanera* című lapban 1876. május 6-án megjelent cikk megerősíteni látszik ezeket az információkat. Eszerint Hendaye különleges megbízottja informátorai útján megtudta, hogy két személy – köztük egy katona – április 9-én a berlini spanyol követségre érkezett, ahol az informátor szerint a spanyol követ gyakran látta őket vendégül.

Bismarck szándéka tehát nyilvánvaló volt: Spanyolország szövetségét elnyerve megfosztani Franciaországot egyetlen biztos háterszágától. Ha azonban Franciaország idejekorán cselekszik, és a karlistákkal szembeni elnéző jóindulatának véget vetve többé

³⁷⁹ „Il y a longtemps que je ne vous ai écrit, mis je le fais aujourd'hui à cause des télégramme qui annoncent l'augmentation des garnisons de l'Alsace et de la Lorraine. L'alliance dont je vous ai parlé il y a quelques mois, entre l'Espagne et la Prusse, est complètement confirmée; l'augmentation des fortifications dans les départements perdus par la France répond à la convention de 1875 entre Bismarck et Gortschakoff : la Russie s'agrandira aux dépens de la Turquie, l'Allemagne aux dépens de la France. Belfort cessera d'être place française pour devenir allemande; Nice et la Savoie seront rendues à l'Italie. La France, au jour du conflit, aura besoin de diviser ses forces: elle devra avoir aux Alpes 200 000 hommes, une pareille armée sera nécessaire à la frontière des Pyrénées, parce que l'Espagne s'est engagée par le traité secret à aider Bismarck à condition que l'Allemagne soutiendra le roi Don Alphonse et le gouvernement de Cánovas. Si la France avait voulu écouter des avis loyaux, ce traité aurait pu tourner contre ses envahisseurs allemands; en contrariant les révolutionnaires espagnols pour favoriser le gouvernement de Cánovas, elle s'est privée d'une alliance utile et en a provoqué une dangereuse pour l'intégrité de son territoire. Mais il est pas encore tard: la France ne doit plus mettre d'obstacles et doit laisser l'Espagne achever sa révolution; qu'elle l'aide, au moins par sa neutralité, et elle n'aura plus alors à surveiller les Pyrénées et pourra diriger toutes ses forces contre l'Allemagne.” A.N.F. F⁷ 12576.

nem avatkozik be a spanyol polgárháborúba, azzal keresztül húzhaná Poroszország számításait, és megtarthatta volna Spanyolország geopolitikailag fontos szövetségét.

A porosz–spanyol szövetségre azonban nem került sor: Spanyolország és Poroszország útjai és érdekei hamarosan elváltak egymástól. Míg Bismarck a három császár megingott szövetségének helyreállításával volt elfoglalva, addig XII. Alfonz új monarchiájának első éveiben Cánovas del Castillo elsődleges külpolitikai célja a **tengerentúlon** az 1868 óta húzódó kubai függetlenségi háború lezárása volt, amelyre az 1878-as zanjóni békével került sor – igaz, csak egy kis időre. A zanjóni béke ugyanis a két legfontosabb célt – rabszolgafelszabadítás és Kuba függetlensége – nem hozta el, ezért 1879-ben, 1883-ban és 1885-ben további fegyveres összecsapásokra került sor.

Az **európai** kontinensen kialakult nemzetközi viszonyrendszerben a Cánovas által szorgalmazott spanyol álláspont a semlegesség megőrzése volt, melynek magyarázata egyszerű. Spanyolország egy nagyon mozgalmas, fájdalmas és sok veszteséggel járó 19. századot tudott maga mögött, ezért Cánovas nem akarta kitenni országát annak az esetleges kockázatnak, amelyet egy kezdeményező, aktív külpolitika magában rejthet. 1875 és 1881 között Cánovas külpolitikáját tehát a *recogimiento interior voluntario*, azaz az önkéntes belső visszavonultság jellemezte, melynek során a politikai stabilitás megteremtését, a társadalom és a gazdaság mihamarabbi „felgyógyulását” tűzte ki célul³⁸⁰.

A korábban a historiográfiai bevezetőnkben említett Javier Rubio *La política exterior de Cánovas del Castillo: una profunda revisión*³⁸¹ című cikkében némileg megcáfolja ezt. Rubio szerint az, hogy Cánovas Spanyolországa 1874 után Európa margójára került, korántsem nevezhető önkéntesnek. A szerencsétlen és zaklatott 19. század eseményei miatt megviselt, nemzetközi porondon súlytalanná és belpolitikai bizonytalansága miatt hitelvesztetté vált Spanyolország szükségszerűen és elkerülhetetlenül sodródott az elszigetelődés felé.

³⁸⁰ A témáról bővebben lásd: PALLAGI Mária (szerk.): *Az első világháború és a spanyol semlegesség* in: *Documenta Historica* 60. JATEPress, Szeged 2003. illetve uő.: *Spanyol békeközvetítési kísérletek az első világháború alatt* in: *AETAS*, 2004. 3-4. sz. 190-210. o.

³⁸¹ in: *Studia historica. Historia contemporánea*, Editado por: Universidad de Salamanca: Departamento de de Historia Medieval. Moderna y Contemporánea N° 13-14, 1995-1996 167-197. o.

VII. fejezet: *Carlismo* – francia értelmezések

Kutatásaink során felfigyeltünk egy érdekességre: a száműzetésbe kényszerült karlisták rendkívül gyakran vetették papírra gondolataikat, amely mögött két magyarázatot sejtünk: az egyik a biztonságérzet³⁸² és a felszabadultság, a másik pedig az a szándék, hogy a francia közvéleményt maguk és ügyük mellé állítsák. Az alábbiakban e propaganda-jellegű műveket, valamint a francia földön a *romanticismo* jegyében született karlista irodalom fontosabb műveit ismertetjük.

VII.1. Francia legitimisták írásai

Mint említettük, a mindenkori liberális spanyol kormány mögött a karlista háborúk kezdetétől fogva a Négyes Szövetség nagyhatalmai (Anglia, Franciaország és Portugália) sorakoztak fel, míg a karlisták az európai legitimista államoktól remélhettek hathatós támogatást. E tábor azonban mozgósítani és motiválni kellett.

Az első karlista konfliktus idején a Don Carlos által később Barón de los Valles néven nemesi rangra emelt Xavier Auguet de Saint-Sylvain „egy spanyol legitimista” álnéven írt írásaiban tárta a nyilvánosság elé a legitimisták célkitűzéseit. E kiáltványokban az európai legitimisták „mi-tudatára” appellálva (hogy ti. a karlisták harca egyben az európai monarchiák harca is) Európa valamennyi legitimistáját szólította meg – Vincent Garmendia kifejezésével élve „élethez hívta a legitimista internacionálét”. Az írások már címükben is figyelemfelkeltők voltak: *La vérité sur les évènements qui ont eu lieu en Espagne depuis la maladie du roi ; par un légitimiste espagnol à tous les légitimistes d'Europe*³⁸³ és *Appel à l'Europe monarchique par les fidèles défenseurs des antiques*

³⁸² „A nyomtatott írásokat gyakran sikerült átcsempészni a határon, hogy aztán Spanyolországban terjesszék tovább őket. Auguet de Saint-Sylvain emlékirataiból tudjuk, hogy a legmerészebb felforgatók, olykor még az álhívtól sem riadtak vissza, hogy az írásokat Pantiosán keresztül maga csempéssze Spanyolországba.” (José María AZCONA: *Zumalacárregui*, Madrid, Instituto de Estudios Políticos, 1946, 419. o.).

³⁸³ *Az igazság a király betegsége óta történt spanyolországi eseményekről – egy spanyol legitimista tollából Európa valamennyi legitimistájának figyelmébe*, Paris, Dentu, 1833. Saint-Sylvain másik, angol, német és spanyol nyelven megjelent könyve: *Un chapitre de l'histoire de Charles V*, Párizs, Dentu, 1835, amely a perpignani származású kiadó, Jean-Baptiste Alzine jóvoltából 1837-ben spanyolul is megjelenhetett.

*lois de l'Espagne et des droits sacrés de sa majesté Charles V*³⁸⁴. meghallgatásra találtak: a történészek becslése szerint valamivel több, mint 200 legitimista kelt útra Európa minden szegletéből, hogy Don Carlos ügyéért spanyol földön harcoljon. Voltak közöttük németek, britek, belgák, olaszok és lengyelek, de a legitimisták több, mint kétharmada Franciaországból³⁸⁵ érkezett, akik közül sokan a harcmezőn estek el (többek között: d'Amidor, Aubert lovagok, Charles Barrès du Molard, Bézard, Boulan de Brie, d'Arguy, Raffegau)³⁸⁶. Ha hihetünk a kiváló navarrai tudós, José María Azcona kutatásainak, akkor a „karlista” kifejezés is a Spanyolországba érkezett francia legitimistáktól (mint pl. a Vendée-ből származó Anastase de Tandé) származik, az eladdig használatos „carlino” helyett. E francia legitimisták többnyire magas rangú katonatisztek voltak³⁸⁷, akik közül többen is az utókorra hagyták emlékirataikat³⁸⁸. Közöttük olyan neveket találunk, mint Alexis Sabatier, aki *Tío Tomas. Souvenirs d'un soldat de Charles V* című könyvében először szólította a legendás és egyesek szerint csak Napóleonhoz hasonlítható Zumalacarregui³⁹⁰ karlista tábornokot Tío Tomás-nak.

³⁸⁴ Vicent GARMENDIA gyűjtése (in: *Un certain regard sur le carlisme. Écrits carlistes et pro-carlistes sur le territoire français*, az *A mis amigos de la frontera* c. kiállítás anyaga).

³⁸⁵ WENK, Gérard: *Liste des officiers français volontaires dans l'armée carliste*, Paris, L'Union-Documents, 4. szám, 1979. 122–124. o. Anderle Ádám: *A bécsi udvar és a carlismo* című tanulmányában egy magyar karlista-szimpatizánsról is említést tesz. „Teleky Sándor gróf részt vett a karlisták táborában a spanyol polgárháborúban, s fogságba esve Barcelonában csak Lesseps Ferdinánd közbelépése mentette meg a kivégzéstől.” A karlisták lehetséges magyar kapcsolatainak témaköre egyelőre feltárássra vár.

³⁸⁶ Wenk, i.m. 123. o.

³⁸⁷ A következő nevekre bukkantunk: Wilhelm von Rahden báró, Auguste Laurens, Auguste von Göben báró és Frederick Karl Schwarzenberg herceg (németek), Georges Mitchell (az 1839-ben Bayonne-ban, Maurin kiadónál megjelent *Le camp et la cour de Don Carlos...* szerzője), Charles Ferdinand Henningsen és Wilkinson (angolok), valamint a tehetős osztrák Félix Lichnowsky herceg, akinek Beethoven a Második szimfóniáját ajánlotta.

³⁸⁸ Mint Vincent Garmendia emlékeztet rá: a korabeli legenda szerint azok a külföldi legitimisták, akik szakállt viseltek, megesküdtek arra, hogy addig nem borotválkoznak, amíg Don Carlos ügyét győzelemre nem segítik (i.m. 6. o.)

³⁸⁹ VOCALTHA, M.: *Zumalacarregui et l'Espagne...*, Nancy, Hinzelin, 1835.

³⁹⁰ *Tío Tomas. Souvenirs d'un soldat de Charles V*, Bordeaux, Granet, 1836.

Sabatier e könyvét rögtön egy Navarráról szóló verssel kezdi, amelyben legkevesebb 10-szer szerepel a következő ötsoros:

„Navarre !

Gloire à toi !

*Tu défends la cause de Dieu, la cause de la patrie, la cause du Roi,
celle de la véritable liberté.*

Navarre !

Tu vaincras !”³⁹¹

Sabatier mellett említésre méltó még a műveiben a baszk nemességnek emléket állító du Casse báró³⁹², illetve Alphonse de Barrès du Molard³⁹³, aki művének eladásából befolyó összeget teljes egészében a Franciaországba menekült karlisták javára ajánlotta fel. Ugyancsak említésre méltó a szintén francia származású Anastase de Tandé, aki a legenda szerint az őt faggatók kérdésére, hogy miért vállal szerepet egy ilyen bizonytalan kimenetelű háborúban, így válaszolt: „Mit akartok? Hisz a véremben van!”³⁹⁴. Nem sokkal később, 1869-ben, azaz az utolsó karlista felkelés előtt néhány évvel ugyanő a szerzője a *Campagnes et aventures d'un volontaire royaliste en Espagne*³⁹⁵ című műnek. E sorok írója rajta kívül még szeretné megemlíteni Stanislas de Blacas grófot, az *Expédition de 1837 à l'intérieur de l'Espagne par l'armée de S. M. Charles V...*³⁹⁶ című mű szerzőjét.

E művek – akárcsak Melchor Tirán³⁹⁷ könyve – mind Don Carlos katonáinak gigászi hősiességét dicsőítik: a becsületesség, a hősiesség, az áldozatkészség állandóan visszatérő tulajdonságok e művekben, melyek végső következtetése – Vincent Garmendia szerint –, hogy a spanyol liberalizmus és Lajos Fülöp középserű

³⁹¹ „Navarra! Dicsőség neked! Te, aki Isten, a haza, a király és az igazi szabadság ügyének oltalmazója vagy. Navarra! Győzedelmeskedni fogsz!”

³⁹² *Echos de la Navarre. Quelques souvenirs d'un officier de Charles V*, Paris, Masson, 1840.

³⁹³ *Mémoires sur la guerre de la Navarre et les Provinces Basques...*, Paris, Dentu, 1842.

³⁹⁴ „Que voulez-vous, j'ons (sic) ça dans le ventre.”

³⁹⁵ Egy royalista önkéntes országjárása és kalandjai Spanyolországban, Le Mans, Monnoyer, 1869.

³⁹⁶ Paris, L. Dieulafoy, 1838.

³⁹⁷ *L'armée espagnole et les volontaires royalistes en 1834*, Paris, 1834.

monarchiájának megdöntéséhez a vendée-i háborúk³⁹⁸ eszméjének felélesztése szükséges. A szerzők a középkori lovageszmény feltámadását látják a karlista mozgalomban, s ilyenformán a háború valós szörnyűségeiről szemérmesen hallhatnak. A már említett Alexis Sabatier például vég nélkül ír a királyi katonák kegyetlenkedéseiről, ám szemet húny azon megalázó büntetések és atrocitások felett, amelyeket a karlisták alkalmaztak a liberális tábor nőtagjaival szemben. E heroikus felfogású művek sorában ritka kivételnek számít Marthe Hyacinthe Louis Fabre *Antonio le navarraise*³⁹⁹ című műve, amelyben a szerző lerántja a leplet a háború szörnyűségeiről, és amelyben bővebben olvashatunk e kegyetlenkedésekről: „[A liberális nők] fejét leborotvtálták, mezítelen vállaikat mézzel vonták be, melyekre baromfitollakat ragasztottak⁴⁰⁰.”

Noha ezeket az írásokat gyakorta díszítették színes vásári képekkel (ún. images d'Épinal-okkal) és festői leírásokkal színesített anekdotákkal, az igazsághoz hozzátartozik, hogy az említett francia szerzők mellett mások is előszeretettel merítettek ihletet a Spanyolországról alkotott romantikus képvilág tipikus elemeiből. Közéjük tartozik Frederick Karl Schwarzenberg német herceg, kinek elbeszéléseiben Spanyolország olyan országgént jelenik meg, amely „az imádság és a gyilkos merényletek földje, ahol a katonák kezében a tömjén, a papokéban a puska van... ahol a jota-t⁴⁰¹ és a cachucha-t⁴⁰² táncolókat a narancsligetek illata öleli körbe, és ahol a barna hajú manola harisnyakötője tört rejt.”⁴⁰³ A carlismót támogató franciák « heroikus » arcképcsarnoka azonban nem lenne teljes néhány kivétel nélkül. Közéjük tartozik Anténor de Rosières, akit Spanyolországba érkezésekor ártatlanul megvádoltak azzal, hogy a *Pretendiente* életére tör, letartóztatták, majd két hónap múlva kíméletlenül visszatoloncolták.⁴⁰⁴ A Don Carlos ügyével szimpatizáló spanyol és francia jogászok

³⁹⁸ A vendée-i háború: a nagy francia forradalom I. és IV. éve (1793 és 1796) között és az I. köztársaság ideje alatt dúló, kezdetben parasztfelkelésnek indult polgárháború a forradalom hívei és ellenségei között. A háború három éves időszaka alatt egyetlen rövid békeidőszak volt: 1795 tavasza.

³⁹⁹ Bayonne, P. Cazals, 1868

⁴⁰⁰ i.m. 159. old.

⁴⁰¹ Az aragóniaiak kedvelt tánca, vele szimbolizálják szerelmes, heroikus és vallásos életük gondolatvilágát. Eredete, mint a legtöbb spanyol táncé, homályos.

⁴⁰² mérsékelt gyorsaságú, 3/4-es ütemű, kasztanyettával egyedül járt andalúziai spanyol néptánc.

⁴⁰³ „ce pays où l'on prie et où l'on assassine, où les soldats manient l'encensoir et les curés le fusil...où dans le parfum des fleurs d'oranger on danse la jota et la cachucha, où la brune manola porte un poignard dans la jarretelle.”

⁴⁰⁴ *Deux mois au quartier de Don Carlos*, Bordeaux, Clermont Dulac, 1876 in: V. Garmendia, i.m. 9. o.

sem tétlenkedtek: számtalan jogi írás⁴⁰⁵ látott napvilágot a *Pretendiente* ügyének védelmében és indoklásával.

Természetesen mindeközben a *carlismo* ellenségei sem tétlenkedtek: sokan közülük az inkvizíció szellemét megidézve léptek fel erélyesen. Például Périgueux-ben, ahol viszonylag népes volt a karlista kolónia, ez jelent meg a helyi sajtóban: „Ibéria gyermekeinek segítségére van szükségünk ahhoz, hogy e társadalmi jogokat semmibe vevő vérengző hatalmat, melyben az összeférhetetlenség és a babona született újjá, eltaszítsuk magunktól.”⁴⁰⁶

A karlista menekültek tollából a háború alatt és után napvilágot látott írások is Don Carlos híveinek cselekedeteit igazolták. Juan Antonio de Zaratiegui először 1845-ben Madridban megjelent művét (*Vida y hechos de Don Tomás Zumalacárregui*) még ugyanebben az évben Párizsban is kiadták francia nyelven⁴⁰⁷; a más említett Antonio de Casares atya tollából született a *Captivité de Charles V, Les royalistes espagnols à l'Europe*⁴⁰⁸ című írás, Benito Peralta műve a *Détails sur les faits les plus mémorables de la dernière guerre civile d'Espagne*⁴⁰⁹; míg Florencio Sanz *Réfutation des calomnies adressées à Charles V et à son armée au sujet de leur conduite envers les prisonniers*⁴¹⁰ című művében védelmébe veszi a liberális hadifoglyokkal szembeni kegyetlenkedésekkel vádolt harcostársait.

A sorban a francia karlista szerzők sem maradnak le. A közismerten karlista szimpatizáns Belsunce vikomt *Histoire des Basques...* című művének harmadik kötetét teljes egészében az első karlista háborúnak szenteli⁴¹¹, de e felsorolásból nem

⁴⁰⁵ V. Garmendia gyűjtése: *La sucesión vindicada. Demostraciones del derecho que asiste al serenísimo infante Don Carlos María Isidro para ocupar el trono español, a falta de hijos varones de S. M. Reinante el señor Don Fernando VII*, Bordeaux, P. Beaune, 1833; TABOADA DE MORETO, Antonio: *El grito de España proclamando por su legítimo soberano y sucesor en el Trono, al señor Don Carlos María Isidro de Borbón...*, Bayonne, 1834; DE BOISSIEU, Alphonse: *La légitimité de Don Carlos...*, Lyon, TH. Pitrat, 1834 és COMTE DE CALVIMONT, Louis: *Charles V détrôné ou la politique de l'Europe jugée par l'abandon de la légitimité espagnole*, Paris, G. A. Dentu, 1840.

⁴⁰⁶ „on compte sur les enfants de l'Ibérie (pour) repousser ce pouvoir sanguinaire emblème de l'intolérance et de la superstition, qui méconnaît tous les droits de la société.” J. N. GRAND: *Examen philosophique sur la guerre civile d'Espagne et sur les causes de sa prolongation*, Périgueux, Faure et Rastouil, 1838. 62. o.

⁴⁰⁷ Paris, Lacour et Compie, 1845. A francia fordítás Alexandre Hournon műve (Vie de Zumalacarregui, Duc de la Victoire, Capitaine-Général de l'armée de Charles V.).

⁴⁰⁸ Paris, Dentu, 1841.

⁴⁰⁹ Arbois, A. Javel, 1842.

⁴¹⁰ *Réfutation des calomnies adressées à Charles V et à son armée au sujet de leur conduite envers les prisonniers*, Le Mans, Ch. Richelet, 1842.

⁴¹¹ Bayonne, Lespès, 1847.

maradhatnak ki a következő szerzők: egy Doublet nevű Bourges-i szépirodalomprofesszor⁴¹², Dominique Dufour de Pradt abbé⁴¹³, Louis de Carné gróf⁴¹⁴, Robert de Custine gróf⁴¹⁵, Alphonse Viollot⁴¹⁶, és Frédéric Doll⁴¹⁷, akik műveikben valamennyien legitimista szemszögből vizsgálják a spanyolországi történeteket.

VII.2. Karlista propaganda a harmadik háború idején

1868-ban a karlisták által a gondviselésnek tulajdonított spanyolországi forradalom eseményeinek hatására Don Carlos híveiben ismét feltámadt a remény. Vincent Garmendia kifejezésével élve „a karlisták főnixmadara feltámadt hamvaiból”, és ezzel valószínű karlista propagandakampány-hadjárat vette kezdetét. Ekkor több mint 60 röplap és kiadvány került ki a nyomdákban (ezek közül egy tucatnyi Franciaországban jelent meg), amely a napjaink kutatóinak is arról tanúskodik, hogy elszánt harc folyt az ország közvéleményének „megtérítése” érdekében.⁴¹⁸ A spanyol igazságszolgáltatás elől menekülő Vicente Manterola⁴¹⁹ Saint-Jean-de-Luz-ban megírja azóta híressé vált röpirat-sorozatát *Don Carlos o el petróleo, El espíritu carlista* és *Don Carlos es la civilización* címmel, amelyeket Madridban, Pérez Dubrull nyomdájában szerkesztettek 1871-ben. Manterola – annak érdekében, hogy üzenete az egyszerű hétköznapi polgárokhoz is eljusson – a kor kiváló karlista publicistájának, Julio Nombelának segítségét kéri, aki az „érzelmek propagandájának” (propagande de sentiment)

⁴¹² *Vie de S. M. D. Carlos V de Bourbon, roi d'Espagne*, Tours, Pornin, 1842.

⁴¹³ *Examen critique des révolutions d'Espagne de 1820 à 1823 et de 1836*, Paris, Delaunay, 1837.

⁴¹⁴ *Des intérêts nouveaux en Europe depuis la révolution de 1830*, Paris, Bonnaire, 1838.

⁴¹⁵ *Les Bourbons de Goritz et les Bourbons d'Espagne*, Paris, Fain, 1839.

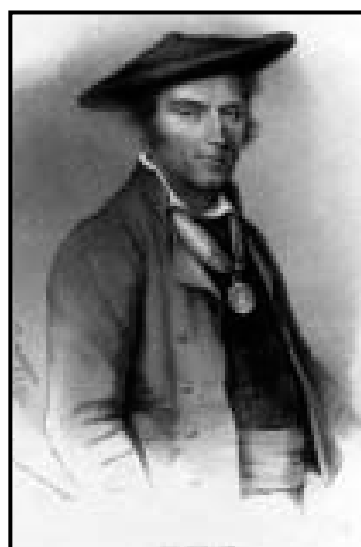
⁴¹⁶ *Histoire des Bourbons d'Espagne*, Paris, Lacour et Maistrasse, 1843.

⁴¹⁷ *Lettres historiques. L'Espagne, Charles V et l'alliance anglaise*, Paris, Tessier, Dentu et Sapia, 1838.

⁴¹⁸ (V. Garmendia gyűjtése) A *La Légitimité en Espagne et Charles VII*, 1864-ben Párizsban megjelent írás után a következő szerzők és írások méltók említésre: Carlos ALGARRA: *Anarchie espagnole*, Paris, E. Dentu, 1868; *Charles VII. Don Carlos roi d'Espagne*, Paris, 1868; Ramón ESPARZA E ITURRALDE: *Carlos VII y monarquía popular, Unica solución conveniente para los intereses de España*, Paris, 1868; Francisco NAVARRO VILLOSLADA: *La España y Carlos VII*, Paris, E. Dentu, 1868; APARISI GUIJARRO: *Le Roi d'Espagne*, Paris, Jonart, 1869; Pedro de TORRECILLA: *España y Carlos VII*, Paris, 1870 és MON Y VELASCO, Luis, Conde del Pinar: *Le droit de Charles VII au trône d'Espagne*, Bayonne, Lasserre, 1873.

⁴¹⁹ Vicente Manterola (1833-1891), spanyol egyházi személyiség, Guipúzcoa küldöttje (1869). A vallásszabadság elfogadása után kilép a törvényhozásból, és Saint-Jean-de-Luz-ban karlista juntát szervez (1870). 1872-ben (VII.) Don Carlossal együtt tér vissza Spanyolországba és a harmadik háború idején több diplomáciai küldetést is vállal.

eszközével írásait még közelebb hozza közönségéhez. Manterola 1872-ben lefordítja Jean-Baptiste Dasconaguerre *Les échos du pas de Roland*⁴²⁰ című sikerművét. Ez utóbbi műben a Ganisch álnévű csempész (igazi nevén Jean Anchordoqui) Bidarray-ben élő rokonainak közbenjárásával segít a Spanyolországban bújkáló jövődöbelijéhez, Don Carloshoz igyekvő Bourbon-Pármai Margitnak⁴²¹ a határátlépésben. Ganisch alakja azonban nem itt fordul elő először: Francisque Michel 1859-ben megjelent *Le Pays basque*⁴²² és *Le romancero du Pays Basque*⁴²³ című művében már találkozunk vele, míg Henry Panneel – jóval később – újra életre kelti *Ganisch de Macaye, gentilhomme basque*⁴²⁴ című „erkölcsregényében”. A legendás karlista banditák felsorolásából nem hiányozhat Juan Bautista Esain (öt Joseph Lavallée francia szerző említi⁴²⁵), akit a köznyelv csak „a király számára”-ként emlegetett, mert a legenda szerint az első karlista háborúban (V.) Don Carlost a hátán menekítette ki az országból liberális üldözői elől.

14. ábra: Jean Anchordoqui, alias Ganich de Macaye (1870 körül)

15. ábra: Juan Bautista Esain, navarrai karlista vezér (források: <http://amisamigosdelafrontera.net> 2008. április)

⁴²⁰ A párizsi Marchand kiadónál 1867-ben megjelent könyv öt kiadást ért meg: ugyanebben az évben jelent meg a spanyol nyelvű fordítás Bayonne-ban Lamoignon-nél, valamint Manterola fordítása, amely legalább háromszor jelent meg Madridban.

⁴²¹ A francia csendőrség elől a hercegnőt Lalande d’Olce bárónál bújtatták el Biarrotte-ban.

⁴²² *Le Pays Basque. Sa population, sa langue, ses mœurs, sa littérature et sa musique*, Paris, F. Didot, 1857.

⁴²³ Paris, L. Dieulafoy, 1859.

⁴²⁴ Paris, Société internationale d’Editions et de Publicité, 1946.

⁴²⁵ *Espagne* in: *L’Univers pittoresque. Histoire et description de tous les peuples, de leurs religions, mœurs, industries, coutumes*, Paris, F. Didot, 1863.

A karlista érületű írások a katonák kitartásának és lelkesedésének életben tartására is alkalmasak voltak: Juan de Cedrón például, aki a háború alatt több művet⁴²⁶ is kiadott, műveinek bevételét a karlista sebesültek istápolására ajánlotta fel, míg José de Campos két írását ajánlotta e célra⁴²⁷.

A *carlismo* francia szimpatizánsai tevékenyen kivették részüket e propagandából. Joseph Noulens⁴²⁸ és Gaston de Béarn⁴²⁹ például (VII.) Don Carlos legitimitását hangsúlyozzák műveikben, Louis Marie-Hilaire Bernigaud, Chardonnet de Grange grófja (Chambord grófjának közeli rokona) pedig lelkesedéstől és odaadástól átitatott írásában idézi fel a hős nép által a trónra szólított karlista király alakját, aki minden emberileg lehetséges áldozatot meghoz annak érdekében, hogy visszakaphassa Spanyolország trónját. A gróf művében részletes leírást ad az ősi kasztíliai nemességről, azokról az önkéntesekről, akik úgy vonultak a csatákra, mintha falusi mulatságba indultak volna, és azokról az asszonyokról, akik készek voltak fiaikat a szent és igaz ügyért harcba küldeni⁴³⁰. Abel Gaveau atya az itáliai *La Civiltà Cattolica* című lapban megjelent cikket⁴³¹ fordította le és jelentette meg, amelyben a karlista trónkövetelőt isteni küldetéssel ruházzák fel, Louis Teste és Francis Magnard *L'Essai loyal en Espagne*⁴³² című írásában csodálattal nyilatkozik Don Carlosról, F. de Valgeras pedig három írást⁴³³ is publikál e témakörben.

A forradalmárokat ért rágalmakra válaszul – amint az az első karlista háború után is történt – számtalan újabb írás látott napvilágot. Amiot báró⁴³⁴, Carlos de Bonilla karlista ezredes⁴³⁵ és William de Bourgade gróf⁴³⁶ valamennyien bajtársaik hőstetteit énekelték meg. Amikor a *carlismo* veresége egyértelművé vált, teret nyert az a nézet, miszerint a

⁴²⁶ *Bilbao*, Paris, 1874, *Solution espagnole*, Paris, 1874 és *Carlistes et libéraux*, Paris, Grand, 1875.

⁴²⁷ *Aux défenseurs de Don Carlos*, Paris, Grand, 1875 és a *Le siège de Bilbao par l'armée carliste en 1874*, Tours, Rouillé Ladevèze, 1876.

⁴²⁸ *De la vraie légitimité en Espagne*, Paris, 1871.

⁴²⁹ *De la vraie légitimité en Espagne*, Paris, Claye, 1873.

⁴³⁰ *Don Carlos*, Paris, Douniol, 1874.

⁴³¹ *La mission de Charles VII*, Paris, E. Plon, 1875.

⁴³² Paris, L. Dieulafoy, 1874.

⁴³³ Ezek: *Les carlistes chez eux és Don Carlos et l'Espagne carliste...*, Paris, Féchoz, 1876., majd a *Les carlistes dévoilés*, Dijon, 1876.

⁴³⁴ *Opinions d'un officier carliste à propos de la crise espagnole*, Paris, Dentu, 1875.

⁴³⁵ *La guerre civile en Espagne 1833-1848-1872*, Bayonne, Cazals, és Paris, Dentu, 1876.

⁴³⁶ *Don Carlos. Histoire d'un prince et d'un peuple*, 1848–1909, Paris, 1909.

győztesek részéről igazságtalan lenne, ha eltörölnék a *fuerókat*, „melyek Baszkföld hegyeinek árnyékában születtek”⁴³⁷.

Ma már tudjuk: e propaganda nem érte el célját, és a hadkötelezettséget minden spanyolra – köztük minden addig nem hadköteles baszk fiatalra – kiterjesztették, akik viszont inkább az emigrációt választották a besorozás helyett.

VII.3. *Carlismo és romanticismo*

Mint említettük: a 19. század második felének Franciaországában Spanyolország és a *carlismo* rendkívül divatos témának számított⁴³⁸. Felmerül a kérdés, hogy vajon minek köszönhető ez a kitüntető figyelem? E kérdés megválaszolására közelebbről is megvizsgáltuk az 1860–70-es évek spanyol vonatkozású francia irodalmát, és arra a megállapításra jutottunk, hogy ezért elsősorban a Spanyolországot felderítő romantikus utazók beszámolói „felelősek”. Ezekből az álmok, az ábrándok és a lángoló érzelmek országa rajzolódott ki a korabeli olvasó előtt, aki számára úgy tűnhetett, hogy a Spanyolországba látogató utazó ott menedéket talál a középszerű és banális világ valamint az unalmas, szürke polgári élet elől⁴³⁹. Ezért a Spanyolországról szóló beszámolók, leírások és elbeszélések megteltek egzotikummal és *couleur locale*-l, míg a kegyetlen, letűnt karlista háborúk szintén a korabeli francia olvasók elvágyódására appelláltak. A korabeli útibeszámolók szerzői – függetlenül attól, hogy szimpatizáltak-e a karlista mozgalommal, vagy sem – érezhető megértéssel és jóindulattal kezelték a *carlismo* témakörét, míg a mozgalmat árnyaltabb, esetleg negatív színben feltüntető szerzők – mint például Adolphe Guérault⁴⁴⁰ – kisebbségbe kerültek.

⁴³⁷ „Ces coutumes nées spontanément à l’ombre des montagnes du Pays Basque.” *Los fueros vascongados ante el derecho y la razón de estado*, Bayonne, Lasserre, 1876.

⁴³⁸ A karlizmus és Spanyolország a korabeli magyar sajtóban is kitüntetett helyet kapott. Bővebben lásd: CSUKA Bettina: *La política española en la prensa húngara entre 1836 y 1874*. Szeged, 19999 (SZTE Hispanisztika Tanszék, kézirat 28-35. o.) Ennek *Carlismo* című fejezetéből megtudjuk, hogy a magyar sajtó elsősorban 1872-ben foglalkozott kiemelt helyen a karlizmus témájával, miközben visszatekintve bemutatta a mozgalom történetét. Három újságban jelentek meg írások, melyek a *Vasárnapi Újság*, a *Hazánk és Külföld* valamint a *Magyarország és a nagyvilág*.

⁴³⁹ FARINELLI, Arturo: *Le romantisme français et l’Espagne*, Revue de Littérature comparée, 1936. 670–690. o.

⁴⁴⁰ *Lettres sur l’Espagne*, Paris, Desessart, 1838.

E Spanyolországról alkotott romantikus világban a baszk tartományok kiemelt szerepet kaptak. Baszkföld gyakorta istenáldotta földként jelent meg, melynek dimbes-dombos domborzata valóságos leképződése az ott élők hullámzó és energikusabb természetének. E leírásokban a baszk ember – a természet gyermekeként – bátorsággal, emberfeletti erővel felruházott, szorgalmas és a végsőkéig kitartó, fürgé észjárású emberként lép elénk, aki nemes, büszke és rettenthetetlen jellemének köszönhetően a történelem viharaiiban is megőrizte eredeti tisztaságát és hagyományos szabadságvágyát. Ezeket az eredményeket a móroktól a franciakon át egészen a liberális hadseregig valamennyi „betolakodó” a saját bőrén tapasztalhatta⁴⁴¹. Ez az idealizált kép pedig nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a közvélemény a *guerillero*kat a baszkokkal azonosítsa. Általánosságban elmondható, hogy e gondolatok valamennyi, Spanyolország iránt érdeklődő szerző írásaiban visszaköszönnek, függetlenül attól, hogy legitimista, liberális, konzervatív, progresszista szerzőről van-e szó.

Noha a 19. században Spanyolországba látogató, vagy az országot felidéző utazók között olyan híres neveket találunk, mint Balzac⁴⁴², Flaubert, Gautier, Mérimée vagy Stendhal, a leghitelesebb képet mégis Victor Hugo festi az országról, amikor *carlismo* iránti szimpátiájától vezéreltetve több helyütt is kiemeli Baszkföld egyetlen más tájegységre sem jellemző adottságát, azt a „titkos és mélyen gyökeredző” kapcsolatot, amely a Pireneusok hegyvonulatán átívelve egyesíti a határ két oldalán élő baszkokat, valamint azt a baszkok és abszolút uralkodójuk közötti, első látásra paradox szövetséget, amelynek célja a *fuerók* védelme⁴⁴³. A *carlismo* és a romantika még sokáig összefonódott a francia irodalomban. J. A. Cathala⁴⁴⁴ számára például „a *carlismo* (...) csupán a politikai romanticizmus prédájául esett Spanyolország görcsös rángatózása volt.” Egy másik szerző, Justin Cénac-Montaut is egy olyan festői és tragikus sorsú Spanyolországot említ, ahol a gyilkosságok és a bűnözés mindennapos dolog, és ahol a *fueró*kat védelmező navarrai karlistákat mindenhol általános lelkesedés fogadja⁴⁴⁵.

⁴⁴¹ Lásd: Blanchard-Rubio, Laetitia, i.m. 97–180. old.

⁴⁴² Jaime del Burgo szerint a karlizmussal szimpatizáló Balzac 1838-ban írhatta a Rosita – *Les Echos de Castille* című művét az első karlista háborúról. Érdekesség, hogy ez a mű nem szerepel a Balzac életművet összegző *Œuvres complètes*-ben.

⁴⁴³ *En voyage, Alpes et Pyrénées*, Paris, Hetzel-Quantin, 1890, Actes du colloque international d'Etudes basques de Bordeaux (3-5 mai 1973), Bayonne, Société des Amis du Musée Basque, 1976.

⁴⁴⁴ „le carlisme...n'était qu'une convulsion de l'Espagne en proie à une cure de romantisme politique.” CATHALA, J. A.: *Les derniers jours de Don Carlos* in: *Revue Régionaliste des Pyrénées*, n° 37, 1926. május-július, 230-250. o.

⁴⁴⁵ *Voyage archéologique et historique dans le Pays Basque*, Tarbes, Telmont, 1857 és *L'Espagne inconnue*, Paris, Amiot, 1861.

Valamivel később különösen a konzervatív szerzők fedezték fel maguknak Spanyolországot és a karlista háborúkat. Az ebből az időszakból származó, a valóság és a fikció határmezsgyéjén egyensúlyozó elbeszélések listája igen hosszú. Louis Petit de Meurville⁴⁴⁶ és Louis Teste⁴⁴⁷ francia író egyaránt nyíltan írnak *carlismo* iránti szimpátiájukról. Az első karlista háborút nosztalgiával emlegető Louis Teste szerint „a félvad hős, kinek láttán a liberális hadsereg katonáinak inába szállt a bátorsága”, azaz Zumalacarregui óta nem volt karizmatikus vezére a karlista mozgalomnak. Egy másik szerző, Adrien Planté, Basses-Pyrénées egykori főtanácsosa, és Orthez polgármestere (1883–1896) Guipúzcoában tett utazásáról így számol be: „Az ember narancsfákat várna, de én egyet sem láttam!”⁴⁴⁸ Beszámolójában említést tesz az utolsó karlista háború pusztításának nyomairól, de nem tudja megállni, hogy beszámolóját ne fűszerezze néhány anekdotával. Nála olvashatunk arról, hogy az Irún felett magasodó San Marcial fennsíkon Don Carlos éppen egy célpontot fogott be az egyik ágyúval, amikor meglátta, hogy egy hölgy véletlenül az üteg mellé ejtette a zsebkendőjét. A híresen gálans és lovagias Don Carlos, „IV. Henrik unokája” odalépett, és felemelve visszaadta azt a hölgynek, majd miután az illendőség szabályai szerint elköszönt tőle, visszatért katonai teendőihez. Egy másik történet szerint Don Carlos hű társának, Tirso de Olazabálnak egy pompás házat mutat, amelyet szerinte le kellene bombázni. Olazabal szó nélkül engedelmeskedik, tüzet nyit a házra, majd amikor az már lángokban állt, félszegen odaszól Don Carlosnak: „Felség, ez az én házam volt.”⁴⁴⁹

A karlista háború afféle kellemes, „csipkekesztyűs háborúként” való ábrázolása Remacle grófnál⁴⁵⁰ is visszatér, aki a háború vége felé Bayonne alprefektusa volt. A gróf, aki minden jel szerint örömmel teljesített szolgálatot e „becsületes, erkölcsös és tekintélytisztelő” baszk nép körében, e képet festi a városról: „Bayonne ebben az időben meglehetősen érdekes látványt nyújtott. A városban csak úgy hemzsegnek a spanyolok, és mivel ők mindennél jobban szeretik a szórakozást, a város élete is felpezsdült tőlük. A tüzes szemű, ringó járású spanyol leányok a *des Glacis* és a tengerparti sétány valóságos ékességei. A baszk sapkát vagy sombrero-t viselő köpönyeges férfiak

⁴⁴⁶ Blancos y negros. *Excursion en Pays carliste*, Paris, V. Goupy, 1874.

⁴⁴⁷ *L'Espagne contemporaine. Journal d'un voyageur*, Paris, G. Baillière, 1872.

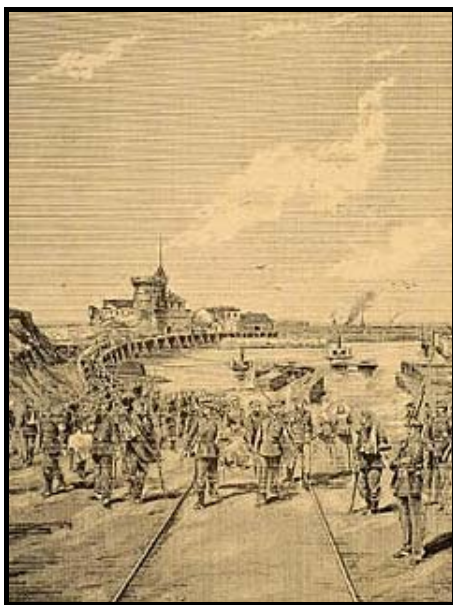
⁴⁴⁸ „On rêve d'orangers, il n'y en a pas un seul”

⁴⁴⁹ *San Sebastián. Notes de voyage*. Pau, L. Ribaut, 1886 és Bilbao, Bayonne, E. Lamaignère, 1889.

⁴⁵⁰ **Louis Remacle, gróf** (1840–1900), francia ügyvéd, politikus, Arles polgármestere (1871–1872), Bayonne (1873) és Saintes (1873) alprefektusa, Pau (és Alsó-Pireneusok megye) prefektusa. Visszavonulása (1878) után az irodalomnak és az újságírásnak szenteli idejét.

reggeltől estig nagy léptekkel róját a *Place de la Liberté* és a *Place d'Armes* kövét, és közben látványosan gesztikulálva politikáról diskurálnak... Az embernek valósággal kedve támad ahhoz, hogy a karlisták hazájában a Bidassoa partján részt vegyen a csetepatékban, vagy ellátogasson az alfonzisták és a karlisták erődítményeibe. A tisztek buzgón tartanak katonai bemutatókat az arra járó szép hölgyeknek, sőt, olykor gálánsan még az ágyúkat is megszólaltatják a tiszteletükre oly módon, hogy az ágyúcsövet egy távoli célpontra szegeznek, a hölgyek befogják a fülüket, majd a kirepülő golyó vagy az ellenséget, vagy a célpontot találja el.”

A katonák szenvedései és a civil lakosság veszteségei iránt közönyös szerzők e gondtalan és könnyed hangvétellű beszámolóit és írásait azonban természetesen nem tekinthetők hiteles forrásnak, ellentétben a baszk tartományok *diputación*-jai által Don Carlosnak írt jelentésekkel. Ezekből fogalmat alkothatunk az összecsapásokról és a civil lakosság szenvedéseiről. Ennek egyik legszomorúbb példája a kis helyőrség, Socoa esete, ahol nagy számban gyűjtötték össze a két szembenálló tábor sebesültjeit, hogy aztán a bayonne-i kórházba szállítsák őket.

16. ábra: Socoa (Franciaország) A karlista sebesültek összegyűjtése (1874. május)

17. ábra: A somorostro-i ütközetben (1874. március) megsebesült karlisták hajóra szállnak Socoa felé (forrás: http://amisamigosdelafrontera.net/es/area3_lacaridad.php?act=3, 2008. április)

Nem sokkal később, Lucien Porte könyve⁴⁵² szintén idealizált képet fest a karlistákról, benne számtalan utalást találunk arra, hogy az amerikai spanyolok hogyan juttatták el

⁴⁵¹ *Souvenirs de la frontière*, in: *Revue des Deux Mondes*, Paris, 1899, CLVI, 169–201. o.

⁴⁵² *En Pays Basque il y a cent ans. Aux écoutes du carlisme*, Clamecy, A. Fournier 1934.

Londonon keresztül pénzbeni támogatásukat a karlistákhoz. Könyvében Porte is említést tesz a korábbiakban általunk is bemutatott francia legitimistákról, Alexandre Détroyat-ról, Lalande márkiról és sógoráról Pichon Longueville báróról.

E útbeszámoló-irodalom mellett a *carlismo* és Don Carlos ügye több költeményt is ihletett francia irodalmi körökben. E művek azonban, valljuk meg őszintén, inkább a lelkesedés és az odaadás, semmint a mesteri költészet példázatai. Alphonse de Panette Zumalácarregui özvegyéhez szóló kantátájában Don Carlos legyőzhetetlen híveinek állít emléket, míg Edouard Turquety közvetlenül „Spanyolország és ősi törvényeinek hős védelmezőjéhez” szól versében.⁴⁵³ A provánszi („oc” nyelven író) költőiskolához tartozó Frédéric Mistral költészete már magasabb színvonalat képvisel: Don Carlos sógornőjét, „a gonosz nép” ellen küzdő „szent asszonyt”, María de las Nieves de Braganza y Borbónt énekli meg, „e fiatal hercegnő, ki lovagol és küzd népének hagyományaiért és őseinek hitéért”.⁴⁵⁴

A francia irodalom karlista vonatkozású művei közül kétségtelenül a leghíresebb Pierre Benoit *Pour Don Carlos*⁴⁵⁵ című regénye, melyhez a szerző Louis de Johantho⁴⁵⁶ által közölt dokumentumokra, Paul Dubié (a *Le Mémorial des Pyrénées* című pau-i újság szerkesztője) írásaira, illetve Jules Aubert idős karlista katona visszaemlékezéseire támaszkodik⁴⁵⁷. Benoit főhősnője, Allegría Etchart szavaival fejezi ki szimpátiáját a karlista ügy iránt, aki a regény végén így szól „Számunkra nem létezik sem Franciaország, sem Spanyolország. Csak a baszk nép létezik, és minden baszk karlista.”⁴⁵⁸

A 20. század elejétől ismét a művészek kedvelt témája lesz a *carlismo*. Több regény⁴⁵⁹ vers, opera⁴⁶⁰, operett⁴⁶¹ és film⁴⁶² eleveníti fel a mozgalmat, annak főszereplőit és a

⁴⁵³ M. de LATTRE: *Don Carlos ou l'héroïsme moderne en Espagne*, Paris, A. Pilhan de la Forest, 1838.

⁴⁵⁴ „cette jeune princesse qui monte à cheval et qui se bat, au soleil, pour la tradition de sa race et pour la religion de ses ancêtres.” A. CAMDESSUS: *Mistral était-il- carliste?*, Bayonne, Imprimerie du Courier, 1932.

⁴⁵⁵ Paris, Albin Michel, 1920.

⁴⁵⁶ Louis de JOHANTHO: *Don Carlos et les carlistes. Notes, esquisses, portraits à la plume*, Paris, Lachaud, 1874.

⁴⁵⁷ J. A. CATHALA, i.m., 246. o.

⁴⁵⁸ „Pour nous, il n’y a ni France ni Espagne. Il n’y a que des Basques et tous les Basques sont carlistes.”

⁴⁵⁹ Pl. Louis Petit de Meurville: Blancos y negros. Excursion en Pays carliste,

fontosabb eseményeket, de a *carlismo* romantikus–naív ábrázolása még e romantikától oly idegen korszakban is megmaradt.

⁴⁶⁰ Jules Massenet: *La Navarraise* (1894). A kétfelvonásos opera premierje a londoni Covent Gardenben, a Royal Theatre-ben volt 1894. június 20-án, majd a következő évben a párizsi Opéra-Comique-ban is színpadr állították.

⁴⁶¹ André Mouëzy-Eon és Raymond Vinci *Pour Don Carlos* című kétfelvonásos operettjének zenéjét Francis Lopez szerezte, Don Carlos szerepét Georges Guétary énekelte. A mű premierje 1950. december 16-án volt a párizsi Théâtre du Châtelet-ben.

⁴⁶² Jaime de Lasuen 1921-ben filmet készített Pierre Benoit *Pour Don Carlos* című regényéből. A főszerepet a kor legnagyobb filmszillaga Musidora játszotta.

Kitekintés: Karlista emigráció Kubában és Belgiumban

Kuba

A Franciaországban nyilvántartott karlista menekültek létszámát összefoglaló kimutatásokból kiderül: a karlista lázadókat Európán túl elsősorban Kubába és Algériába irányították tovább, ám előbbi ország esetében nem beszélhetünk a szó hagyományos értelmében vett emigrációról, sokkal inkább egyfajta deportálásról (internamiento).

A Kubában 1868-ban kirobbant függetlenségi háború⁴⁶³ rendkívüli haderőt igényelt. 1875-től Madrid – szembesülve azzal, hogy a nagy emberveszteséggel járó kubai függetlenségi háborúban mind nagyobb szükség van katonákra – új koncepciót alakított ki a külhonban bebörtönzött karlistákkal kapcsolatban.

Ennek első lépéseként 1875. július 28-án Primo de Rivera hadügyminiszter körlevelet jelentetett meg a *Gaceta de Madrid*-ban⁴⁶⁴, amelyben részletesen ismerteti azt, hogy Spanyolországba való visszatérésük után mely karlistákra várhat kubai katonai szolgálat. E körlevél értelmében a *quintas*⁴⁶⁵ hatálya alá tartozó (hadköteles) karlista rabokra – akár tisztek, akár nem – 8 éves katonai szolgálat várt Kuba szigetén. A nem hadköteles karlista foglyok besorozásáról a kormány döntött, fenntartva magának a jogot arra, hogy az adott helyzetnek megfelelően döntsön a katonai szolgálat helyszínéről. Az *indulto*-t kérelmezők közül azok, akik fegyverüket is leadták, mentesülnek a lázadás miatt kiróható büntetés alól, de továbbra is hadkötelesek maradtak. Ennek időtartama azonban – ellentétben az 1856. január 30-i tartalékos haderőről szóló törvény 114. cikkével, melynek értelmében a szökevények hadkötelezettsége 1 évről 3 évre nő – esetükben nem hosszabbítható. Ha fegyvertelenül adják fel magukat, továbbra is az illetékes hatóság felügyelt rájuk, és amennyiben hadkötelesek voltak, annak időtartamát egy évvel meghosszabbították. A karlista sereg

⁴⁶³ Erről bővebben lásd: ANDERLE Ádám: *Kuba története*, 4. fejezet. Akkord Kiadó, Budapest 2004.

⁴⁶⁴ A *Gaceta de Madrid* 1661 és 1967 közötti számai az interneten is elérhetők a http://www.boe.es/g/es/bases_datos/gazeta.php címen.

⁴⁶⁵ Pénzért megváltható katonai szolgálat.

egykori tisztjeit a háború idejére az általuk megnevezett helyre irányították, ahol továbbra is felügyelet alatt maradtak. Azokat a szökevények, akik az 1875. július 15-én kiadott királyi rendeletet megelőzően dezertáltak és estek fogságba, szintén Kuba szigetére száműzték, hadkötelezettségük időtartamát pedig legkevesebb egy évvel meghosszabbították.

A *Gaceta de Madrid* 1876. április 30-án közzétette azon intézkedések listáját, amelyek értelmében a karlista foglyok börtöneit május végéig felszámolják, lakóit pedig koruktól és testalkatuktól függően Kubába illetve Spanyolország valamelyik kontinentális hadseregébe irányítják. Ennek értelmében a 18 és 40 év közötti, megfelelő fizikai adottságokkal rendelkező karlista foglyokat a kubai hadtestbe irányították, beleértve a főtiszteteket, tiszteteket vagy kadétokat is. Akiket e rendelkezés értelmében Kubába irányítottak, és még hadkötelesek voltak, azok katonai szolgálata nem lehetett kevesebb, mint a behívójukban meghatározott idő. Azok a 18 és 40 év közöttiek, akik fizikailag alkalmatlannak bizonyultak a kubai szolgálatra (tisztet, kadétok egyaránt), a Spanyolországban szolgáló hadseregbe kerültek sorkatonai rangban, a hadkötelesek 8 évre, a már nem hadkötelesek pedig 3 évre. Végül azok a karlista foglyok, akik a körlevél kiadásának idején még nem töltötték be a 18 évüket, vagy már elmúltak 40 évesek, valamint fizikai adottságaik miatt a félsziget hadseregében sem szolgálhatnak, felmentést kaptak a lázadásért járó büntetés alól, és számukra menleveleket bocsátottak ki. Ezek birtokában az általuk – továbbra is hatósági megfigyelés alatt ugyan –, de az általuk megjelölt helyen telepedhettek le, viszont amennyiben újabb bűncselekményt követtek el, azonnal Fernando Poo-ra⁴⁶⁶ száműzték őket. A körlevél végén határozott utasításként szerepel, hogy a karlista gyűjtőhelyeket 1876. május végig fel kellett számolni.

Nem sokkal később a spanyol kormány utólagosan próbálta enyhíteni a fenti, meglehetősen szigorú rendelet egyes kitételeit, ezért 1876. május 18-án a spanyol hadügyminisztérium úgy határozott, hogy kiegészítő körlevelet ad ki a következő címmel: *A Spanyol Királyság körlevele, melynek kitételei számot tarthatnak néhány Franciaországban tartózkodó internált érdeklődésére is.*⁴⁶⁷ Ennek lényege az volt, hogy

⁴⁶⁶ A mai Egyenlítői-Guineához tartozó kis szigetet (ma: Bioko-sziget) 1472-ben Fernão do Póo portugál felfedező fedezte fel. 1778-ban a spanyolok kapták meg, cserébe az amerikai kontinensen lévő területekért (El Pardo-szerződés). A közel 200 éves spanyol uralom alatt a kis sziget a rabszolga-kereskedelem központja volt.

⁴⁶⁷ Circulaire du Royaume d'Espagne dont les dispositions peuvent intéresser quelques uns des internés en France (A.N.F. F⁷ 12576)

a főtisztek, tisztek, kadétek és sorkatonák, akikre az április 30-án közzétett rendelet értelmében kubai katonai szolgálat várt, pénzzel kiválthatták azt, feltéve, hogy nem voltak dezertőrök és nem minősülnek engedély nélkül távollevő katonának. Ugyanez a rendelkezés a már a kubai hadtestben szolgáló karlistákra is vonatkozott, hasonló feltételek mellett. A kiváltás összegét a kormány 2000 pezetában állapította meg. Azok, akik az Ibériai-félszigeten tartózkodnak, a fenti összeget a Banco de España valamelyik fiókjában fizethették be a tartózkodási helyük szerinti városban, akik pedig már Kubában voltak, azokban a kubai hadsereg katonáira vonatkozó eljárást kellett követniük. A befizetett összegről szóló nyugta bemutatása ellenében az illetékes katonai szerv kiállította a menlevelet, amely oda szólt, ahova a befizető kérte, feltéve, hogy a kormány még nem jelölte ki számára azt. A Kubából Spanyolországba való hazautazás költségeit a hazatérő karlistának kellett fedeznie. Azokat a karlisták, akik börtönbüntetésüket töltötték, és akiknek családja a rendelet kiadása előtt kifizette a kiváltás összegét, azonnal szabadlábra bocsátották, és menlevelüket azonnali hatállyal kiállították.

A kubai háború és a navarrai karlista felkelés végzetes hatással volt a rövid életű spanyol köztársaságra. A hadsereg erőn felüli igénybevétele súlyos anyagi és emberi⁴⁶⁸ terhet rótt a kormányra, hiszen a karlisták átcsoportosítása a kubai hadtestekre szintén komoly összegeket emésztett fel. 1877 februárjában a spanyol kormány 749 563 pezetas keretet különített el arra, hogy a Spanyolországhoz tartozó szigetekre (Kuba mellett a Fülöp-szigetekre a Mariana-szigetekre és a Fernando Poo-szigetre) deportált vagy száműzött spanyolokat hazahozza. Amennyiben a hazatérő spanyol állampolgárt politikai okokból száműzték, akkor hazatérése után véglegesen szabadlábra helyezték, ha azonban köztörvényes bűncselekményt követett el, akkor átadták őket az igazságszolgáltatásnak. Az erről szóló rendelet végül 1877. február 21-én jelent meg a *Gaceta de Madrid*-ben. Ennek értelmében a kormány felszólította az említett szigetek előljáróit és kormányzóit, hogy mihamarabb helyezték szabadlábra a politikai okokból az irányításuk alá tartozó szigetre deportált spanyolokat, és gondoskodjanak arról, hogy a bűncselekmény elkövetése miatt deportáltakat mihamarabb az anyaország igazságszolgáltatása elé lehessen állítani.

⁴⁶⁸ A tízéves háború igen véres volt, rengeteg ültetvényt pusztítottak el. A harc a felkelők belső nézeteltérései miatt bukott el. Végül a spanyolok győzelmével és feltételeivel 1878-ban véget ért a több, mint 250 000 áldozatot követelő felkelés.

Belgium

A karlista emigráció – vagy esetenként deportálás – európai célországai között Franciaországon kívül egy másik ország, Belgium is szerepelt.

A francia földre menekült karlisták sorsa azonban – központi intézkedés hiányában – további diplomáciai bonyodalmakat okozott. A függetlenségét néhány évtizeddel korábban (1830) elnyert, és semleges státuszára kínosan ügyelő Belga Királyság meglehetősen rossz szemmel nézte, amint Franciaország az immár „kényelmetlenné váló” karlista menekülteket – amolyan vészmegoldásként a Belga Királyság területére kívánja tovább irányítani.

E diplomáciai incidensről a párizsi nemzeti levéltár bőséges iratanyagot őriz⁴⁶⁹. A Belga Királyság Franciaországba delegált követe, Beyens báró (a későbbi berlini követ) 1874. július 29-én Glücksberg⁴⁷⁰ francia külügyminiszterhez intézett levelében⁴⁷¹ a következőket írja: „Mélyen tisztelt Hercegi Fenség! Folyó hó 18-án a Nemzeti Állambiztonsági Minisztérium arról értesítette Önt, hogy a francia csendőrség hat karlista katonát kísért a francia-belga határra, akik mindenféle megélhetési forrás és papír nélkül lépték át országunk határát. Ezóta 11 újabb karlista érkezéséről van tudomásunk, akiket a francia csendőrség hasonló körülmények között toloncolt Belgiumba, minden előzetes értesítés nélkül. Mindebből olybá’ tűnik számomra, hogy e kitoloncolásokra egy általános érvényű intézkedés értelmében került sor, s előfordulásuk minden jel szerint megsokszorozódik a jövőben. Magam és kormányom nevében tisztelettel kérem Hercegi fenséged magyarázatát e fenti eseményekkel kapcsolatban. Kérem egyúttal, hozza meg a szükséges intézkedéseket, hogy a jövőben ilyen és hasonló incidensek ne fordulhassanak elő. Őszinte híve: Beyens báró”⁴⁷²

⁴⁶⁹ A.N.F. F⁷12689-12695. Réfugiés carlistes (1871-1888). Le dossier du Territoire de Belfort est classé à la lettre B. F⁷12689. Relations avec le ministère des Affaires étrangères (1872-1873).—Envoi de réfugiés à Bruxelles et protestation du gouvernement belge (1874).—Correspondance avec les préfets (1876-1877, 1883-1886).

⁴⁷⁰ Louis Decazes, Glücksberg hercege, 1873. november 29–1877. november 23. között francia külügyminiszter.

⁴⁷¹ A.N.F. F⁷12689, Paris, 1874. július 29.

⁴⁷² Uo. „Monsieur le Duc, (...) Le 18 de ce mois l’administration de la Sûreté Publique a informé Monsieur le Ministre des Affaires Etrangères que six soldats Carlistes avaient été amenés à la frontière par la gendarmerie français et étaient entrés en Belgique sans avoir aucun moyen d’existence. Depuis, on a de nouveau signalé l’arrivée dans le royaume de Belgique de 11 autres réfugiés carlistes que la

Beyens báró fenti levele nem kis felbolydulást keltett a francia kabinet köreiben. Amint a francia külügyminiszter, Glücksberg herceg három héttel később, 1874. augusztus 22-én Chabaud-Latour francia belügyminiszternek írt leveléből⁴⁷³ kitűnik, a francia kormánynak amúgy is komoly gondot okozott az egyre nagyobb létszámban bevándorló karlista menekülttömeg: „Tisztelt Belügyminiszter Úr, kedves Kollégám! Nagyrabecsüléssel tudattam Önnel a Belga Királyság Párizsba delegált követének, de Beyens bárónak tiltakozását a karlista menekültek belga határra való továbbutaztatásával kapcsolatban. Válaszában Ön azt írja nekem, hogy az Ön hivatala azért élt ezzel az intézkedéssel, mert azt könnyebb megoldásnak vélte, mint az országunkban jelen levő nagyszámú karlista tömegek internálását, amelyet megnehezítenek a spanyol kormány folyamatos panaszai. Anélkül, hogy vitatnám az Ön által felsorolt érveket, úgy vélem, fontolóra kellene vennünk Beyens báró észrevételeit. Ezért kénytelen leszek parancsba adni, hogy a nincstelenné lett karlista menekülteket egy másik, a belga határtól eltérő határra utaztassuk tovább – például a svájci határra.”⁴⁷⁴

Úgy tűnik, bármekkora diplomáciai bonyodalom volt is kialakulóban, a francia adminisztráció malmai meglehetősen lassan őröltek, hiszen a párizsi levéltárban fellelt dokumentumokból az tűnik ki, hogy 1874 júliusától kezdődően a karlista menekültek francia-belga határra való kitoloncolása változatlan intenzitással folytatódott, és a fenti diplomáciai levélváltás – akárcsak a vonzónak szánt (és a későbbiekben említett) kegyelmi rendelet és a menlevelek – semmilyen eredményre sem vezetett.

gendarmerie française a également remis à la frontière, sans aucun avis préalable. Il paraîtrait en conséquence qu'il s'agit d'une mesure générale et que les expulsions de ce genre sont appelées à se multiplier. Je serais fort reconnaissant si votre Excellence avait l'extrême bonté de me mettre à même de fournir à mon gouvernement quelques éclaircissements sur les faits qui précèdent et je prie de vouloir bien provoquer les ordres nécessaires pour que l'avenir ils ne se reproduisent plus. Votre très humble serviteur: le baron de Beyens” Paris, le 29 juillet 1874 Le Ministre de Belgique en France au Ministre des Affaires Étrangères à Versailles.

⁴⁷³ ANP, F⁷ 12689, Paris, le 22 août 1874.

⁴⁷⁴ Uo. „Pour Monsieur le Ministre de l'intérieur Monsieur le Ministre de l'Intérieur et cher collègue, J'ai eu l'honneur de vous faire part des réclamations qu'élève Monsieur le Ministre de Belgique à Paris au sujet de l'expulsion de réfugiés Carlistes par la frontière Belge. Vous m'écrivez, en réponse, que votre administration a cru devoir recourir à cette mesure, de préférence à celle de l'internement difficilement applicable en présence du grand nombre de Carlistes réfugiés sur notre territoire, et des plaintes du Gouvernement espagnol. Sans contester la valeur des motifs que vous invoquez, je pense qu'il y a lieu pour nous de tenir compte des observations présentées par Monsieur le Baron de Beyens, et je vous serais obligé de me donner des ordres pour que les réfugiés Carlistes dérivés de ressources et sujets à expulsion soient jusqu'à nouvel ordre, dirigés sur une frontière autre que celle de Belgique, par exemple sur la frontière suisse. (...) Paris, le 22 août 1874”

Miközben Párizs a karlisták sorsának lehetséges megoldásait kereste, a határ menti tartományokból folyamatosan érkeztek a jelentések a karlisták letartóztatásáról. Chabaud-Latour belügyminiszter 1874. szeptember 7-én a következőről értesülhetett Basses-Pyrénées megyéhez tartozó Pau prefektusának leveléből⁴⁷⁵: a prefektus tudósította a belügyminisztert a Navarrából Katalóniába utazó 15 lázadó – név szerint említett 1 ezredes, 1 alezredes, 6 hadnagy, 4 alhadnagy, 1 tiszthelyettes és 2 sorkatona – letartóztatásáról. A jelentés szerint valamennyiüknél volt karlista menlevél, és állításuk szerint az Alvarez tábornok vezette, Alsó-Aragónban bevetendő új hadosztály soraiban harcoltak volna. Szándékuk az volt, hogy Perpignanon keresztül visszatérnek Katalóniába. Menlevelükben feltüntetett rangjuk ellenére valamennyi tiszt a társadalom alsóbb osztályaiból származhatott. A prefektus azonban letartóztatta őket, és vasúton négy 4 lille-i illetőségű csendőr kíséretében a belga határra irányította a menekülteket, kiknek nevét, életkorát és rangjelzését levelének mellékletében szereplő táblázatban foglalta össze.⁴⁷⁶ Végül Gale (nevének olvasata bizonytala) francia állambiztonsági miniszter 1874. november 19-én kelt, és a megyei prefektusoknak szétküldött körlevelében a következőket olvashatjuk: „Ezúton értesítem a Tisztelt Prefektusokat, hogy a folyó hó 9-én kiadott rendelet értelmében Hautes-Pyrénées, Gironde, Ariège, Pyrénées-Orientales, Haute-Garonne és Landes megyékből a jövőben egyetlen karlista menekültet sem irányíthatnak a francia-belga határra.”⁴⁷⁷

Az a levélből nem tűnt ki, hogy minek köszönhetően szűnt meg a karlisták francia-belga határra való kitoloncolása, de valószínűleg arról lehetett szó, hogy a fenti, bonyodalmakat is kiváltó helyzetre Madridnak sürgősen intézményes megoldást kellett találnia. Ez volt az ún. menlevél (*sauf-conduit* vagy *salvaconducto*), amelyet először

⁴⁷⁵ A.N.F., F⁷ 12689. Le 7 septembre 1874. Lettre à Monsieur le Ministre de l'Intérieur de la part de la Préfecture des Basses-Pyrénées

⁴⁷⁶ „Préfet des Basses-Pyrénées au Ministre de l'Intérieur. Monsieur le Ministre de l'Intérieur: J'ai l'honneur de vous informer de l'arrestation à Pau de 1 colonel, 1 lieutenant colonel, 6 lieutenants, 4 sous lieutenants, 1 sergent major, et 2 soldats se rendant de Navarre en Catalogne. Tous étaient porteurs de passes Carlistes et selon leur déclaration ils doivent faire partie d'une nouvelle division qui serait commandée par le Général Alvarez et qui devrait opérer dans le Bas Aragon. Selon le rapport qui m'est fait, tous les officiers paraissent appartenir à la classe inférieure de la société malgré le grade que leur donnent leurs titres de voyage. Conformément à vos ordres, je proscriis l'expulsion du territoire de ces prisonniers Carlistes et je les fais conduire à la frontière de Belgique. (...) Pau, le 7 septembre 1874”

⁴⁷⁷ A.N.F., F⁷ 12689. A brüsszeli kabinet reklamációi a Franciaországból kitoloncolt karlisták Belgiumba való továbbküldésével kapcsolatban

Serrano tábornok⁴⁷⁸ rövid minisztersége alatt bocsátott ki – akkor azonban még korlátozott használatra, ezért hamarosan feledésbe merült. A helyzet 1874 végére azonban akuttá vált, így Madrid ismét élt a menlevelek kibocsátásának lehetőségével. E dokumentumot azok a karlista lázadók kaphatták meg, akik hajlandóak voltak letenni a fegyvert. Ezzel a menlevéllel a zsebükben szabadon átlépheték a határt s hazatérhettek. Mivel azonban bizonyosra volt vehető, hogy néhány, menlevéllel rendelkező egykori lázadó az országba belépve ismét csatlakozik a baszk tartományokban még gócokban létező lázadó csoportokhoz, az első látásra nagy mozgásszabadságot nyújtó menlevél hatályát szigorúan korlátozta a spanyol kormány.

Ez a dokumentum a francia kormánynak is ínyére volt, hiszen nem kellett komoly csendőri és titkos ügynöki erőket mozgósítani a karlisták felkutatására és kitoloncolására, mostantól elég volt egy hivatalos okirat, és a karlisták máris elhagyhatták Franciaországot.

18. ábra: Útlevélosztás a karlisták számára, Toulouse, 1876 (Forrás: Koldo Mitxelena Kulturunea)

A hír gyorsan terjedt: hamarosan minden határ menti hatósághoz eljutott a hír, hogy a menlevéllel rendelkező karlista menekültek választhatnak a francia városokba való internálás és a Spanyolországba való hazatérés között. A rendelkezés ugyanakkor hangsúlyozta: ha ezek az egyének élni kívánnak a menlevél nyújtotta kedvezményekkel,

⁴⁷⁸ Francisco Serrano y Domínguez, Duque de la Torre (1810-1885) spanyol politikus, katona, a Liberális Unió elnöke, az 1868-as forradalom egyik vezéralakja. 1868-1869 között az ideiglenes kormány elnöke. Az általa 1872-ben aláírt amorevietai egyezményt a Cortes azonban elutasította, ezért Serranonak távoznia kellett a kormányból.

és visszatérnek Spanyolországba, személyes biztonságuk csak abban az esetben biztosított, ha nem titokban lépnek spanyol földre és nem csatlakoznak ismét a karlista „bandákhoz”. Azt a néhány karlistát ugyanis, akik, miután részesültek az amorevietai egyezmény által nyújtott kedvezményekből, ismét csatlakoztak a lázadókhoz, másodszorra már nem illette meg e kedvezmény.

* * *

1876. február 28-án Don Carlos Arneguinél átlépte a francia határt, ahonnan híres „¡Volveré!” (Visszatérek!) című beszédében köszönetet mondott híveinek.

Ígéretét nem tudta betartani. 1909 júniusában az olaszországi Varesében halt meg, soha többet nem lépett spanyol földre.

A *carlismo* vereségével 19. század utolsó harmadának Európájában a lezárult a vallási és politikai tradicionalizmus korszaka.

VIII. Epilógus

A levéltárakban kutató munkája során elsősorban korabeli dokumentumokra, megsárgult újságcikkekre, kimutatásokra, fáradságos munkával kibetűzhető levelezésekre és persze nem utolsósorban a neves szakírók által publikált vaskos szakirodalomra támaszkodva igyekszik témáját olvasóival megismertetni, és ritkán mondhatja magát olyan szerencsésnek, hogy értekezésének végéhez közeledve kutatási témaköréhez szorosan kapcsolódó hírre lesz figyelmes.

E sorok írójával ez történt.

Josep Maria Sòria katalán újságíró *El precio de la paz carlista* című, a *La Vanguardia* című lapban 2006. április 2-án megjelent újságcikkében⁴⁷⁹ történelmi szenzációnak is nevezhető eseményről számolt be. Egy nem sokkal korábban napvilágra került, eladdig ismeretlen dokumentumköteg szerint ugyanis 1875-ben a spanyol Restauráció kormánya – élén Cánovas del Castilloval – paktumot kötött a karlisták utolsó, még talpon maradt vezetőivel, és mai értékben 59 000 eurónak megfelelő „fájdalomdíjjal” kárpótolta őket azért, hogy letették a fegyvert. A dokumentumkötegből, amelyet a cikk megjelenése után a Katalán Nemzeti Levéltár (Arxiu Nacional de Catalunya) is lajstromba vett, kiderül: a spanyol kormány 1875-ben alkut kínált a karlista parancsnokoknak: a fegyverletételért cserébe pénzbeni kártalanítást, rangjelzésük megtartását kínálta nekik, valamint mentességet minden későbbi büntetőeljárás alól.

A cikk írója, Josep Maria Sòria bepillantást nyert e dokumentumkötegebe, így az alábbiakban az ő gondolatait foglaljuk össze.

Valamivel több, mint 130 éve történt, hogy a montejurrai hősnek is nevezett Antonio Dorregaray karlista serege letette a fegyvert. Ekkor sok karlista Franciaországba menekült, de ugyancsak sokan voltak azok, így Dorregaray is, akik a Cánovas del Castillo kormányától kapott garanciák birtokában Spanyolországban maradtak. A most nyilvánosságra került iratsomagból kiderül: a legnagyobb titokban szervezett tárgyalások főszereplője a konzervatív–alfonzista kormány három (nem mellékesen katalán nemzetiségű!) illusztris képviselője, Josep Vilaseca i Mogas ügyvéd, Manuel

⁴⁷⁹ http://histocat.cat/pdf/la_vanguardia_020406a.pdf

Duran i Bas jogtanácsos és Josep Mañé i Flaquer újságíró volt, akik Cánovas del Castillo megbízásából a békekötés szándékával keresték fel Dorregarayt. A tárgyalásokat vezető Vilaseca i Mogas egy menlevél birtokában teljes inkognitóban ingázott Maestrazgo, Valencia, Madrid, Franciaország és Svájc között, hogy a paktumot tető alá hozza. A megállapodás szövegét és számos egyéb értékes és érdekes korabeli dokumentumot Vilaseca i Mogas leszármazottjai bocsátották a Katalán Nemzeti Levéltár rendelkezésére, a téma iránt érdeklődő kutatók és történészek legnagyobb örömére.

Az 1875. június 8-án kezdődő és július végéig tartó tárgyalások eredményeképp létrejött megállapodás 1876 októberében lépett hatályba. Ekkorra ugyanis már a legtöbb karlista főtitst Franciaországból figyelte az eseményeket, miután „F. de Rivera állam- és hadügyminiszter által 1875. június 28-án kibocsátott menlevelek birtokában átkeltek Katalónián”. E menlevelekben szereplő utasítások értelmében a hatóságok „semmilyen akadályt nem gördítenek a karlisták utazása elé, azt semmilyen módon nem zavarják, számukra minden szükséges támogatást megadnak, elszállásolásuk, csomagjaik és élelem tekintetében.” A parancsot – megbízott hadügyminiszterként – Fernando Primo de Rivera, a majdani diktátor Miguel nagybátyja látta el kézjegyével.

Az eddig hivatalosnak tekintett változat szerint a harmadik karlista háború az ország középső részén. Maestrazgóban 1875. július 6-án ért véget, miután Martínez Campos tábornok csapatai elfoglalták Cantalavieját, és a fogságba ejtett 2000 karlista hadifoglyot Morellába szállították. E megsemmisítő vereséget a karlista történetírás csak „a Központ árulásaként” (*traición del Centro*) emlegette, mivel – a karlista mozgalomra jellemző megosztottság jegyében – Dorregarayt és parancsnokait ezután hitszegőnek, árulónak bélyegezték, igaz, ennek indoklását senki sem ismerte. Amikor pedig a legendás karlista tábornok, Ramón Cabrera angliai száműzetéséből 1875 márciusában főhajtással tisztelgett XII. Alfonz előtt, az árulással kapcsolatos meggyőződés még szilárdabbá vált, rányomva bélyegét minden későbbi karlista megmozdulásra.

A dokumentumokból kiderül: a főtárgyaló, Vilaseca i Mogas titokban találkozott a karlista parancsnokokkal, akikkel a következő megállapodást kötötte: „Őfelsége a Király (Isten óvja!) XII. Alfonz kormányának teljes jogkörrel felruházott meghatalmazottjaként kijelentem, hogy a külföldön megjelent vagy oda önként száműzetésbe vonult ... urakkal kötött megállapodás értelmében e személyeknek

valamint a kíséretükben tartózkodó egyéb főtiszteknek és tiszteknek a karlista hadseregben viselt rendfokozatait – feltéve, hogy az az altábornagyi fokozatnál alacsonyabb –, címeit és kitüntetéseit elismerjük és kívánsága szerinti spanyolországi tartózkodását engedélyezzük azzal a feltétellel, hogy a későbbiekben megállapított határidő lejártá után ismét aktív állományba lép, és lakhelyén rendfokozatának megfelelő szubvencióban részesül. Kelt Barcelonában, 1875. július 17-én.”⁴⁸⁰

A megállapodás lényege az volt, hogy az abban megnevezett karlista vezérek (többek között Dorregaray, Álvarez, Oliver és Adelantado) a fegyverletétel után azonnal megkapják útleveleiket, melyek birtokában külföldre távozhatnak. Innen „három hónapon belül bármikor visszatérhetnek”, egy év elteltével, „vagy a polgárháború végén” pedig a kormány kötelezettséget vállalt arra, hogy a hazatérők visszakapják rendfokozatukat és kitüntetéseiket, és a kormány ismét állományba helyezi őket. „A hivatalos és nyilvános elismerésig, és az állományba való visszahelyezésig e személyek számára a hadügyminisztérium teljes titokban az ellenséges seregben jelenleg betöltött rendfokozatuknak megfelelő ellátmányt utal.”⁴⁸¹

A dokumentumok között Cánovas del Castillo által Vilasecának írt levelein és feljegyzésein kívül a megállapodás karlista kedvezményezettjeinek nevét, ragját, aláírását is megtalálhatjuk. Vilaseca emlékiratai (*Memoria de los hechos con relación a la pacificación del Centro en 1875*) pedig, amelyeket a szerző a tárgyalások idején naponta kiegészített benyomásaival és gondolataival, és amelyekben Cánovas del Castilloval ismerteti a megállapodáshoz vezető út általa felvázolt állomásait, hiteles képet festenek e korról.

Cánovas egyik levelében, miután jóváhagyta Vilaseca paktumra vonatkozó javaslatait, a következő utasítást adja a közvetítőknek: „Azt kérem mindössze – és ez mindkettőnk érdekét szolgálja –, hogy változtassák meg a paktum dátumát és indokát.” Majd így folytatja: „Barátainknak tudniuk kell, hogy én nem a megállapodás feltételeiről, hanem

⁴⁸⁰ „Debidamente autorizado por el Gobierno de S. M. el Rey, Don Alfonso XII (q. D. g.), declaro que presentándose o marchando voluntariamente al extranjero los Señores ... en virtud de lo con los mismos acordado, les serán reconocidos en debida forma, lo mismo que a los demás Jefes y Oficiales que les acompañen, los grados, títulos y condecoraciones que tienen en el ejército Carlista, no siendo ninguno de ellos superior al de Teniente General, y se les autorizará a permanecer en España a su voluntad, donde tendrán situación activa pasado el término que se convenga, disfrutando desde luego en el punto donde residan de la subvención correspondiente. Barcelona, 17 de julio de 1875.”

⁴⁸¹ „Durante el tiempo que medie hasta el reconocimiento formal y público, recibirán reservadamente del Ministerio de la Guerra el sueldo correspondiente al empleo que hoy disfrutaban en el campo enemigo en situación de cuartel”.

annak okáról szeretnék velük egyezkedni. Mi sem áll távolabb tőlem ugyanis, mint hogy Ófelsége hadseregétől elvegyem a hadjáratban szerzett érdemeit.”⁴⁸²

Cánovas szándéka az volt, hogy e megállapodást a **katalán** karlista párt még talpon maradt vezérkarával kötött megállapodásként tünteti fel. Ezzel kettős célja volt. Egyfelől nem akarta csökkenteni a győztes Martínez Campos érdemeit, másfelől pedig ezzel kívánta megelőzni, hogy a karlista vezérkart árulással gyanúsítsák saját egykori bajtársaik. A tárgyalások végén Vilaseca i Mogas Perpignanba és Svájcba utazott. Emlékirataiban 1875. augusztus 11-én így ír Cánovashoz: „a Központ (értsd: *el Centro* – a karlista vezérkar) fellázadt tagjai közül már sokan elhagyták az állományukat, és jelenleg a határ menti területen bujkálnak. Üzentem nekik, hogy menjenek Perpignanba, 18-án este én is ott leszek. Áadtam üzenetüket is, mely szerint remélik, hogy a kormány értékeli, hogy csapataikat kivonták az ország középső területéről, és minden emberüket a határra vezényelték, mert ez az ő és a kormány szempontjából a legtisztességesebb eljárás.”⁴⁸³

Amikor Vilaseca szeptember 18-án tért vissza Barcelonába, innen sürgette Madridot, hogy teljesítse az „aggodalmaskodó urakkal” kötött megállapodást. A sürgetés eredményes volt: egy héttel később a belügyminiszter sürgönyben utasítja a barcelonai kormányzót: „kérem, tájékoztassa Vilaseca és Durán y Bas urakat arról, hogy a hadügyminisztériumi kifizetéskezelőtől lehívhatják a 25 000 frankot. Holnap bővebben írok minderről.”⁴⁸⁴

1875 októberében a karlista vezérkar Franciaországban tartózkodó tagjainak Vilaseca kifizeti a „fájdalomdíj” első részletét, a mai áron számolva 59 000 eurónak megfelelő 25 000 frankot. „Madrid kifizette a huszonötezer frankot. Az összeget haladéktalanul az elmaradt kötelezettségek fedezésére fordították, húszezer frankot Marseille-ba küldtek, míg a fennmaradó ötezer frankot – felhatalmazott személy közvetítésével –

⁴⁸² „Que sepan estos amigos que no regateo las condiciones, sino la ocasión y el motivo, porque no quiero quitar el ejército del Rey el mérito contraído hasta hoy en la campaña.”

⁴⁸³ „escribí participando que varios jefes rebeldes del Centro se habían separado de las filas y se hallaban escondidos en la frontera, habiéndoles dicho yo que fueran a Perpignan, donde yo mismo estaría el 18 por la noche. Trasladé lo que los interesados me decían sobre esperar que el Gobierno comprendería cuánto valía su retirada del Centro trayendo a la frontera toda su gente, por considerar ésto lo más decoroso para ellos y para el Gobierno.”

⁴⁸⁴ „...puede comunicar a los señores Vilaseca y Durán y Bas que pueden girar los veinte y cinco mil francos contra el Habilitado del Ministerio de la Guerra. Mañana escribiré sobre este asunto.”

szétosztották a külföldre távozók itthon maradt családtagjai és a már hazatért személyek között.”⁴⁸⁵

1876-ban Vilaseca e szavakkal zárja emlékiratait: „Most jött el az idő, amikor az immár lecsendesedett félszigetre visszatérhetnek az érdekeltek, hogy egykori rangjelzéseik és a kamatok kifizetésének elismerését kérjék.” Majd az utóiratban megjegyzi: „az eredetit 1876. május 11-én, délután két órakor, az Elnöki palotában személyesen adtam át Señor Cánovasnak.”

Ezen a ponton vége szakad Josep Vilaseca i Mogas közvetítői beszámolója és feladata, amiért 1878-ban a Katonai érdemrend Nagykeresztjének lovagjává ütötték „kivételes szolgálataiért (...), amelyeket Katalónia békéjének szolgálatába állított a polgárháború idején” (a hivatalos indoklás szemérmesen hallgat a részletekről).

⁴⁸⁵ „Los veinte y cinco mil francos fueron pagados en Madrid é invertidos sin dilación para las atenciones debidas, habiéndose enviado veinte mil a Marsella y repartido los cinco mil restantes entre las familias de algunos ausentes y algunos individuos que ya habían regresado, todo por conducto de persona autorizada.”

IX. Összegzés

Az e dolgozat elkészítését megelőző nyolc éves kutatómunka ezen a ponton – egyelőre – véget ér. Célunk és szándékunk az volt, hogy a magyar olvasóval megismertessük Spanyolország 19. századi zaklatott történelmét végigkísérő *carlismót*, a karlista háborúk három felvonásának főszereplőit, a karlista emigrációt, valamint képet adjunk a 19. századi spanyol-francia kapcsolatokról, tekintve, hogy ekkor a karlista háborúkhöz való viszony a menekültkérdés miatt a spanyol-francia kapcsolatok meghatározó tényezője lett. Elmondhatjuk tehát: a *carlismo* jelenítette meg az európai hatalmi konfliktusokat, a (tőkés) liberális és (feudális) konzervatív erők szembenállását oly módon, hogy magához vonzotta az európai hatalmi konfliktusokat, és epicentruma, színtere lett azoknak.

E célunk elérésében vezérfonalunkat három felismerés adta.

Az első szerint a *carlismo* és a karlista emigráció, messze túlmutatva az egyes egyén sorsán, és a két szembenálló tábor viszálykodásán, egész Európa diplomáciai viszonyrendszerét befolyásolta egy olyan időszakban, amely a nagyhatalmi konstelláció folyamatos átrendeződésének jegyében telt. Talán nem túlzás, ha azt mondjuk: ebben a vonatkozásban a *carlismo* a francia-spanyol kapcsolatokat befolyásoló tényezővé vált. Megfigyelhető: a karlisták szinte kivétel nélkül Franciaország történetének érzékenyebb pillanataiban jelentek meg a Pireneusokon túl. 1846-ban a mély politikai és gazdasági válság nem sokkal később a júliusi monarchia hanyatlásához vezetett, Guizot elnöksége alatt Franciaország szakít Angliával és inkább Metternich szövetségét keresi, miközben Európában már érződik a 48-as forradalmi hullám előszele. Az értekezésünk által vizsgált második karlista emigráció idején Franciaország súlyos morális válsággal küzd, amelyért a francia-porosz háború katasztrofális egyenlege tehető felelőssé, míg az 1936–39-es polgárháború idején a menekülteket a II. világháborúra készülő Franciaország fogadja be.

A második felismerés, mely e sorok szerzőjét értekezésének megírására indította, az volt, hogy a sajtó és a hivatalos diplomácia álláspontjával ellentétben (mely szerint a spanyol-francia kapcsolatokat inkább a statikusság jellemezte) a spanyol-francia

viszony amplitúdója a 19. század végén dinamikusan változott – és ennek éppen a karlista háborúk és menekültek voltak az okai. Tekintve, hogy a francia külpolitika nagyhatalmi érdekei azt kívánták, hogy Spanyolország biztos szövetségesként és háttérországgként álljon mellette, Madrid rosszallását kivívni végzetes hiba lett volna. A mindenkori francia kormány megítélésünk szerint azonban nem nagyon „tudott mit kezdeni” a sokezres menekültáradattal. Hol nagylelkű segélyekkel támogatták őket (ami hamarosan kimerítette az államkasszát), hol szigorú és állandó megfigyelés alatt tartották őket, kémek százait állították rájuk, sőt, Algériába toloncolták őket. (Ne feledjük: Párizsnak két okból sem fűződött érdeke a *carlismo* támogatásához: egyfelől, mert ebben az időben a madridi kormány támogatta a francia vállalkozásokat és cégeket, másfelől pedig a francia vezetők a *nép* akaratából uralkodtak, nem pedig „isteni akaratból”, ahogyan azt Don Carlos és követői hirdették). De olyan is előfordult, hogy a francia hatóságok szervezetlensége és a jogi szabályozás hiányosságai nehezítették meg a spanyol menekültek életét. Mindezek ellenére a *carlismo* ügye a délfraancia civil és arisztokrata lakosság körében odaadó, önfeláldozó és lelkes támogatókra lelt, akik mindent megtettek azért, hogy a mozgalmat győzelemre segítsék. Így az Basses-Pyrénées megyében – Bayonne-ban – menedékre lelt karlista menekültek zavartalanul folytathatták küzdelmüket a mozgalmuk zászlajára tűzött elvekért. Ezzel egy időben a határ menti területeken, a földrajzi adottságok maximális kihasználása mellett szervezték titkos összejöveteleiket, illetve a felkeléshez szükséges fegyverek és más hadifelszerelések csempészését, amely a régóta rendezetlen határviszonyok és a meglehetősen átláthatatlan francia-spanyol vámszabályok miatt hamarosan az egyik legvirágzóbb „iparágá” nőtte ki magát a határ menti területeken, szinte egyetlen megélhetési forrást biztosítva az ottani elszegényedett lakosságnak.

A „nagypolitika” és a „kispolitika” e furcsa ellentmondása értekezésünk egyik központi gondolata kívánt lenni.

A harmadik felismerésünk a spanyol menekültekkel és magával a karlista táborral kapcsolatos. Mint ismeretes, a 19. század egyben az emigráció századának is nevezhető Spanyolországban, amely a napóleoni megszállás ellen folytatott függetlenségi háború emigránsaival kezdődött, az I. Bonaparte Józsefre felesküdt *afrancesado*-kal folytatódott. Őket követték a VII. Ferdinánd abszolutista uralma elől menekülő liberálisok, az előlük menekülő karlisták, az *isabelinok*, végül a kantonalisták,

föderalisták és a progresszisták. A nézetkülönbségek azonban nem csak a menekültek széles palettáján ütköztek ki: a karlista menekültek tábora is megosztott volt – radikális és kevésbé radikális csoportokról beszélhetünk. Az emigránsok amúgy sem könnyű életét ez a megosztottság, melybe nem ritkán intrika is vegyült, csak tovább nehezítette. Jól tükrözik mindezt a ránk maradt írásos emlékek.

A karlista emigráció érdekes epizódja az algériai időszak. E távoli de mégis közeli térség, melynek történelme számtalan ponton találkozik a spanyol történelemmel, kiváló színteret biztosított a már ismerős francia-spanyol viszonyoknak.

Az utolsó karlista háború leverésével Madrid és Párizs figyelmét teljes egészében saját ügyeire fordíthatta. Franciaország a Poroszországgal folytatott 1870–1871-es háború utórezgéseitől és területi veszteségétől szenvedett, a részben ebből fakadó Kommün eseményeivel volt elfoglalva, és szinte minden külpolitikai lépését a revans gondolata vezérelte. Spanyolország figyelmét és energiáját a tengerentúli területein (elsősorban Kubában és a Fülöp-szigeteken) zajló, 1868 óta húzódó függetlenségi háború mihamarabbi lezárására fordította, míg külpolitikájában igyekezett magát az 1850-es évek végétől felvállalt semlegességhez tartani.

Noha a 19. század utolsó karlista háborújának ügyét a helyi elszigeteltség pecsételte meg, eszmeisége – amelyet napjainkban a *Partido carlista* ápol – a mai napig jelen van a spanyol belpolitikában.

A történelmi mozgalmak között ritkaságszámba menően hosszú életű *carlismo* 20. századi történelme, illetve az abban vállalt esetleges magyar szerep ezért érdekes és egyelőre ismeretlen téma lehet egy következő értekezéshez.

X. A *carlismo* kronológiája (1830–1876)

A <i>carlismo</i> eseményei	
1830. március 29.	VII. Ferdinánd kihirdeti a <i>Pragmatica Sanctio</i> -t
1830. október 10.	Megszületik Izabella, aki 1843-tól Spanyolország trónjára lép.
1832. április 21.	A menekültek megfigyeléséről szóló törvény Franciaországban, melynek értelmében a karlista menekülteket a határvidéktől távol eső településekre szállítják.
1833. március 16.	Carlos María Isidro de Borbón elhagyja Spanyolországot.
1833. március 19.	A karlista menekültek megfigyelésére vonatkozó törvény kiegészül a tartózkodási helyek kijelölésére vonatkozó rendelkezéssel. A spanyol menekültek jogi státuszának tisztázásáig „soron kívüli” segélyeket osztanak szét az érintett megyékben.
április 29.	Don Carlos infáns Portugáliából bejelenti igényét a spanyol trónra bátyja, VII. Ferdinánd halála esetén
szeptember 29.	VII. Ferdinánd halála. Mária Krisztina a régens.
október 2.	<i>Pronunciamento</i> Talavera de la Reina-ban. Az I. karlista háború kezdete (1833–1840)
október 3.	Don Carlos seregei beveszik Bilbaot, és Don Carlost királlyá kiáltják ki. A város november 25-ig marad a karlisták kezén.
október 7.	Karlista felkelés Vitoria-ban. Ausztria és Poroszország nem ismerik el Izabellát.
1834. január 20.	Zumalacárregui átveszi a parancsnokságot.
	Franciaországban közel 2500–3000 karlista menekült tartózkodik. Új spanyol amnesztiarendelet a Franciaországba menekült karlistákra vonatkozóan.
1834. március	10 újabb francia megyével bővül a karlista menekülteket be nem fogadó francia területek listája.
április 10.	Mayals-i csata
április 22.	Londonban aláírják a Négyes Szövetséget (Portugália, Spanyolország, Anglia és Franciaország).
május 26.	Az Évora-Monte-i szerződéssel a <i>miguelisták</i> vereségével véget ér a portugál polgárháború. Ekkorra Baszkföld és Navarra a karlisták kezén van.
július 9.	Don Carlos visszatér Spanyolországba.
augusztus 18.	Anglia, Franciaország, Portugália és Spanyolország aláírják a Négyes Szövetségről szóló szerződés kiegészítő jegyzőkönyvét, amely lehetővé teszi a szövetségesek katonai intervencióját a karlistákkal szemben.
1835. április 28.	Az ún. Lord Eliot-egyezmény amely előírta a hadifoglyok időszakos kicserélését, valamint rendelkezett a kórházi ápolásra szorult sebesültek és betegek jogairól.

június 10.–július 1.	Bilbao első ostroma
1835. június 15.	A francia kormány rendszeres támogatást nyújt azoknak a karlistáknak, akik igazolják politikai menekült-státuszukat. Akik nem, azokat kötelezik a munkavállalásra.
június 15.	Zumalacárregui Bilbao ostrománál szerzett sebesülésébe néhány nappal később Cegamában belehal. Helyét előbb Eraso, majd Cabrera veszi át az északi karlista hadtest élén.
július 16.	mendigorría-i csata
1835. október 15.	A szárd kormány rendeletet hoz, amelyben megtiltja minden olyan karlista belépését, akinél nincs legalább 100 frank készpénz.
október	A <i>Gaceta Oficial</i> első számának megjelenése (ismertebb nevén <i>Gaceta de Oñate</i> (1835–1839))
1836	A Franciaországba menekült karlisták száma eléri a 10 000 főt.
1836. február 16.	Cabreras édesanyjának meggyilkolása, melyre a karlisták megtorlással válaszolnak.
október 23-28.	Bilbao második ostroma
november 4.–december 25.	Bilbao harmadik ostroma, közben december 23-án Espartero győzelmet arat Luchanában.
1837. március 16.	oriamendi csata, a liberálisok támadásba lendülnek. A karlisták morális vereséget szenvednek.
1837. november 19.	Don Carlos parancsára minden karlista menekült azonnal visszatér Spanyolországba.
1838. január 25-26.	Cabrera elfoglalja Morellát (Maestrazgo)
június 22.	Karlista vereség Peñacerradanál.
június 28.	Maroto váltja Guergét a karlista hadsereg főparancsnoki tisztében.
október 1.	maella-i csata
október 20.	Don Carlos és Beira hercegnő házasságának ratifikálása
1839. február 18.	Mészárlás Estellában
1839. július 14.	A Franciaországba menekült karlisták száma eléri a 20 000-28 000 főt.
augusztus 31.	A vergarai „összelelekezés”
1839. szeptember	Don Carlos Bourges-ba érkezik, ahol egészen 1845-ig marad. Eközben a Londonban összegyűlt nagy létszámú karlista csoport Belgiumon, Bordeaux-on és az északi megyéken keresztül Franciaországba érkezik.
szeptember 14.	A trónkövetelő elhagyja Spanyolországot.
1840. május 30.	A liberális seregek elfoglalják Morellát. Ezzel az ország középső és északkeleti részében véget ér a háború.
1840. június	Ramón Cabrera 10 ezer emberével együtt Franciaországba távozik.
július 6.	Cabrera és megmaradt emberei Franciaországba menekülnek. Az I. karlista háború vége.
1840. szeptember	A Franciaországba menekült karlisták száma eléri a 40 000 főt
1840. november 30.	Mária Krisztina régenskirálynő amnesztiát hirdet a karlisták számára, amely nem vonatkozott a tisztekre és a hivatalnokokra.
1841. április 11.	Az amnesztia kihirdetése után csapán 8000

	karlista marad Franciaországban.
1841. június 1.	14 franciaországi megye tiltott a karlisták számára.
1841. október 29.	O'Donnel kísérletet tesz a franciaországi menekültek létszámának növelésére.
1842. július 18.	Felfüggesztik az amnesztiában részesültek visszatérését Katalóniába.
1843. augusztus 23.	A spanyol menekültek megkülönböztetés nélkül visszatérhetnek hazájukba. A francia kormány felfüggeszti a napi segély folyósítását.
1844. január-június	A karlista csapatok aktivizálódása Maestrazgoban.
1845. május 18.	Don Carlos Bourges-ban lemond a trónról elsőszülött fia, Carlos javára, aki Carlos VI, Montemolín grófja (1818–1849) néven lesz az új <i>Pretendiente</i> .
1846. szeptember	Montemolín grófja kiáltványa és menekülése Bourges-ból. A második karlista háború (vagy a <i>guerra de los Matiners, 1846-1849</i>) kezdete.
1847. február 16.	Montemolín gróf hívei, élükön Mosén Benet Tristanyval elfoglalják Cerverát (Katalónia).
1848. március 30.	Carlos infáns születése (ő lesz a későbbi <i>Pretendiente</i> , Carlos VII néven).
június 23.	Cabrera visszatér Spanyolországba és a felkelés élére áll.
1849. január 26-27.	pasteral-i csata (Girona, Katalónia)
május	A <i>Guerra de los Matiners</i> vége.
szeptember 12.	Alfonso infáns születése, aki 1931-ben Alfonso Carlos I. néven lesz trónkövetelő.
1850. július	Montemolín grófja és felesége Nápolyba költözik.
1853.	Antonio Pirala: <i>Historia de la Guerra Civil y de los Partidos Liberal y Carlista</i> című művének első kötete.
1855. március 10.	Az első karlista trónkövetelő, Carlos María Isidro halála Triesztben.
május	A karlisták lázadása Aragónban, Kasztíliában és Katalóniában.
1860. április 18.	Jaime Ortega y Olleta karlista tábornok golyó általi kivégzése a San Carlos de la Rápita-i (Izabella-ellenes) felkelés bukásakor.
április 23.	A fogságba esett Montemolín grófja és fivére Fernando Tortosában (Tarragona, Katalónia) írásban is lemondanak a spanyol trónról. Ennek fejében szabadon engedik őket, és Franciaországba menekülnek.
1861. január	Fernando infáns, Carlos VI és felesége, María Carolina halála. A három Borbón y Braganza fivér közül az életben maradt Montizón grófja Juan III (1822–1887) néven lesz <i>Pretendiente</i> .
1864. szeptember 25.	Beira hercegnő levele a spanyolokhoz.
1868. október 3.	Don Juan lemond a trónról fia, Carlos (1848–1909) kedvéért, aki Carlos VII néven viszi tovább a karlizmus ügyét.
1869. június 30.	Don Carlos levele (kiáltványa) öccséhez, Alfonsóhoz.
július-augusztus	Karlista felkelések Castilla la Nuevában, La Manchában, Leónban, País Valencianóban és

	Katalóniában.
október 4.	Ramón Cabrera a <i>carlismo</i> politikai és katonai vezetője.
1870. március 19.	Cabrera lemondása
április 18.	Karlista vezetők gyűlése a svájci Vevey városában. Don Carlos személyesen vállalja az új Katolikus-Monarchikus Szövetség (<i>Asociación Católico-Monárquica</i>) vezetői tisztét.
június 27.	Jaime infáns születése, aki Jaime III néven lesz trónkövetelő.
augusztus-szeptember	Karlista felkelések az ország északi részében.
1872. április 21.	Karlista felkelés Spanyolországban. A harmadik karlista háború kezdete (1872-1876)
május 4.	A karlista vereséggel záruló oroquieta-i ütközet. Don Carlos, aki két nappal korábban tér vissza Franciaországból, most ismét átlépi a spanyol-francia határt.
május 24.	Az amorebieta-i egyezmény aláírása. A háború az ország északi részén véget ér, és Katalóniára korlátozódik.
december	A harcok kiújulnak Baszkföldön és Navarrában.
1873. május 5.	Ütközet Eraulnál (Navarra), karlista győzelem.
július 9-10.	Alpens-i ütközet (Katalónia) karlista győzelem.
július 16.	Don Carlos visszatér Spanyolországba.
augusztus 24.	A karlisták beveszik Estellát.
november 7-9.	A montejurra-i ütközet (karlista győzelem)
1874. március 14.	A toix-i (Comunidad Valenciana, Alcante) csata.
március 25-27.	A „három napos ütközet” Somorrostrónál (Vizcaya, Baszkföld).
május 2.	Bilbao 1873 decemberében kezdődött, karlisták általi ostroma véget ér.
július 15.	A karlista csapatok beveszik Cuencát (Castilla-La-Mancha).
július 16.	Don Carlos aláírja a morentíni nyilatkozatot (<i>Manifiesto de Morentín</i>).
július 25-26.	Ütközet Abárzuzánál (Navarra).
november	A karlisták a stratégiaiilag fontos határvárost, Irúnt ostromolják.
1875. február 3.	Karlista győzelem a lácari (Navarra) ütközetben.
március 11.	Ramón Cabrera elismeri XII. Alfonzot.
július 3.	Don Carlos a guernica-i fa tövében feleskuszik a vizcayai és a guipúzcoai <i>fuerókra</i> .
augusztus 27.	Seo de Urgel (Lérida, Katalónia) kapitulál.
1876. február 28.	Carlos VII. átlépi a spanyol-francia határt, miután hívei előtt megtartotta híres „¡Volveré!” című beszédét. A harmadik karlista háború vége.
július 21.	Törvény a <i>fuerók</i> eltörléséről. A 19. századi <i>carlismo</i> vereséget szenved.

XI. Dokumentumtár, 1868–1874⁴⁸⁶

1. Juan de Prim levele a *Le Gaulois* című lapnak, 1868. október 10.

„Uraim!

Megtisztelt, és mélyen megérint a szerkesztőjükon, Monsieur de Mirandán keresztül hozzám eljuttatott levélből áradó rokonszenv, amelyett hazám liberális újjászületésének, és kevésbé személyemnek szóló rokonszenv megnyilvánulásának tekintek.

Spanyolország nagyon sokat köszönhet a francia sajtónak, és kiváltképp a *Le Gaulois*-nak, amely vállalta, hogy megmutatja Európának forradalmunk jogosságát. A magam és az általam képviselt elvek nevében legmélyebb és legőszintébb köszönetemet tolmácsolom az Önök lapjától kapott a hathatós támogatásért.

A forradalom, Uraim, továbbra is nyugodt mederben zajlik, és meggyőződésem, hogy mértékletessége Önöknek köszönhetően elnyeri Európa elismerését. A forradalom egy nagylelkű, nemes szívű és lovagi erényű nemzet műve, amely hisz saját erejében és nem alacsonyodik le az egykori hóhérai ellen irányuló aljas megtorlás eszközéhez.

Tudomásomra jutott, hogy néhány párizsi lap türelmetlen hangvétellel számolt be arról, hogy nem haladunk elég gyorsan a folyamatokban. E felszínes bírálat mélységesen meglepett, és kérem Önöket, adjanak helyet a kiigazításnak. Hát hogyan nevezhető lassúnak egy csupán nyolc napja kitört forradalom, amely e rövid idő alatt véghezvitte mindazt, amit a mi forradalmunk?! Mi jogon nevezhető csekélynek a munka, amellyel forradalmunk egy három évszázados dinasztiát megdöntve nyolc nap alatt új kormányt állított fel?

Uraim, tekintve, hogy az Önök lapja kiérdemelte a *Le Moniteur de la Révolution* megnevezést, kérem, ne hagyják szó nélkül e burkolt állításokat, és tegyék hozzá: íme, kormányunk megalakult, és programja alapján hamarosan konszolidáljuk a helyzetet.

E programunkat Önök is jól ismerik, és reméljük, hogy a hamarosan összehívandó alkotmányozó nagygyűlés támogatásával mihamarabb sikerül megvalósítani azt.

E programmal végre megvalósíthatjuk korunk Spanyolországának politikai ideálját, egy valódi alkotmányos monarchiát, amely sokkal szélesebb liberális alapokon nyugszik, mint amely e kormányzás esetében szokványos.

Legőszintébb nagyrabecsüléssel,

Juan de Prim.”

⁴⁸⁶ Szöveggyűjteményünk 1-4. számú szemelvényeit María Victoria ALBEROLA-FIORAVANTI: *La revolución de 1868 y la prensa francesa* (Madrid, Edición nacional, 1973) című könyvének *Apendice documental* c. fejezetéből függelékéből válogattuk (151-179. o.) Az 5-10. számú szövegek forrása: BULLÓN DE MENDOZA Y GÓMEZ DE VALUGERA, Alfonso: *Las guerras carlistas en sus documentos*, Barcelona, 1999. 95-140. o., míg a 11. számú szöveg forrása a *Gaceta de Madrid* 1876. március 10-i száma.

2. Juan Prim levele a *Le Gaulois*-nak (1868. október 18.)

„Henri de Pène és Edmond Tarbé⁴⁸⁷ urak részére:

Uraim! Engedjék meg, hogy köszönetet mondjak a Le Gaulois, illetve liberális érzelmű francia munkatársai által Spanyolország politikai megújulása érdekében nyújtott szolgálatokért.

A Cádizból elindult forradalommal Spanyolország számára megnyílt annak lehetősége, hogy szuverenitásának maradéktalan birtokában válassza meg az ország kormányzására legméltóbbnak tartott testületet, és e nemzeti mozgalom vezetői szilárdan hisznek a forradalom zászlajára írt program végrehajtásában.

A magam részéről hiszek abban, hogy az alkotmányos monarchia –, amely e kormányzási formával összeegyeztethető minden lehetséges szabadsággal fel van ruházva – az az államforma, amely a legnagyobb harmóniában áll a jelenkorral, és az országunkat napjainkban jellemző szellemiséggel és sajátos körülményeivel.

Bízom benne, Uraim, hogy a politikai ellenlábasaink továbbra is az Önök lapjából tudhatják meg, mennyire büszkék lehetünk forradalmunkra.

Őszinte nagyrabecsüléssel,

Juan Prim”

⁴⁸⁷ A *Le Gaulois* alapítói (1868)

3. Victor Hugo levele a spanyol néphez (*La Liberté*, 1868. október 22.)

„Legnagyszerűbb barátomnak, Émile de Girardin-nek,

Egy nép, amely ezer éven át, a VI. századtól a XVI. századig Európa leghatalmasabb nemzete volt, oly hatalmas, mint amellyé a görögöket az eposzok, az olaszokat a művészet vagy a franciákat a filozófia tette. Egy nép, amely a maga Leonidász királyát Pelayo hercegnek, Achilleuszát pedig El Cidnek hívta, egy nép, amelynek történelme Viriathusszal kezdődött és Riego y Muñozzal végződött, amely Lepantóban élte át azt, amit a görögök Salaminában, egy nép, amely nélkül Corneille nem teremthette volna meg a tragédiát és Kolombusz Kristóf nem fedezte volna fel Amerikát. A Fuero Juzgo⁴⁸⁸ rendíthetetlen népe, amelyet domborzata legalább annyira védelmez, mint Svájcot (...). E nép életéből mindössze két dolog hiányzott: megszabadulni a pápától és megszabadulni a királytól. Egy ország, amely a hajózás, a felfedezések, az ipar, a kereskedelem, a találmányok, az ismeretlen útvonalak feltérképezése és az egyetemes gyarmatosítás révén oly magasságokba emelkedett, mint Anglia, csak kevésbé elszigetelt és sokkal naposabb, mint e szigetország. Egy ország, amely kapitányokat, orvosokat, költőket, prófétákat, hőseket és bölceket adott a világnak. E népnek ott van az Alhambra – mint Athénnek a Parthenon – és Cervantes, mint nekünk Voltaire. E nép hatalmas lelke oly sok fényt árasztott a Földre, hogy azt csak Torquemada tudta elhomályosítani (...). A pápaság és az abszolutizmus azonban összefogtak e nemzet ellen, és e fényességet lángtengerré változtatva Spanyolországot máglyára vetették. Ez a mértéktelen quemadero beterítette az egész világot, füstjének ocsmány felhője három évszázadon át elhomályosította az országot, és a lángok elhamvadtával csak a hamu maradt – ez a hamu a spanyol nép.

Ma ez a nép újjászületik. De vajon kisebb vagy nagyobb lesz, mint volt? Ez a kérdés.

Spanyolország visszakaphatja egykori rangját, ismét egyenrangú lehet Franciaországgal vagy Angliával. Kivételes alkalom, a Gondviselés által nyújtott lehetőség. Vajon kihagyja-e Spanyolország? (...)

A polgári Spanyolország egy megerősödött Spanyolország. Demokratikus Spanyolország, fellegvár-Spanyolország. Köztársaság Spanyolországban maga a feddhetetlenség, az uralkodó igazságosság, a bevehetetlen szuverén valóság. A szabadság hangtalan, mert legyőzhetetlen, és legyőzhetetlen, mert ragályos. Akit megérint, az megkapja. Ha a despota ellene hadsereget küld, az végül a despotát sodorja el. Ezért a szabadságot békében kell hagyni. (...)

Ha Spanyolországban a monarchia születik újjá, kicsi marad.

Ha a köztársaság, nagy lesz.

A választás egyedül rajta áll.

Victor Hugo (Hauteville-House, 1868. október 22.)

⁴⁸⁸ 1241-ben Kasztíliaiban III. Ferdinánd által kidolgozott törvénykönyv.

4. Cikk a *La France*-ból (1868. szeptember 30.)

„FRANCIAORSZÁG ÉS SPANYOLORSZÁG

A La Liberté felszólította a francia kormányt: ismertesse, milyen politikát kíván folytatni a spanyol felkelés diadalának esetleges következményeivel kapcsolatban. A lap szerint „a francia kormánynak terveket kell kidolgoznia arra vonatkozóan, hogy milyen utat kíván járni a fent említett események láttán... Szeretnénk, ha az események ismeretében egy fellázadt néppel és egy összeomlani készülő trónnal szemben a kormány végre határozott lépésre szánná el magát.”

De milyen lépésre? Lépjen közbe a királynő kormányának védelme érdekében? Nem. A La Liberté egyértelműen elutasítja az ilyenfajta beavatkozást. Lépjen közbe egy végéhez közeledő forradalom érdekében? A La Liberté nem foglal nyíltan állást ezzel kapcsolatban, de nem nehéz kitalálni, hogy valójában ez mögöttes szándéka, és üdvözlőné, ha a Pireneusok vonulatain túlra is elhallatszanának a felkelés vezetőit buzdító szavak, és Franciaország rokonszenvét tolmácsolná egy olyan mozgalom felé, amely a spanyol Bourbon-dinasztia megdöntésére készül...

...Külpolitikánkban meggyőződéssel hiszünk a be nem avatkozásban és a népek szuverenitásának tiszteletben tartásában. Ha egy nemzet kormányzati formát vált – tegye azt bármilyen módon –, az saját kizárólagos ügye, senkinek sincs joga beleavatkozni abba, hogy szuverén jogát a jó vagy rossz ügy érdekében használja-e fel. A szomszédos országokban végbemenő jogi vagy forradalmi eszközökkel kivívott átalakulásokat lehet sajnálattal vagy örömmel szemlélni, de a távolságtartás nem csupán jogi és diplomáciai kérdés – hanem bölcs politikai tett is.

Mit követel még a La Liberté? Hogy a francia kormány valljon színt a spanyol kormány előtt? Hiszen egy hivatalos nyilatkozat, amelyben a francia kormány akár a királynővel, akár a felkeléssel, akár a különböző rivális táborok törekvéseivel kapcsolatban állást foglal, a lehető legközvetlenebb és legkockázatosabb beavatkozás lenne? Ebből a spanyol nép joggal olvasná ki azt, hogy egy külső hatalom nyomást akar gyakorolni nemzeti akaratára.

Vajon a La Liberté számolt e kinyilatkoztatás elkerülhetetlen következményeivel? Hiszen egy ilyen nyilatkozat nem csupán beavatkozás, ultimátum is lenne egyben. Ha a francia kormány állásponjával dacolva a spanyolok holnap akár (...) az alkotmányos rendszert, akár a trónkövetelőt választják, meggondolatlan nyilatkozata miatt Párizsban egyetlen lehetősége maradna: erővel lerombolni azt, amit a diplomácia útján is megoldhatott volna.

Azok, akik országunk számára e vakmerő lépést és az emberi jogok e semmibe vételét tanácsolják, nyilvánvalóan nincsenek tisztában sem javaslatuk súlyosságával, sem azokkal a végzetes bonyodalmakkal, amelyeket e javaslat okozhatna.

Nem lehetünk közömbösek a Spanyolországban zajló események láttán, ahol megindító és figyelemreméltó tények egész sora látható. Egy diadalmas forradalom megdönt egy dinasztiát és merőben új helyzetet teremt. De ez még nem ok arra, hogy beavatkozzunk ebbe a tisztán belpolitikai kérdésbe, amely egyelőre nem változtat lényegesen a félsziget és Európa kapcsolatán.

A be nem avatkozást nem csak a nemzetközi jog írja elő, hanem országunk politikai érdeke is így kívánja. XIV. Lajostól egészen Lajos Fülöpig még egyszer sem fordult elő, hogy a spanyolországi francia intervenció, dinasztiák alapítása, katonai beavatkozás vagy a két trón házasság útján történő egyesítése sikeres lett volna.

Még egy ok arra, hogy konokul bezárjuk füleinket a beavatkozást sürgetők előtt.

A. Garcin”

5. Don Juan de Borbón⁴⁸⁹ lemondása, és a levél, amelyben fia, Don Carlos ezt hírül adja az európai uralkodók számára

Párizs, 1868. október 22.

Kegyelmes Uram!

Születésem okán rám háruló kötelezettségem és Spanyolország jelenlegi helyzete miatt ezennel tudatom Öfelségével Atyám alábbi nyilatkozatát, amelyben lemond Spanyolország trónjáról.

„Mivel kizárólag a spanyol nép sorsának szerencsés alakulását és édes hazám belpolitikai boldogulását és külpolitikai presztízsét tartottam szem előtt, úgy hiszem, vissza kell lépnem. Ezennel hőn szeretett fiam, Don Carlos de Borbón y Este javára lemondok a spanyol koronára formált valamennyi jogomról.

Kelt Párizsban, 1868. október 3-án. Juan Borbón y de Braganza.”

Ha Isten és a körülmények is úgy akarják, és Spanyolország trónjára léphetek, arra fogok törekedni, hogy becsületes úton békítsem ki korunk intézményeit a múlt nélkülözhetetlen intézményeivel, miközben a szabadon választott általános Cortes-t bízom meg azzal a felelősségteljes és nehéz feladattal, hogy drága hazámnak olyan Alkotmányt adományozzon, amely reményeim szerint immár véglegesen a spanyol nép érdekeit szolgálja. Ama napon, amikor e szerencsében lesz részem, remélem, egyben annak napja is lesz, amikor személyes kapcsolataimat szorosabbra fűzhetem Felségeddel, akárcsak a népeink közötti szálakat.

Fogadja Felséged legmélyebb nagyrabecsülésemet.

Don Carlos de Borbón y Este

⁴⁸⁹ Testvérbátyja Carlos Luis de Borbón, Montizón grófja 1860-ban San Carlos de la Rápitában (Tarragona) elszenvedett vereségét, és fogságba esését követően lemondott jogairól öccse, (III.) Juan javára. Mivel Carlos Luis szabadulása után visszavonta azt, néhány hónapig két karlista formált igényt a trónra, majd 1861 januárjában Carlos Luis halála után Juan egyedül maradt *Pretendiente*. A karlisták között azonban liberális nézetei miatt kevés támogatóra lelt, a mozgalom valódi vezetője ekkor Carlos María Isidro özvegye, Beira hercegnő volt. A 1864-ben a *Levél a spanyolokhoz* című írásában a hercegnő Juan fiát, VII. Károlyként nevezte meg a spanyol trón legitim örökösének, kinek javára Juan 1868. október 3-án lemondott.

6. Az amorevietai egyezmény⁴⁹⁰

1872. május 24.

Északi hadtest vezérkara = Don Fausto de Urquizu, Don Juan E. de Orúe – Señor Don Antonio de Arguinzóniz képviselőtestületében – urakkal, Vizcaya nemesi birtok hadügyi képviselőtestületének tagjaival e pusztító polgárháború által sújtott országban a béke újbóli megteremtésének legtisztességesebb módjáról folytatott tanácskozásomat követően, tartván magam ama nyilvános bejelentéshez, amelyet e hadsereg parancsnoki tisztének átvételekor tettem, és élvén a rám ruházott különleges jogokkal, engedélyezem az alábbiakat:

Első cikk

Bűnei alól felmentést kaphat és otthonába visszatérhet mindenki, aki Vizcayában fegyvert ragadott, és most leteszi azt. E személyek felmentést kapnak minden felelősség alól, és a főparancsnokság felhatalmazását bíró kapott városi előljáróktól megkapják a vonatkozó kegyelmi okmányokat.

Második cikk

Az említett kegyelem megilleti a hadügyi képviselőtestület tagjait, alkalmazottaikat és beosztottjaikat és minden egyéb személyt, aki hatalmat gyakorolt, megbízást vagy feladatkört teljesített vagy közvetlenül, vagy közvetve fellépett vagy hozzájárult lázadáshoz, akkor is, ha emigrációból tért haza. Ugyanez vonatkozik azokra, akik elhagyták állomáshelyüket, vagy célállomásukat.

Akik külföldre kívánnak távozni, azok személye a határig biztosítást élvez.

⁴⁹⁰ A karlista felkelést az 1872-es amorevietai (Vizcaya) egyezménnyel látszólag lezáró Serrano de la Torre tábornok rövid minisztersége alatt bocsátotta ki az ún. menleveleket (sauf-conduits), melyet azok a karlista lázadók kaphattak meg, akik – hogy részesüljenek az amorevietai egyezségben szereplő kedvezményekből – hajlandók voltak letenni a fegyvert. Ezzel a menlevéllel a zsebükben szabadon átlépheték a határt, s hazatérhettek. Mivel azonban bizonyosra volt vehető, hogy néhány menlevéllel rendelkező valamikori lázadó az országba belépve csatlakozik a baszk tartományokban még góccokban létező karlista lázadócsoporthoz, őket a spanyol királyi csapatok vették üldözőbe, s toloncolták ki (vissza) őket Franciaországba. A madridi kormány ugyanis másodszorra már nem érvényesítette a fenti kedvezményt, és rendelkezéseiben „partnerre lett” a szomszédos Franciaországban.

Harmadik cikk

Guernica nemesi terület általános kormányzótanácsának vagyonát képező, vagy azzal kapcsolatba hozható közpénzek behajtásának tekintetében a követendő eljárásról az írott kiváltság-, használati és szokásjog értelmében ülésező általános kormányzótanács határoz.

Negyedik cikk

Bűnei alól felmentést kap mindenki, aki a kezében tartott fegyvert leteszi, minden tiszt és katona, valamint az osztagokhoz csatlakozott hadtestek, akkor is, ha emigrációból térnek haza.

A tisztek a hadseregben a felkelést megelőzően viselt rangjukban térhetnek vissza annak soraiba. A hadtestek továbbra is a kormány irányítása alatt maradnak, de bűneik alól megérdemelten bocsánatot nyernek.

Ötödik cikk

E rendelkezések ama pillanattól lépnek hatályba, amikor saját hatáskörömben kijelölt és a hadügyi tanács által jóváhagyott helyszíneken fegyvereiket letették.

Hatodik cikk

A hadügyi képviselőtestület tagjai és más képviselői kötelezettséget vállalnak arra, hogy a jövőben minden tőlük telhetőt megtesznek az újabb zavargások, felkelések vagy lázadások elkerülése érdekében, amelyek felbolygatják a tartományban uralkodó békét.

Francisco Serrano

.../...

– Másolat –

7. I. Savoyai Amadeo karlistákra vonatkozó amnesztiarendelete⁴⁹¹

Kelt a Palotában, 1872. szeptember 27-én.

Mivel a vonatkozó különbizottságok tájékoztatása szerint az oviedoi és a pamplonai bíróság – amely az utolsó karlista lázadásban részt vevők, és e büntettek okán a tolosai, pamplonai, vergarai, tafallai, oviedoi és pola de lena-i bírói körzetekben vádemelés alá vont karlisták számára kegyelmet javallott – ítélkezési szünetet tart,

Mivel az amorevietai egyezmény értelmében minden fegyveres lázadóként Vizcayában harcoló, magát feladó személy felmentést kap e bűn és e felelősség alól. Ezen túlmenően a későbbiek folyamán egyéb tartományok főparancsnokai és katonai méltóságai ugyanígy kegyelemben részesítik a parancsnokságuk alá tartozó területeken harcoló lázadókat, feltéve, hogy e személyek is feladják magukat;

Mivel e kegyelemért folyamodó lázadók letették a fegyvert és visszatértek a számukra kijelölt otthonaikba, ahol – az ígélet értelmében – ellenük mindenfajta zaklatásnak és üldöztetésnek vége szakad, és mivel ennek ellenére több elsőfokú bíróság azon buzgalmában, hogy a törvényt szigorúan betartassa, e személyek ellen továbbra is eljárást folytat;

Mivel hasonló helyzetben megoldást kell találni e lázadók nehéz és különleges helyzetére, akik az említett ígervények értelmében magukat a törvény képviselőinél feladták, s ezzel teljesítették a rájuk kiszabott feltételeket, amelyeket a folyó év július 22-én kelt királyi rendeletet tartalmazó körlevéllel adtunk parancsba, annak érdekében, hogy a vonatkozó bíróságok büntető bizottságai elindítsák a megfelelő bírósági eljárásokat, és indítványozzák e lázadók kegyelemben részesítését;

Mivel méltányos lenne, hogy a fegyvereiket letevő és önmagukat a kegyelem fejében feladó személyekkel szemben – a meghatározott feltételek mellett, és a katonai méltóságok által számukra megítélt biztosítékok fejében – ezen ígéretek betartsák abból a célból, hogy házaikban nyugalomra leljenek;

⁴⁹¹ 1872. szeptember 27-én I. (Savoyai) Amadeo (1871–1873) királyi dekrétumban hozza nyilvánosságra azon karlisták névsorát, akik ellen a lázadást követően mindennemű eljárást és üldöztetést megszüntetnek. Ezen amnesztiával járó kedvezményeket spanyol hatóságok azonban nem terjesztik ki a fegyvert ragadó lázadókra: az ő sorsuk a kanári szigeteki száműzetés. A kegyelemben részesülő és eleddig külhonban tartózkodó karlista menekültek azonban nem hittek feltétel nélkül a hirtelen jött kegyelemben, és mielőtt visszatértek volna hazájukba, óvatosságból kérvényt intéztek a királyhoz.

Figyelembe véve a kegyelem gyakorlásáról szóló ideiglenes törvény 3. és a 29. cikkében előírtakat;

Élvén továbbá az Alkotmány 73. cikkének 6. esete⁴⁹² által rám ruházott felhatalmazással, valamint a Miniszterek tanácsának egyetértésével;

A fentiek értelmében megbocsátást hirdetek a következő személyeknek⁴⁹³:

(445 név felsorolva)

A tolosai elsőfokú bíróság előtt perbe fogottak közül: *(1 név)*

A pamplonai elsőfokú bíróság előtt perbe fogottak közül: *(5 név)*

A vergarai elsőfokú bíróság előtt perbe fogottak közül: *(11 név)*

A tarfallai elsőfokú bíróság előtt perbe fogottak közül: *(5 név)*

Az oviedoi, és aquilino blanco-i elsőfokú bíróság előtt perbe fogottak közül:
(olvashatatlan)

Őfelsége, Amadeo király nevében Eugenio Montero Rios, kegyelmi és igazságügyi miniszter

⁴⁹² 1869-es Alkotmány 73. cikkének 6. pontja: A törvények értelmében kegyelemben részesíteni a bűnözőket – a miniszterek vonatkozó rendelkezéseinek figyelembe vételével.

⁴⁹³ Helyszűke okán eltekintünk a nevek részletes felsorolásától.

8. A vergarai egyezmény⁴⁹⁴ eltörlése

Vergara, 1873. augusztus 15.

Krisztus királyunk kegyelméből Guipúzcoa tartomány Vergara városában, 1873. augusztus havának tizenötödik napján a királyi hadtestek tábornagya, a tartomány admirálisa, Don Antonio Lizárraga a „Virgen del Carmen” az „El Triunfo⁴⁹⁵” és a „Doña Blanca” zászlóaljok jelenlétében úgy rendelkezem, hogy a gyalázatos vergarai egyezmény és minden, ami hozzá köthető, porrá és hamuvá legyen, és e szabadkőműves istentelenség mindörökre eltűnjön a Föld színéről.

Ennek bizonyosságára ezennel kiadom ezt az okmányt, amelyet minden parancsnoknak, aki ezen ünnepélyes alkalommal jelen volt, aláírásával kell szentesítenie.

Antonio Lizárraga y Ezquiroz főparancsnok

⁴⁹⁴ A szakirodalomban csak a „vergarai összeölelkezésként” (Abrazo de Vergara) ismert eseményre 1839. október 29-én Oñate-ben került sor a liberális Espartero tábornok, La Torre és Urbiztondo tábornokok és Maroto karlista tábornok képviselői között. A megállapodással Spanyolország északi területein véget ért az első karlista háború. Az „összeölelkezés” elnevezés arra utal, hogy 1839. augusztus 31-én Espartero és Maroto a vergarai csatamezőn felsorakozott két hadsereg katonáinak szeme láttára egymás nyakába borult. Ezt a gesztust talán az magyarázta, hogy a két tábornok régóta ismerte egymást, együtt harcoltak az amerikai spanyol gyarmatokon zajló függetlenségi háborúban. A megállapodás – amelyet hosszas tárgyalások előztek meg – a Bilbaóban állomásozó brit megfigyelőosztag parancsnokának, John Hay angol admirálisnak közbenjárására kötött meg, aki már 1837 óta fáradozott azon, hogy kibékítse a szemben álló két tábornokot, és ezzel véget vessen a háborúnak. A karlista tisztikar és a papság azonban nem fogadta el a megállapodást, és a trónkövetelővel együtt Franciaországba emigrált. Onnan néhányan hazatértek, mások francia földön haltak meg.

⁴⁹⁵ Diadal – sp.

9. Fernando Primo de Rivera y Sobremonte⁴⁹⁶ körlevele (Gaceta de Madrid)

1875. július 17.

Általános körlevél

Tisztelt Uram!

A kormány tudomására jutott, hogy hadtesteinek soraiból bizonyos személyek a karlista seregekhez csatlakoznak, hogy később így *indulto*-ra jelentkezzenek, és ezáltal kivonhassák magukat a katonai szolgálat és e becstelen tettek elkövetőit sújtó rendkívül szigorú büntetések alól.

E helyzet orvoslására, továbbá annak érdekében, hogy a törvény a fenti büntett minden elkövetőjére könyörtelenül lesújthasson, Őfelsége katolikus királyunk kegyelméből a következő rendelkezést hoztuk:

1. Az 1874. május 30-i határozat értelmében a hadseregből dezertált karlista rabok nem bocsáthatók el, hanem a dezertőrökre vonatkozó büntetőtörvényt megreformáló 1866. július 31-i királyi rendelet értelmében sorsuk golyó általi halál.
2. Azok, akik ezredüket elhagyják, azokra a fenti törvény szerinti esetben kiróható ítélet vár.
3. A dezertőrök családtagjaira letartóztatás vár, és a dezertálás nyilvánossá válása után a lázadók tartózkodási helyétől távol eső helyre száműztetnek.
4. Ez az általános érvényű rendelet valamennyi hadtestben és helyőrségben kifüggesztendő.

Primo de Rivera

⁴⁹⁶ a későbbi diktátor nagybátyja, hadügyminiszter

10. Don Carlos levele a francia néphez⁴⁹⁷ Avenir, 1876. március 14.

Boulogne, 1876. március 4.

Franciaországi barátaim!

Egy olyan király, akihez a fegyverek sorsa nem volt kegyes, szeretne most, Franciaországból való távozása előtt, mindenért köszönetet mondani, amelyet francia hívei ügye érdekében véghezvittek. A legutolsó óráig mindent elkövettem, hogy katonaként, keresztényként és spanyolként vállalt kötelességemnek eleget tegyek.

Harcoltam a napig, amíg hősi önkénteseim vitézségén felülkerekedett erőket látván fel kellett ismernem: a kiontott vér többé nem biztosíték győzelmünkre.

Ezért kardomat tokjába csúsztatom, és összehajtom a zászlót, melyen e szavak állnak: Isten, Haza, Király!

De e hűséges nép örökkön számíthat rám, hisz oly sok tanújelét adta rendíthetetlen odaadásának. Készen állok arra, hogy folytassam a harcot Spanyolországért, a jogosultságért és a vallásért.

Áldozataitok nem voltak hiábavalók, hiszen eljő a nap, amikor mindenki számára világos lesz: ügyem a valódi szabadságot szolgálta. Kívánom, hogy országotok ne lássa hátrányát, ha a Pireneusok túloldalán nem az én lobogómat lengeti a szél.

Ne feledjétek: jogaim védelmezésekor egyben Franciaországot is védelmeztétek!

Országotok boldogulásával kapcsolatos jókívánságaimmal együtt fogadjátok legmélyebb és legőszintébb hálám kifejezését.

Még egyszer köszönöm Nektek, és higgyetek bennem. Visszatérek!

Odaadó hívetek:

*Carlos*⁴⁹⁸

⁴⁹⁷ 1876. február 28-án, a karlista erők megsemmisülése után a *Pretendiente* ismét száműzetésbe kényszerült, és rövid franciaországi, majd londoni tartózkodás után az Egyesült Államokba és Mexikóba menekült tovább. Ezt a kiáltványt tehát a Franciaországból való továbbutazás előestéjén intézte a francia néphez. 1887-ben franciaországi és navarrai XI. Károly néven a francia trón legitim követelőjeként bukkan fel ismét.

⁴⁹⁸ Egy érdekesség: e levéltári jegyzet oldalán kacskaringós kézírással a következő, cseppet sem hízelgő, anonim vélemény olvasható: „Milyen kár, hogy akik egy hiábavaló ügyért minden vagyonukat kockára tették, nem érik be e fellengzős szavakkal. Don Carlos több mint négy esztendőn át élőködött rajtuk, és mindössze annyit ért el, hogy óriási összegeket költött el, falvakat égetett fel, és bátor, ügyéért

11. Don Carlos átlépi Franciaország határát

1876. február 27.

Spanyolország bayonne-i konzulátusa

I. számú másolat

Távirat feladva San Juan de Pié de Puertóban, kézhez kapva február 28-án, reggel 8 óra 30 perckor. A San Juan de Pié de Puertóban állomásozó csapatok parancsnoka az alábbi Arnéguy-be éjjélkor érkezett két levelet továbbítja a bayonne-i hadosztály tábornokának: Rendkívül sürgős! – Valcarlos, 1876. február 27. A bayonne-i hadtest tábornoka részére.

Őfelsége, Károly király, balszerencse által legyőzött Urunk úgy határozott, nem folytatja azt a küzdelmet, amelyet a spanyol nép ügyének védelmében minden haszon nélkül elszenvedni kénytelen és Franciaország nagylelkű vendégszeretetéért folyamodik.

Őfelsége rendelkezésének értelmében értesítem, hogy a király néhány hűséges emberének kíséretében az Arnéguy-nál levő hídon lépi át a határt holnap reggel 9 órakor.

Kérem, fogadja legőszintébb nagyrabecsülésemet.

Antonio Lizárraga, a vezérkar főparancsnoka

Második levél:

Valcarlos, 1876. február 27. A hadosztály tábornoka részére:

Kérem, tájékoztasson arról, hogy átlépve a francia határt, Őfelsége a király, valamint a királyi hadsereg tábornokai, parancsnokai és tisztjei megtarthatják-e kardjaikat és lovaikat.

Antonio Lizárraga, a vezérkar főparancsnoka

fanatikusan harcoló spanyol hazafiak vérét ontotta. Ezeknek az embereknek nem üres szavak kellenek, hanem azok a jól csengő aranytallérok, amelyeket egy állítólag vallásos ügy érdekében kiadtak, de már letettek róluk.” („Hélas, ce n'est pas de ces paroles ronflantes qu'il fallait à ceux qui, pour une entreprise stérile, ont sacrifié leur fortune. Don Carlos a vécu à leurs dépens pendant plus de quatre ans et n'a réussi qu'à dépenser des sommes folles, à brûler des villages et à verser le sang des braves espagnols fanatiques de sa cause! Ce qu'il leur fallait donc ce ne sont pas des paroles, mais de beaux écus sonnants. Ils les ont données pour cette cause prétendue religieuse, ils ne les reverront plus.”)

12. Romero y Robledo belügyminiszter nyílt levele⁴⁹⁹

Madrid, 1876. március 10.

Őfelsége a Király (Isten óvja) a következőkről rendelkezett:

1. cikk

Azon karlista erőkhöz tartozó katonasorban levő személyek, akik folyó év február 1-je után léptek Franciaország területére, negyven napon belül szabadon visszatérhetnek Spanyolországba, ahol minden bűnük bocsánatot nyer, amennyiben hazatérésük napjától számított tizenöt napon belül – az Ebro folyó bal partján fekvő provinciák esetében – és harminc napon belül – az Ebro folyó jobb partján fekvő provinciák esetében – jelentkeznek egykori lakóhelyük előljárójánál, vagy a letelepedésük választott helyszínének előljárójánál, engedelmességük ratifikálása céljából.

Amennyiben az említett határidők leteltével az előljáró hivatalában nem jelennek meg, vagy bármilyen egyéb okból letartóztatják őket, úgy sorsuk a tengerentúlon harcoló hadsereg soraiba való száműzetés legyen, hacsak a vonatkozó provinciák kormányzói előtt nem tudják bizonyítani, hogy súlyos betegség, vagy más leküzdhetetlen ok miatt akadályoztatva voltak abban, hogy a megszabott határidőn belül jelentkezzenek.

2. cikk

E naptól fogva egyetlen külhonban tartózkodó, magát karlista tisztnek valló személy számára sem adható ki Spanyolországba szóló hazatérési útlevél, csak abban az esetben, ha a kérdéses egyén, miután valamely spanyol konzuli tisztviselő előtt felesküdtött Őfelsége, a Király személyére, saját maga nem kérvényezi hazatérési útlevelének kiadatását a spanyol kormánynál, s kérvényéhez nem csatolja az eskütétel okmányát és az említett konzuli tisztviselő jelentését.

3. cikk

⁴⁹⁹ 1876. március 8-án a spanyol belügyminiszter, Romero y Robledo a király megbízásából körlevél formájában kegyelmi rendeletet adott ki, melyet minden érintett tartomány kormányzójának eljuttatott.

Minden személy, aki karlista tiszti rangban szolgált vagy szolgál, és e királyi törvényerejű rendelet kihirdetése után a kormány különleges engedélye nélkül tér vissza Spanyolországba, e cselekedet okán katonaként a kubai hadtestbe irányítandó tovább anélkül, hogy ez bármilyen mértékben sértené e tette miatt rá nehezedő felelősségét.

4. cikk

Baszkföld és Navarra tartományokban állomásozó lázadó hadtestek Spanyolországban tartózkodó karlista tisztjei, akik az Őfelségéhez hű hadsereg tábornokaihoz kellő időben fordultak kegyelemért, e naptól számított, meg nem hosszabbítható tizenöt napos határidőn belül megjelenni kötelesek azon provinciák kormányzóinak színe előtt, ahol le kívánnak telepedni, és hűségesküt kötelesek tenni Őfelsége XII. Alfonz király személyére, majd ezt követően az általuk megfelelőnek ítélt helyen letelepedési engedélyt kaphatnak.

Annak érdekében pedig, hogy a múltban elkövetett tetteik miatt semmiféle sérelem ne érhesse őket, e kormányzóktól kérhetik az eskütételről és az engedelmességről szóló tanúsítványt, ami nekik haladéktalanul kiadandó. Ezen okiratot kötelesek majdani otthonuk előljárójának színe előtt felmutatni.

5. cikk

A kormány további intézkedéséig a kegyelmi rendelet hatálya alól a következő személyek kizáratnak:

- a. akik a lázadók által megszállt területeken a karlista lázadó hadsereg soraiban szolgáltak, a következő tisztségeket töltötték be: miniszter, legfőbb *corregidor*⁵⁰⁰, hadügyi küldött, törvénykezési küldött, bíró, adótáblabíró, jegyző, törvényszéki írnok, ügyészségi alkalmazott vagy jogi képviselő, tanár, vagy bármely egyéb polgári foglalkozás gyakorlója.
- b. Köztörvényes bűncselekmények elkövetői, még ha e személyek múltbéli cselekedeteiket azzal magyarázzák is, hogy azokat az ellenük folytatott megtorlás okán vagy bármi más indokból hajtották végre.

Ez utóbbi kategóriába tartozó személyek letartóztatásukat követően a törvény minden szigorával elítéltetnek és megbüntetik.

⁵⁰⁰ városi bíró (sp.)

A feljebbvalónak való engedelmeskedés alól csak ama hadosztályok soraiban harcoló személyek mentesülnek, akik e tetteket csoportosan, kényszerítő parancsnak engedelmeskedve hajtották végre.

A miniszterek tanácsa által megítélt e királyi törvényerejű rendeletet maradéktalanul és pontos végrehajtás céljából tudatom Önnel, és felhívom figyelmét, hogy e rendelkezés egy-egy példányát Őfelsége külföldre delegált konzuljai, képviselői, illetve a katonai és igazságszolgáltatási szervekhez is eljuttatom, hogy annak rájuk eső része végrehajtásában együttműködjenek.

A királyi törvényerejű rendeletet kegyelmébe ajánlom, és teljesítésre átadom.

Isten óvja Önt még számtalan évig.

Francisco Romero y Robledo

XII. A *carlismo* képekben

1.

2.

3.

4.

1. ábra: Carlos María Isidro de Borbón, Molina grófja (1788–1855) (forrás: Wikipédia, 2008. április)

2. ábra: Carlos Luis de Borbón y Braganza, Montemolín grófja (1845-1861) (forrás: Wikipédia, 2008. április)

3. ábra: Carlos María de Borbón y Austria-Este, Madrid hercege (1848–1909) a *Vanity Fair* címlapján (forrás: Wikipédia, 2008. április)

4. ábra: II. Izabella (1830–1904) (forrás: <http://www.ladruida.com/Foto-historia/isabelIIreina.jpg> 2008. május)

5.

6.

7.

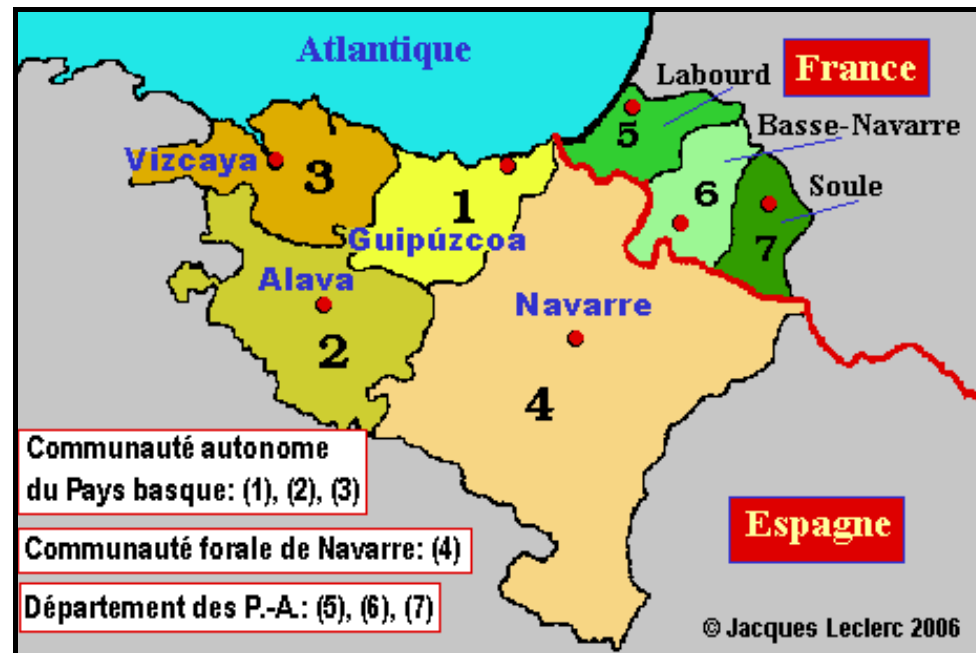
5. ábra: Karlista katonák egyenruhában (1874) (forrás: <http://www.revistanaval.com> 2008. április)

6. ábra: Fémgomb a karlisták híres baszk sapkájáról, a *boina*-ról, 1874 (Forrás: Koldo Mitxelena Kulturunea)

7. ábra: Tomás Zumalacárregi (Museo Zumalakarregi Museoa)

7.

8.

8. ábra: Navarra (forrás: <http://www.tlfq.ulaval.ca/axl/europe/espagnenavarre.htm> 2008. április)

Navarra Baszkföld hét tartományának egyike. „Nagy-Baszkföld” teljes lakosságából (spanyol és francia ajkú népesség. 2,9 millió fő) kb. 700 000 fő baszk anyanyelvű (a teljes lakosság kb. 25%-a). Ebből közel 600 000 ezer fő a négy déli (spanyol) tartományban, és 67 267 fő a franciaországi területen él.

9. ábra: Baszkföld (forrás: <http://www.tlfq.ulaval.ca/axl/europe/espagnebasque.htm>, 2008. április)

Baszkföld 7 tartományból áll, melyből **négy** (Vizcaya [3.], Alava [2.], Guipúzcoa [1.] és Navarra [4.]) Spanyolországban, **három** pedig (Labourd [5.], Basse-Navarre [6.] és Soule [7.]) Franciaországban található. Baszkföld így egyfelől egyet jelent a spanyol-baszk tartományokkal (Provincias Vascongadas) másfelől a francia Atlanti-Pireneusok megye nyugati területével (Béarn). Ugyanakkor a spanyol Baszkföld Autonóm Közössége (Comunidad Autónoma del País Vasco) csupán Vizcaya (3), Guipúzcoa (1) és Álava (2) tartományokat foglalja magában. Spanyol Baszkföld fővárosa Vitoria, legnagyobb városa Bilbao.

9.

10.

10. ábra: (VII.) Don Carlos (középen, szakállal) tábornokai (Dorregaray, Valdespina és Velazco) ...(Az *A mis amigos de la frontera* című kiállítás szervezőinek jóvoltából)

11. ábra: ... és hívei körében (forrás: www.errioxa.com 2008. április)

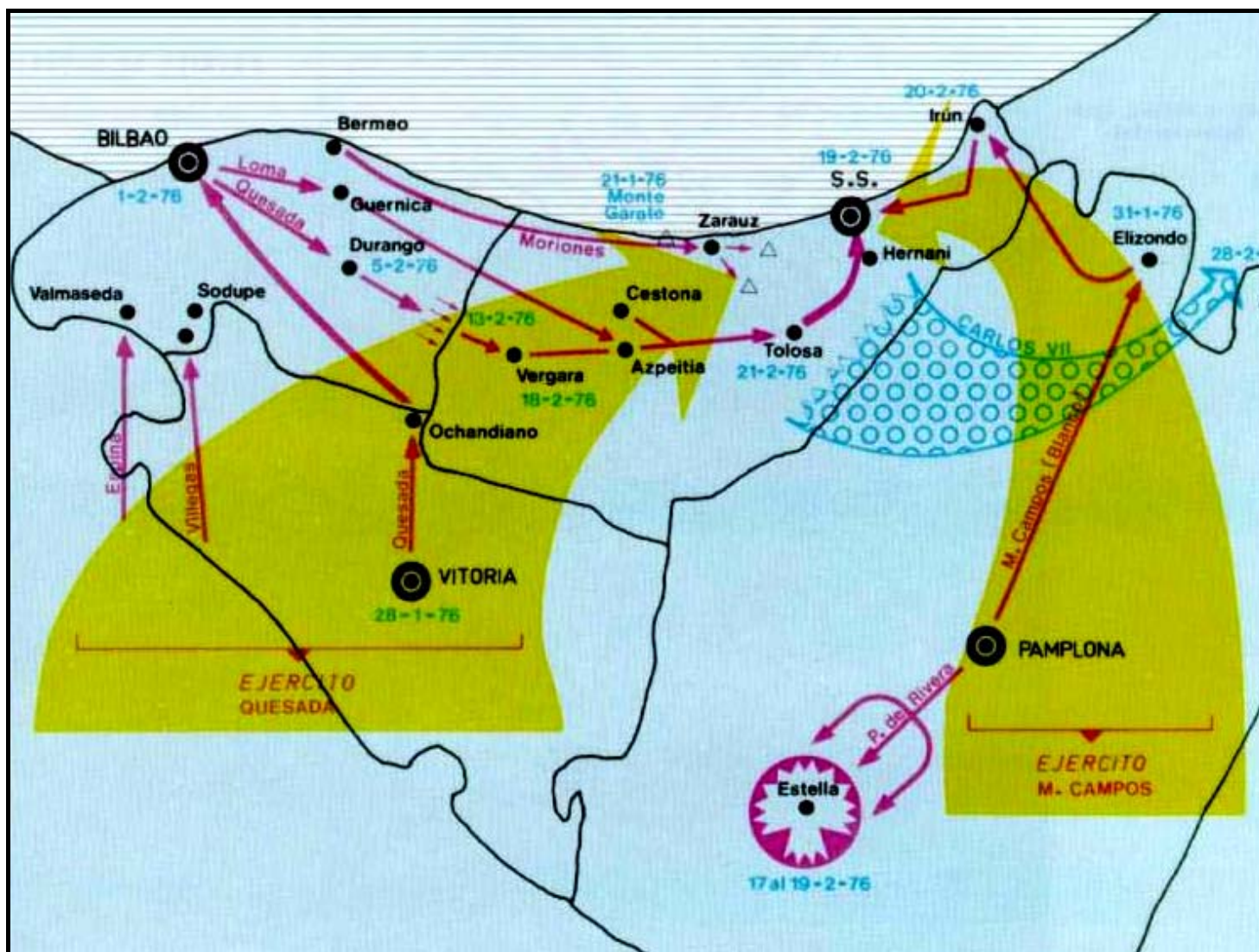
11.

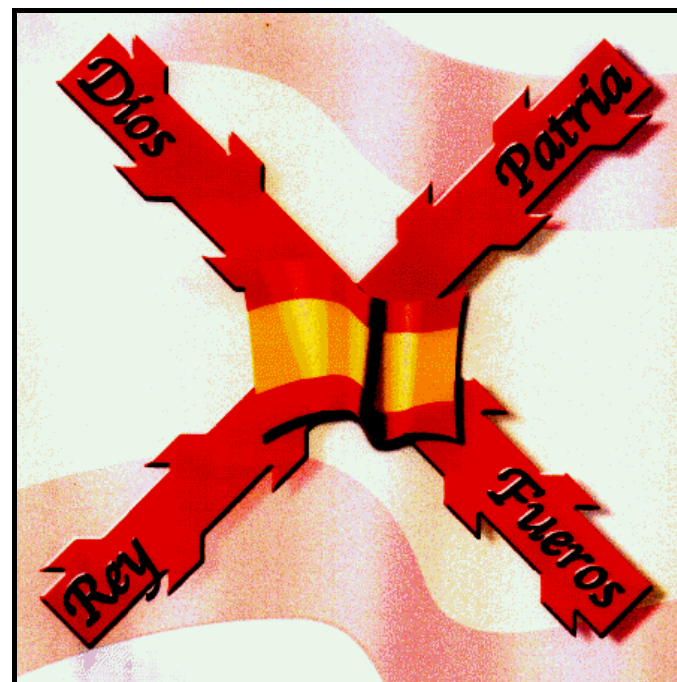
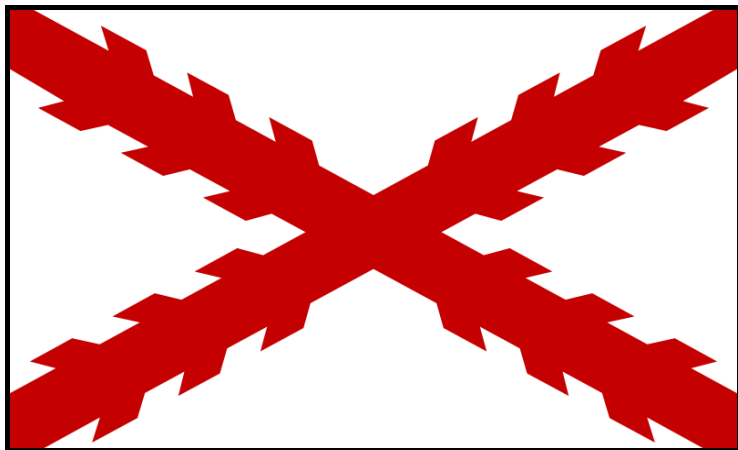
12.

12. ábra: Kantonalista lázadás Cartagénában, 1874. július (Forrás: <http://www.kalipedia.com> 2008. április)

13. ábra: Karlista önkéntesek toborzása (1873) (Forrás: <http://www.euskonews.com> 2008. április)

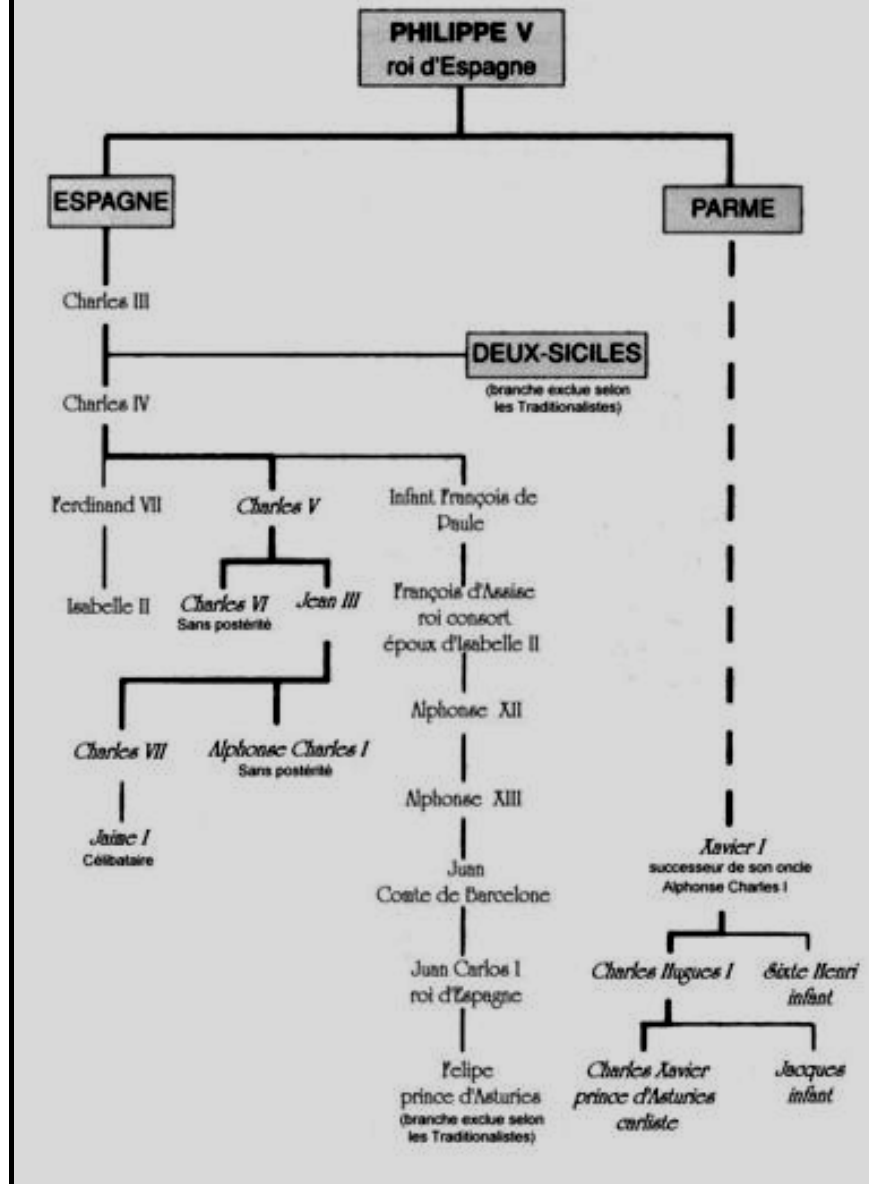

14. ábra: A kormányhadsereg utolsó támadási stratégiája (1876. január) (Az *A mis amigos de la frontera* című kiállítás szervezőinek jóvoltából)

15. ábra A *carlismo* zászlaja. A karlisták visszaállították a burgundi, vagy más néven András-keresztet (többek között a skót nemzeti lobogón is ez látható).
(Forrás: <http://littera.deusto.es/prof/abaitua/gdp/gdp0304/TradicionalismoCarlita> 2008. április)

Schéma généalogique de la succession carliste

17. ábra: A karlista legitim királyi dinasztia mai tagjai: Don Carlos Hugo de Borbón (ülve), a jelenlegi karlista legitim király fiai társaságában: balján Don Carlos Javier de Borbón, mellette fivére Don Jaime de Borbón (forrás: www.elcarlismocontralaglobalizacion.blogspot.com 2008. április)

La nueva novela
de Eduardo
Mendoza
PAGINA 45

Cultura

Cuestionada la autoría de unos sesenta cuadros de Rubens, página 46 / El nardador vasco Ramiro Pizilla y el poeta Eloy Sánchez Rosillo, premios de la Crítica, página 48 CARTELERIA PÁGINA 49

UNA REVELACIÓN HISTÓRICA »

El precio de la paz carlista

Salen a la luz los papeles del pacto de 1875 entre el gobierno y los rebeldes

JOSEF MARIA SORIA
Barcelona

El Estado español de la primera Restauración pactó en 1875 con los últimos jefes carlistas el fin de la guerra a cambio de la garantía de preservar sus grandes privilegios, derechos constitucionales y "sin perjuicio a ningún otro", según se desprende de una serie de documentos que están a punto de salir a la luz. Hace ahora poco más de 130 años que las partidas carlistas que comandaba en la zona centro (Maestrazgo) el general Antonio Dorengary, el héroe de Montejurra, depositaron las armas y se trasladaron en una buena parte a Francia, mientras que el resto permaneció pacíficamente en España, tras recibir garantías por parte del gobierno de la Monarquía que presidía Cánovas del Castillo.

En aquella negociación secreta, que sale ahora a la luz pública, participaron tres catalanes, ilustres miembros del partido conservador y alfonsinos. El jurista Manuel Derrn y Bae, el periodista Josep Vilaseca i Mogas y, sobre todo, el abogado Josep Vilaseca i Mogas. Este tríptico, por encargo de Cánovas del Castillo, estableció contacto con el jefe carlista Dorengary para negociar la paz. De hecho, fue Vilaseca i Mogas el que, mediante un salvoconducto, viajó con absoluta discreción por el Maestrazgo, Valencia, Madrid, Francia y Suiza, para cerrar el pacto, de acuerdo con los directrices que iba recibiendo del gobierno, a través de Derrn y Bae.

Las negociaciones se iniciaron el 8 de junio de 1875, concluyeron a finales de julio y su aplicación culminó en octubre siguiente, cuando la mayoría de los jefes carlistas ya se

El abogado catalán Josep Vilaseca i Mogas actuó de intermediario con los jefes carlistas del Maestrazgo

El general Antonio Dorengary aceptó el desarme a cambio de mantener el rango y cobrar la soldada

encontraban en Francia, tras haber atravesado Catalunya con salvoconductos expedidos por "F. de Rivera, secretario de Estado y del despacho de la Guerra, el 28 de junio de 1875". En estos papeles se ordenaba a las autoridades que nadie "ponga ningún impedimento, ni embarras alguno en su viaje, antes bien le haga dar y recibir toda la seguridad que necesiten y el alojamiento, bagaje y otros que pidieren". El firmante de la orden era Fernando Príncipe de Rivera, tío del futuro dictador Miguel Primo de Rivera, que era ministro interior de la Guerra y que más tarde fue capitán general de Madrid y de Filipinas. El hecho de las conversaciones del pacto y de su contenido se ha mantenido en secreto hasta ahora, cuando los descendientes directos de Josep Vilaseca i Mogas y continuadores de la saga de abogados que aquí inició últimos la entrega de los documentos que servían aquí punto al Arma Nacional de Catalunya.

La historia había mantenido hasta ahora que la segunda guerra carlista (1872-1876) —o la tercera, si se incluye la guerra del exilio (1846-1849)— terminó en la zona centro des-

Artífices de un acuerdo mantenido en secreto 130 años

El negociador

Josep Vilaseca i Mogas (1830-1899), nacido en una familia de juristas de la calle de la Mercadería de Barcelona, se licenció en Derecho en 1854, iniciando así una serie de cinco generaciones de abogados, hasta Félix Vilaseca Anglada, portavoz de la familia para la gestión de los documentos carlistas. Vilaseca i Mogas, como diputado en Cortes y senador, fue un firme defensor del proteccionismo para la industria, y del derecho civil catalán. Presidió la Diputación de Barcelona entre 1878 y 1882; rotó el cuerpo de los Maestros de Escuela y fue decano del Colegio de Abogados. La familia Vilaseca justifica que "esta documentación se haya mantenido de forma reservada en la suposición de que su revelación podría hacer sentir a los carlistas que ahora han desaparecido totalmente o están muy reducidos". El Arma Nacional de Catalunya ha aceptado hacerse cargo de los papeles.

Retrato de Josep Vilaseca i Mogas

El general Antonio Dorengary

Antonio Cánovas del Castillo

Los dirigentes

Ahora se conoce con certeza que el presidente del primer gobierno de la Restauración, Cánovas del Castillo, y el general carlista Dorengary pactaron la entrega de las armas de las tropas carlistas en el Maestrazgo.

Algunos de los documentos que se han entregado al Arma Nacional de Catalunya

pués de que las tropas del general Martínez Campos ocuparan militarmente Cataluña (Tusell, el 6 de julio de 1875, a quienes unos 2.000 prisioneros y los trasladaron a Marsella, todos a mayor honor de los ejércitos de Su Majestad. En la mitología e historiografía carlista, en cambio, aquella promesa derrota es conocida como la "traición del Centro", por cuanto se tenía el convencimiento de que Dorengary y sus compañeros de armas habían sido actores de una deslealtad, aunque desconocida cómo y en qué términos. De hecho, desde que el último general carlista tentó en Ramón Cabrera, el jefe de Alzola, acudió desde Inglaterra la figura del monarca Alfonso XII, en marzo de 1875, hasta el final de aquella guerra en el País Vasco, en febrero de 1876, la sombra de la traición acompañó el

fin de una escaramuza que habían engañado España durante años.

Fue Vilaseca i Mogas quien medió en secreto con los jefes carlistas, con los que acordó que "debidamente autorizado por el Gobierno de S.M. el Rey, Don Alfonso XII (q.D.g.), deducos que presentándose o marchando voluntariamente al extranjero los señores... en virtud de lo con los mismos acordado, les sería reconocido en debida forma, lo mismo que a los señores Jefes y Oficiales que les acompañasen, los grados, títulos y condecoraciones que tienen en el ejército Carlista, no siendo ninguno de ellos superior al de Teniente General, y se les autorizará a permanecer en España a su voluntad, donde tendrán situación activa cuando el término que se convenga, disfrutando desde luego en el punto de

de residir de la subvención correspondiente. Barcelona, 17 de julio de 1875".

Los elementos de "lo con los mismos acordado" habían quedado establecidos en tres partes. Fundamentalmente, consistía en que los militares carlistas —de los que se citan entre otros los nombres de Dorengary, Alvarado, Oliver y Adalberto— que depositaran las armas recibirían inmediatamente su paseaporte para el extranjero, "de donde podrán volver en el plazo de tres meses". Transcurrido un año "o cuando termine la guerra civil", el gobierno se comprometía a reconocer los empleos, títulos, honores y condecoraciones, pagando a los militares una situación activa, "con mandos y empleo dentro de la península". "Durante

Continúa en la página siguiente

XIII. Bibliográfia

I. Levéltári források

1. Archives Nationales de France, Párizs

F-sorozat (Police générale, Sous-série F7*) – Divers:

F ⁷ 949-958	Bureau des réfugiés, registre d'arrivées (1831–1837)
F ⁷ 3874-3893	Bulletin de Paris (1819–1846)
F ⁷ 3894-3899	État journalier des arrestations à Paris (1830–1853)
F ⁷ 4024-4132	Rapports de gendarmerie (1821–1859)
F ⁷ 6641-6644	Correspondances sur les affaires d'Espagne (1820-1824); rapports du préfet de la Gironde (1821-1823) et du commissaire spécial de Bayonne (1820-1821); surveillance des Espagnols réfugiés à Toulouse, dans l'Ariège, l'Aude, les Basses-Pyrénées, les Hautes-Pyrénées et les Pyrénées-Orientales.
F ⁷ 9474-9806	Espagnols réfugiés
F ⁷ 12010	Rapports sur la situation en Espagne (1819, 1821-1823)
F ⁷ 12039	Amérique espagnole (1819-1829)
F ⁷ 12059	Dossiers n° 2071-2120. Espagnols réfugiés à Londres et venant à Paris sous de fausses identités (1826)
F ⁷ 12107-12108	Amnistie en Espagne (1832-1834) Instructions générales et dossiers départementaux (1832-1834).
F ⁷ 12109	Réfugiés espagnols. Instructions générales et par département (1830-1833)
F ⁷ 12076-12111	[...] Réfugiés espagnols. Instructions générales et par département (1830-1833).
F ⁷ 12238	[...] Naturalisations (1839–1846)
F ⁷ 12241-12242	Affaires de Police, délits, Ardennes, Ariège, Corse, Indre, Landes, Paris, Puy de Dôme, Pyrénées Atlantiques, Sarthe, Seine, Somme (1840–1846)
F ⁷ 12576–12578	Relations avec l'Espagne (1870–1888), indulto, correspondances entre ambassadeurs, Affaire Bidassoa. Surveillance de la frontière, agissements carlistes, réfugiés espagnols (1870-1888)
F ⁷ 12577	Indulto. Rapatriement des réfugiés carlistes.

- F⁷ 12689–12695 Réfugiés carlistes (1871-1888). Le dossier du Territoire de Belfort est classé à la lettre B. F/7/12689. Relations avec le ministère des Affaires étrangères (1872-1873).— Envoi de réfugiés à Bruxelles et protestation du gouvernement belge (1874).— Envoi de réfugiés en Algérie (1874).— Correspondance avec les préfets (1876-1877, 1883-1886). F/7/12690. Secours aux réfugiés et frais d'hébergement. Dossiers des exercices 1869-1880 (1874-1883) et dossiers départementaux: Allier, Alpes-Maritimes, Ariège, Aude, Aveyron, Belfort, Bouches-du-Rhône, Cantal, Charente, Charente-Maritime, Cher, Corrèze, Côte-d'Or, Creuse. 776 F/7/12691. Dordogne, Drôme, Gard, Haute-Garonne, Gironde, Hérault, Ile-et- Vilaine, Indre. F/7/12692. Indre-et-Loire, Isère, Landes, Loir-et-Cher, Loire, Loire-Inférieure, Loiret, Lot-et-Garonne, Maine-et-Loire, Mayenne, Meurthe-et-Moselle, Morbihan, Nord, Puy-de-Dôme. F/7/12693. Basses-Pyrénées, Hautes-Pyrénées. F/7/12694. Pyrénées-Orientales, Rhône, Sarthe, Seine, Deux-Sèvres, Tarn, Tarn-et-Garonne, Vienne, Haute-Vienne. F/7/12695. Correspondance générale avec le quai d'Orsay, les préfets, les commissaires de police (1883-1886).— Dossiers des exercices 1873-1878 et 1883.
- F⁷ 12725 Attentats en France/Espagne (1860–1875)
- F⁷ 11981–12119 Affaires d'Espagne, Réfugiés Espagnols
- F⁷ 12279–12287 Commissaires chargés temporairement de la surveillance de la frontière d'Espagne (1834–1840) F/7/12287B.

Sur les passeports:

- F⁷ 2250-2573 Passeports (1818–1846)
- F⁷ 9332 [...] surveillance des étrangers et passeports (4607 A²) (l'an IX-1846)
- F⁷ 11937 Passeports, talons délivrés par le Ministère de l'Intérieur, pour l'intérieur et l'étranger (1839–1841)
- F⁷ 12180^A-12185^B Rapports de la Préfecture de Police, passeports, permis de séjour (1832–1846; 1852)
- F⁷ 12186-42234 Passeports (1830–1852)
- F⁷ 12200 Passeports pour l'étranger délivrés par les préfets (Ain à Lozère / Hautes-Alpes, Pyrénées-Orientales), visa des étrangers en France (1846)
- F⁷ 12339-12340 Documents relatifs au service des passerports (1839–1840)
- F⁷ 12330-12336 Correspondance de documents relatifs au service des passeports (1839–1840)

Mouvement des étrangers:

- F⁷ 11978^A-12184^B Mouvements des étrangers dans les départements, renseignements très sommaires portant essentiellement sur le nombre global des étrangers résidant dans le département avec quelques indications sur leur nationalité et emploi
- F⁷ 12154 Mouvement des étrangers: Allier, Nord, Puy de Dôme, Hautes-Pyrénées, Haute-Saône, Vosges (1833)
- F⁷ 12155 Allier, Isère, Nord, Hautes-Pyrénées, Vosges (1835)

A bayonne-i junta tevékenységéről

- 1 J 160/62 Fonds Urtubie
- 2 D 11, 2 D 12, 3 Z 69 és 3 U 43/1. Procès verbaux des réunions de la «Junte auxiliaire de la frontière»

Série F¹⁸: Sajtó, könyvkiadás, cenzúra

Liberális sajtótermékek: *Le Journal des Débats*, *Le National*

Legitimista sajtótermékek: *La Gazette de France*, *Le Quotidien*

Bulletin des lois de la République française, 1876.

2. Archives du Ministère des Affaires étrangères, Quai d'Orsay (A.M.A.E.)

Série Mémoires et Documents sur l'Espagne

- N°1-2: Légion étrangère (1837–1845)
- N°3-5: Émigration, réfugiés (1841–1845)
- N°310: Documentation sur les réfugiés entrés en Espagne (1826–1836).
- N° 15-364/365: Légitimistes en pays étrangers, familles royales, menées légitimistes (1830–1847)
- N°394: Mémoires et Documents d'Espagne
- N°758-827: Correspondance entre divers Ambassadeurs, Consuls, Vice-Consuls, Ministres de l'Intérieur de France et d'Espagne, Ministres des Affaires Étrangères (1833-1842)

3. Service historique de la Défense (S.H.D.)

Sous-séries

- 1 M 1349–1350:** Espagne, 1828-1869. Reconnaissances militaires, mémoires topographiques et statistiques, projets d'opérations, plans, projets
- 1 M 2160–2162:** Rapports et correspondance relatifs à des événements et incidents de frontière entre la France et l'Espagne
- 1 M 2210:** Service intérieur, service des places, armes

4. Spanyol Küllügyi Levéltár (A(H)MAE), Madrid

- H 1256–1259 Correspondencia, Marina
- H 1260–1261 Correspondencia, Ultramar
- H 1350 Nro. 31.
- H 1361 Nros. 610., 612., 619., 621., 624., 641., 694., 683.
- H 1360 Nro. 36., 42., 49., 55., 75., 77., 84., 92., 95., 103., 106., 120., 128., 715., 771., 790.
- H 1367 „Carlistas 1871–1874” Nros. 7., 8., 25., 31., 33., 48., 53., 55., 57., 62., 64., 80., 89., 90., 93., 97., 97., 98., 101., 111., 112., 143., 115. (Belges), 119., 125., 129., 131., 132., 143., 188.
- H 1369 1882–1886. Nros 89.,123.
- H 1370 1888. Nros 123., 244., 248.
- H 1372 (1894–1907)
- H 1493–1545 Correspondencia con Embajadas y Legaciones. 1.1.2.23. Francia
- H 1818–1825 Correspondencia con Consulados, Argel (Alger)
- H 1917–2002 Oran
- H 2012 Correspondencia con Legaciones 1848–1930. 11.3.153. Pau
- H 2065 Sidi del Abbès
- H 2095 Correspondencia con Viceconsulados, Bona (Bone)
- H 2096 Djidjelli
- H 2304–2312 Política exterior, Argelia (Algérie)
- H 2729 1877/77. Circulares pidiendo leyes extranjeras
- H 2841 Don Carlos. Correspondance du général Córdoba et de Pérez de Castro relative aux carlistes
- H 2842 France. Conspirations carlistes. Observations et dossier confidentiels
- H 2843 Documentos relativos a la emigración carlista en Argelia

H 2843	1855/55. Legación en París. Carlistas. Gastos secretos
H 2843	1852/52. París. Solicitudes de emigrados carlistas
H 2843	1856/56. Cartas particulares del Cónsul de España en Perpignan
H 2843	1861/61. Documentos relativos a la conspiración carlista de Tolosa
H 2843	1861/61. Legaciones de España en el extranjero
H 2847	1860/60. Última sublevación en favor del Cónde de Montemolín
H 2847	1861/61. Fallecimiento de los Condes de Montemolín
H 2847	1861/61. Expediente del Cónde de Montemolín
H 2847	1854/54. Viaje del Cónde de Montemolín
H 2847	Emigrados franceses y desertores (1861–1863)
H 2847	1854/54. Reseña del expediente relativo al matrimonio de Don Carlos con una princesa de las Dos Sicilias
H 2852	1875 Marsella. Embarque de armas para los Carlistas
H 2852	1873/73. Política europea, incidentes, daños y reclamaciones relativos a los emigrados carlistas
H 2857	Aides prêtées à l’Espagne de la part de l’Angleterre pendant la guerre carliste
H 2861	Dossiers relatifs à l’armement, aux munitions et autres fournis par l’Angleterre
H 2865	1851/61. Despachos de los consulados de España en Bayona, Marsella, Perpignan y de la Embajada en París sobre la conspiración carlista
H 2865	1857/57. Sobre la amnistía a los emigrados políticos y refugiados en Francia
H 2867	1878/78. Conspiración carlista republicana. Correspondencia con la Embajada española en París
H 2872	Política interior, Emigración
H 2874	1861/1863. Emigrados franceses y desertores. Disposiciones para identificar sus personas (Nápoles, Roma, Turín, Sicilia, Palermo)
H 2875	Émigration politique, amnistie, déclarations carlistes en résidence en France Sección histórica: Emigración Emigrados políticos, Amnistía 1845–1866
H 2876	1856/1861. Emigraciones. Amnistiados carlistas
H 2876	1856/1865. Burdeos. Correspondencia del Cónsul sobre los amnistiados
H 2876	1876/76. Varios. Carlistas. Emigración política. Amnistía

Legajo 7.4.1.-7. Passeports. Asuntos Judiciales (sujets ou événements „judiciaires”)

II. Nyomtatott források

- ÁLVAREZ NÚÑEZ, José: *La frontera hispano-francesa*, Madrid, El Correo, 1886.
- ARJONA, Emilio de: *Carlos VII y D. Ramón Cabrera: páginas de la historia del partido carlista*. Texto impreso. París: [s.n.], 1875 Imp. de Victor Goupy
- AGUILAR Y CORREA, Antonio, Marqués de Armijo de la Vega: *Correspondances et Mémoires*. Documents diplomatiques – Série France, Paris, 1880
- AZAN, Paul: *Récits d’Afrique. La Légion étrangère en Espagne 1835-1839*, Paris, H. Charles-Lavauzelle, 1907
- CARRERAS Y LASTORTRAS, Luis: *El Rey de los Carlistas: Revelaciones del general Boet sobre la guerra civil y la emigración. Cartas publicadas en el diario El Diluvio de Barcelona*. Texto impreso. Barcelona: Suc. de W. Ramirez, 1880
- MIRAFLORES, Manuel Pando Fernandez de Piendo, Marqués de: *Unico inretés de spaña en la actual guerra entre Francia y Prusia*. Madrid, Imp. de la Vda. de Calero, 1870.
- MIRAFLORES, Manuel Pando Fernandez de Piendo, Marqués de: *Candidatura del Duque de Aosta para rey de España*, Madrid, Imp. de la Vda. de Calero. 1870
- MIRAFLORES, Manuel Pando Fernandez de Piendo, Marqués de: *De la reforma de la Constitución de 1845 verificada en 1857 y del Proyecto de Ley proponiendo la supresión de sus artículos 18 y 28 de aquella reforma*, Madrid, 1864.
- RACZYNSKI, Atanazy, Comte de Raczynska: *Deux diplomates, le Comte Raczynski et Donoso Cortés, Marquis de Valdegámas: dépêches et correspondance politique, 1848-1853* Texto impreso, Paris, E. Plon et Die., 1880
- ROCA DE TOGORES, Alfonso, Marqués de Alquibla: *Una embajada interesante: apuntes para la Hstoria 1875–1881: memorias publicadas en al revista „Nuestro Tiempo”*, Madrid, 1913.

- URMENETA SESMA, Lázaro: *El valle de Ebro y el Tratado de límites entre España y Francia de 2 de diciembre de 1856.*

III. Felhasznált szakirodalom

Spanyolország történelme, karlizmus, harmadik karlista háború

- ALBEROLA–FIORENTI, María Victoria: *La revolución de 1868 y la prensa francesa*, Madrid, Edición nacional, 1973.
- ALCALÁ, César: *La Tercera Guerra Carlista 1872-1876*, s.l., Grupo Medusa, 2004.
 - Uő: *El sitio de Bilbao (1874). Somorrostro y San Pedro de Abanto*, in: *Revista Española de Historia Militar*, 63 (2005), 90-95. o.
 - Uő: *2ª Guerra Carlista: la Guerra de los Matiners (1846-1849)*, Madrid: Almena, 2007.
- ALFÉREZ, Gabriel: *Historia del Carlismo*, Ed. ACTAS Madrid 1998
- AMUÑOS, Eduardo: *L’Espagne contemporaine (1810–1939)*, s.l., Ed. Sorlot, 1949. 228. o.
- ANGUERA, Pere: *El carlisme a Catalunya, 1827-1936*, Editorial Empuries, 1999
- ANDERLE, Ádám: *Spanyolország története*, Pannonica kiadó, Budapest, 1999.
 - Uő: *El carlismo y la corte de Viena*, in: *Acta Hispanica Tomus III., Separatum*, 5-11. o. Szeged, 1999 (magyarul: *A bécsi udvar és a carlismo* in: *Századok*, 1999/6. 1344–1348. o.)
 - Uő: *Megosztott Hispánia (Államfejlődés és nemzeti mozgalmak Spanyolországban)*. Budapest, 1985.
 - Uő: *A spanyol carlismo* (szerk.: Stanley G. Paine), in: *Klió*, 8. évf. 1999/2. 90-94. o.
 - Uő (szerk.): *A magyar kérdés. Spanyol követi jelentések Bécsből (1848–1868)*, Hispánia, Szeged, 2002
- ARÓSTEGUI, Julio: *El carlismo alavés y la guerra civil de 1870-1876*, Vitoria, 1970

- Uő: *Los carlistas*. Información y Revistas, D.L. Madrid 1985
- ARTOLA, Miguel: *Antiguo régimen y revolución liberal*. Esplugues de Llobregat, Ed. Ariel, 2. kiadás, 1983.
- BERTRAND, Louis: *Spanyolország története*, Budapest, 1937.
- BULLÓN DE MENDOZA Y GÓMEZ DE VALUGERA, Alfonso: *Las guerras carlistas en sus documentos*, Barcelona, 1999. 95-140. o.
- BURGO, Jaime del: *Bibliografía de las guerras carlistas y de las luchas políticas del siglo XIX*. Pamplona, Diputación Foral de Navarra, Institución Príncipe de Viana, Gómez, 1966
- CANAL, Jordi: *El Carlismo. Dos siglos de contrarrevolución en España*, Madrid, Alianza Ed., 2000.
 - Uő: *La contrarrevolución en movimiento: carlismo y violencia política en España, 1876-1939*, in: *Prohistoria: historia, políticas de la historia*, 8 (2004), 87-116. o.
 - Uő: *Guerra civil y contrarrevolución en la Europa del sur en el siglo XIX: reflexiones a partir del caso español*, in: *Ayer* (2004) 37-60. o.
 - Uő: *Carlismo y contrarrevolución*, in: *La Aventura de la Historia*, 77 (2005), 46-51. o.
 - Uő: *¿En busca del precedente perdido?: tríptico sobre las complejas relaciones entre carlismo y catalanismo a fines del siglo XIX*, in: *Historia y política*, 14 (2005) 45-84. o.
 - Uő: *Banderas blancas, boinas rojas. Una historia política del carlismo*, Madrid, Marcial Pons, 2006.
- CANAL, Jordi, ARÓSTEGUI, Julio, GONZÁLEZ CALLEJA, Eduardo: *El carlismo y las guerras carlistas. Hechos, hombres e ideas*. La esfera de los libros, Madrid, 2003
- CLEMENTE, Josep Carles: *Bases documentales del carlismo y de las guerras civiles de los siglos XIX y XX*, Madrid 1985
 - Uő: *El Carlismo. Historia de una disidencia social (1833-1976)*, Barcelona 1990

- Uő: *Historia general del carlismo*, Madrid, (Avda. Mediterráneo, 38): J.C. Clemente, D.L. 1992
- Uő: *Diccionario histórico del carlismo*, Editorial Pamiela, Pamplona 2006
- Uő: *La otra dinastía. Los reyes carlistas en la España contemporánea*. Papeles des tiempo, Número 10. A. Machado Libros, S.A. 2006. Móstoles (Madrid)
- Uő: *Breviario de historia del carlismo*. Brenes (Sevilla), Muñoz Moya, 2000
- Uő: *Crónica de los carlistas: la causa de los legitimistas españoles*. Ediciones Martínez Roca, S.A., 2001.
- Uő: *El carlismo en el novecientos español (1876-1936)* Madrid, Huerga y Fierro, 1999
- Uő.: *Las guerras carlistas*, Barcelona, 1982
- Uő.: *El carlismo en el novecientos español (1876–1936)*, Madrid 1999
- Uő: *Crónica de los carlistas: la causa de los legitimistas españoles*, Martínez Roca, Barcelona, 2001
- CORO, Francisco Rodríguez: *Los carlistas. 1800–1876*, Madrid, 1991
- CORTADA, James W.: *A bibliographic guide to Spanish diplomatic history, 1460–1977*, Greenwood Press, Westport (Connecticut) 1977
- CORTÁZAR, García–VESGA, González: *Spanyolország története*, Osiris, Budapest, 2005
- CSUKA Bettina: *La política española en la prensa húngara entre 1836 y 1874*. Szeged, 1999 (SZTE Hispanisztika Tanszék, kézirat)
- DARRICAU, Albert: *France et Labourd*, Bulletin Société Borda 1906, 245-250 old., és Revista Internacional de Estudios Vascos, 1906, 290-299. old.
- EXTRAMIANA, José: *Historia de las guerras carlistas*, San Sebastián, L. Haranburu, D.L. 1979

- FERRER, Melchor: *Historia del tradicionalismo español*, 30 vol. tom. XXVII., Sevilla, 1941–1979.
- GARMENDIA, Vicente: *Notas para un estudio de la prensa carlista (1868–1876)*. In: *Prensa y Sociedad en España (1820–1936)*. Edicusa. Madrid, 1975
 - Uő: *El carlismo* Masson et Cie. París, 1975
 - Uő: *La segunda guerra carlista (1872–1876)*. Editores. Madrid, 1976
- GAUDEUL, Général F.: *La deuxième guerre carliste (1872-1876) et la région de Bayonne, d'après la presse bayonnaise de l'époque*, Société Sciences Lettres et Arts, Bayonne, 1973, 309-335. old.
- HARSÁNYI, Iván: *A regionalizmus a spanyol történelemben*, in: *Studia caroliensia*, 2005. 4. szám. 145-159. o.
 - Uő.: *Spanyol dilemmák – Spanyol megoldások a 19-20. század útvesztőjében*, Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, 2006.
- HOLT, Edgar: *The Carlist Wars in Spain*. London, Putnam, 1967.
- J. NAGY László: *Az arab országok története a XIX-XX. században*, Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 1997.
- LAFAGE, Franck: *L'Espagne de la contre-révolution, développement et déclin XVIII–XXème siècles*, éd. l'Harmattan, Paris, 1993. 129. o.
- MONTERO DÍAZ, Julio: *El estado carlista Principios teóricos y práctica política (1872-1876)*. Madrid Aportes 1992.
- ORMOS, Mária–MAJOROS, István: *Európa a nemzetközi küzdőtéren*, Osiris kiadó, Budapest, 2003, 78–79. o.
- OYARZUN, Román: *Historia del carlismo*, 3^a ed., Madrid, Alianza Editorial, 1969.
- PALKOVICS Andrea: *Az osztrák-magyar konfliktus a bécsi spanyol követ jelentéseiben (1859-1861)* in: Anderle Á. (szerk.): MTA-SZTE Hispanisztika Kutatócsoport, Kutatási Közlemények II. Magyarország és a hispán világ, Szeged, Hispánia, 2000, 23-31.
- PALLAGI Mária: *Az első világháború és a spanyol semlegesség*, in: *Documenta Historica 60*. JATE Press, Szeged 2003

- Uő: *Spanyol békeközvetítési kísérletek az első világháború alatt* in: *AETAS*, 2004. 3-4. sz. 190–210. o.
- PAYNE, Stanley G.: *El resurgir de la historiografía del Carlismo* in: *Revista de Historia Contemporánea*, Madrid, XI, 31 (1996. febr.), 79. o.
 - Uő.: *Historia del Carlismo*. Madrid, Comunión Tradicionalista Carlista, 1995
 - Uő: *Identidad y nacionalismo en la España contemporánea: el carlismo (1833–1975)*. E tanulmánykötet recenziójáról lásd: ANDERLE Ádám: *A spanyol carlismo* in *Klió – Történelmi szemlésző folyóirat – A történettudomány külföldi eredményei magyarul*, 1999. 2. szám, 91-93. o.
- PIDAL, Menéndez (dir.): *Historia de España* T. XXXIV. La era isabelina y el sexenio democrático (1834-1874). Madrid, Espasa Calpe, 1981.
- PIRALA, Antonio: *Historia de la guerra civil y de los partidos liberal y carlista*, libr. XIV., éd. Turner–Historia, Madrid, 1984
- RODRÍGUEZ GÓMEZ-ESCOBAR, José Manuel: *La tercera Guerra Carlista, 1869-1875*, Almena Ediciones, Madrid, 2004
- ROLDAN, Enrique: *Estado mayor general carlista En las tres guerras del siglo XIX* 1^a edición. 196 o. Col. Luis Hernando de Larramendi N° 5. Madrid ACTAS 1998
 - Uő.: *Un siglo del carlismo, 1833–1933*. Sevilla, 1981
- SECO SERRANO, Carlos: *Triptico carlista*, Esplugues de Llobregat, Ed. Ariel, 1973.
- SEMSEY Viktória: *A polgári átalakulás Spanyolországban 1808-1868*, Budapest, L'Harmattan, 2004.
 - Uő: *A mérsékelt liberálisok „aranykora” Spanyolországban*. Recenzió José Luis Comellas: *Isabel II., Una reina y un reinado* című könyvéről (Ariel Historia, Barcelona, 1999.) in: *AETAS*, 2000. 1-2. szám.
 - Uő: *Portugália – a liberalizmus elleni népi megmozdulások (1834–1844)* in: *Klió*, 14. évf., 2005/1.

- Uő: *Az ibérizmus Portugáliában – Unió és konföderációs tervek az Ibériai-félszigeten 1848–1874 között*, in: *Studia Caroliensia* 2005. 4. szám 113–124. o.
- TORRES DEL BURGO, Jaime del: *Bibliografía del siglo XIX, guerras carlistas, luchas políticas*, Pamplona, Diputación provincial de Navarra, 1. kiadás, 1953–1960
- TUÑÓN DE LARA, Manuel: *Estudios sobre el siglo XIX español*. Siglo XXI. Madrid, 1971
- VICENS VIVES, Jaume: *Historia social de España y América*, Ed. Vicens Vives, vol. V., Barcelona, 1985
- VILA-SAN-JUAN, José Luis: *Los reyes carlistas. Los otros Borbones*, Barcelona, Planeta, 1993
- VILAR, Pierre: *Spanyolország története*. Gondolat Budapest 1984.
- VINCENT, Mary–R.A. STRADLING: *A spanyol és portugál világ atlasza*, Helikon Magyar Könyvklub, 1997.
- WENK, Gérard: *Liste des officiers français volontaires dans l'armée carliste*, Paris, L'Union-Documents, 4. szám, 1979. 122-124. o.
- WILHELMSSEN, Alexandra: *Carlism's Defense of the Church in Spain, 1833–1936* in: *Faith & Reason*, 1990. téli kiadás, Christendom Press, Front Royal, Virginia.
 - Uő: *Carlism: From Reaction to Counterrevolution 1833–1876* In: *Spanish Carlism and Polish Nationalism: The Borderlands of Europe in the 19th and the 20th century* 9-14. o. Edited by: Marek Jan Chodakiewicz and John Radzilowski, Leopolis Press, Charlottesville, Virginia: 2003
 - Uő: *La formación del pensamiento político del carlismo (1810–1875)* 2^a ed. ACTAS Madrid 1998
- ZABALO, Joseph: *Le carlisme : la contre-révolution en Espagne*, S&J Éditions, imp. Biarritz, 1993

Folyóiratok, újságok, katalógusok

- FACEEF: Boletín de la Federación de asociaciones de emigrantes españolas en Francia. Nro. 4.

- *Émigration espagnole au XIXème siècle. Implantations en France* in: *Bulletin hispanique*, T XXX. N° 3. janvier-mars 1928., 220–234. o.
- DESCHEMAEKER, Jacques: *Une frontière inconnue: les Pyrénées de l’océan à l’Aragon*, in: *Revue générale de droit international public*, 1941–1945, 239-277. o.
- GONZALEZ CALLEJA, Eduardo: *La producción historiográfica del último medio siglo sobre el carlismo en el proceso de revolución española*, 1990, in: *Hispania* Madrid, L/3–176, 1321-1343. o.
- URQUIJO, José Ramón: *Historiografía sobre la primera guerra carlista* in: *Bulletin d’Histoire Contemporaine de l’Espagne*, n° 17-18, 1993, 412-437. o.
- SÁNCHEZ AGESTA, Luis: *Sentido sociológico y político del siglo XIX* in: *Revista de Estudios políticos*, Madrid, t. LI., n° 75, 1954, 23-43. o.
- *Revue des Deux Mondes: Le parti carliste et les provinces basques*, 1876. 618. o.
- LOZÈRE DE LA, Pelât: *Souvenirs du roi Louis-Philippe*, in: *Revue universelle* juillet-septembre 1925, 12. o.

Spanyol emigráció, francia-spanyol kapcsolatok

- ALBEROLA FIORAVANTI, María Victoria: *La revolución de 1868 y la prensa francesa*, Edit. Nacional, Madrid, 1973
- BLANC, Charles– DARU, Émile: *Le livre de raison d’une carliste dacquoise*, Auch, Frédéric Cauchaud, 1959
- CHASTAGNARET, Gérard: *Exil politique et migration économique. Espagnols et Français aux XIXème et XXème siècles*, Editions du CNRS, Paris, 1991.
- FERNANDEZ DE CASADEVANTI ROMANI, Carlos: *La frontière franco-espagnole et les relations de voisinage*, Bayonne, 1989
- FIRMINO, Sophie: *Les réfugiés carlistes en France de 1833 à 1843*. Université de Tours, 2000, témavezető: Jean-Louis Guereña (doktori értekezés)

- GARCÍA FERNÁNDEZ, J.: *La emigración exterior de España*. Ed. Ariel, Barcelona 1965
- GAUDEUL, François: *La deuxième guerre carliste (1872-1876) et la région de Bayonne* in: *Bulletin de la Société des Sciences, Lettres et Arts de Bayonne*, 1973. 309–336. o.
- HERMET, Guy: *Les Espagnols en France: immigration et culture*, Les Éditions ouvrières, Immigration et Culture, Paris, 1967
- JAUFFRET, Jean-Charles: *La France et la question espagnole 1836*. Communication présentée au XIIème colloque de la Commission internationale d'histoire militaire, Athènes, 1987
- JORDI, Jean-Jacques: *Espagnol en Oranie. Histoire d'une migration (1830–1914)*, Éditions Jacques Gandini, Nice, 1996
 - Uő.: *Exil politique et migration économique: Espagnols et Français aux XIXème–XXème siècles* (ouvrage collectif), C.N.R.S., Centre régional de publication de Toulouse, 1991
 - Uő.: *Les Espagnols dans l'Algérois 1830–1914*, Ed. de l'Atlanthrope, Versailles 1991 (en collaboration avec Gérard Crespo)
- JOURDAN, Jean-Paul: *Le département des Basses-Pyrénées et les guerres carlistes*, in: *Société Sciences Lettres et Arts du Béarn*, 1987, 203-216. old.
- KAISER, Jacques: *Histoire et la presse*, in: *Revue historique* CCXVIII., núm. 2. Paris, 1957.
- LAFOURCADE, Maïté: *Les relations commerciales entre le port de Bayonne et la province de Guipúzcoa au XIXème siècle*, in: *Passé, Présent, et Avenir du Port de Bayonne*, Société Sciences Lettres et Arts, Bayonne 2000, 185-197. old.
 - Uő.: *Les relations entre Bayonne et Guipúzcoa au XIXème siècle*, in: *Passé, Présent, et Avenir du Port de Bayonne*, Société Sciences Lettres et Arts, Bayonne, 2001. október, 32-50. old.
 - Uő. (szerk.): *La frontière franco-espagnole, lieu des conflits interétatiques et de collaboration interrégionale*. Actes de la journée d'étude du 16 novembre 1996, Centre d'études basques de l'Université

de Pau et des Pays de l'Adour, Faculté pluridisciplinaire de Bayonne–
Anglet–Biarritz. Presses Universitaires de Bordeaux, 1999

- LANCHA, Charles: *Les réfugiés espagnols dans l'Isère*. in: *Les langues néo-latines*, Paris, n° 188-189., 1969. 22. o.
- LEBLAY, Anne: *L'émigration espagnole à Paris (1813-1844)*, thèse soutenue en 2004 à l'Université de Sorbonne.
- MARAÑÓN, Gregorio: *Españoles fuera de España*. Madrid, Coll. Austral, Ed. Espasa Calpe, 5e éd., n° 710. 1961
- MIMUN, Azizza: *La emigración española hacia Argelia colonial* in: *Melillense*, Diciembre de 2007. 22. o.
- MONDODICO-FERRI, Cécile: *L'asile sous la Monarchie de Juillet, les étrangers en France de 1830 à 1848*, s.l., Ed. L'Atelier, 1996.
- POLÁCSKA, Edina: *Franciaország és a carlismo*, in *AETAS*, 22. évf. 1. szám. 2007. 63-86. o.
 - Uő.: *Expulsion des réfugiés carlistes en Algérie (1874)* in: *Mediterrán tanulmányok*, XVI. szám, Szeged, 2007. 15-29. o.
 - Uő.: *Emigración carlista en los Bajos Pirineos de Francia (1868–1874)*, in: *Acta Hispanica, Acta Universitatis Szegediensis*, Tomus XII. – Separatum: Jóvenes hispanistas de Szeged, Ensayos. Editor: dr. Ádám Anderle, Szeged, 2007, 27-41. o.
 - Uő.: *Emigración carlista durante la tercera guerra carlista* in: *Cathedra Scientiarum Socialium*, Tomus XXIII/2006. 49-63. o.
- PONTET-FOURMIGUÉ, Josette: *Bayonne un destin de ville moyenne à l'époque moderne*, J. et D., Biarritz, 1990.
- PRICE, Roger: *Franciaország története* Maecenas, 2001
- REAL CUESTA, Javier: *La emigración carlista de 1876 y la política de atracción de republicanos y moderados*, Eusko Ikaskuntza, Cuaderno de Sección Historia-Geografía (22), 1994
- RUBIO, Javier: *La emigración española a Francia*. Editorial Ariel, Esplugues de Llobregat (Barcelona), 1974

- Uő.: *La population espagnole en France : flux et permanences : les derniers mouvements migratoires et le nouveau bilan de l'après-guerre*, in: *Exil et migration ibérique* 1993. 39-42. o.
- URRUTIA, Louis: *Les Espagnols carlistes ou isabelins au Pays Basque* in: *Exil politique et migration économique au XIXème et XXème siècles*, Paris, CNRS, 1991, 53-59. o.
- VILAR, Juan Bautista: *La España del exilio. Las emigraciones políticas españolas en los siglos XIX y XX*. Madrid, Síntesis, 2006
 - Uő.: *Emigración española a Argelia (1830–1900). Colonización hispanica de la Argelia francesa*, Instituto de Estudios Africanos, Madrid 1975
 - Uő.: *España en Argelia, Túnez, Ifni y Sahara durante el siglo XIX*. Madrid, 1970.
 - Uő.: *Los españoles en la Argelia francesa (1830–1914)*, Centro de estudios históricos, Universidad de Murcia, 1989
- WEILL, Georges: *El periódico, Orígenes, evolución y función de la prensa periódica*. Unión Tipográfica Hispanoamericana, 1962

Az A mis amigos de la frontera című kiállítás szervezőjének (Mikel Alberdi) jóvoltából rendelkezésemre bocsátott cikkek:

- DROUIN Jean-Claude, RILLOT, Nathalie: *Légitimistes français et carlistes espagnols: la croisade pour le roi*.
- GARMENDIA, Vincent: *Un certain regard sur le carlisme. Ecrits carlistes et pro-carlistes sur le territoire français*.
- JOURDAN, Jean-Paul: *Mouvements autour de la frontière*
- FERNANDEZ, Alexandre: *Les guerres carlistes dans l'Europe du XIXème siècle*
- *Extraits du journal d'Alexandre Dubrocq relatant les séjours de Don Carlos à Bayonne* (kézirat)

- Paul Laborde: *Une mission carliste en Catalogne. Souvenirs de la Seconde guerre carliste 1872 à 1876*. Texte présentée et annotée par Pierre Laborde (kézirat)

Fontosabb internetes források:

<http://edel.univ-poitiers.fr/cahiersdumimmoc/document.php?id=125>

<http://www.bibliotecamiralles.org/denominadores/exilio.html>

<http://www.melillense.info/periodico/numero11/11Melillense22.pdf>

<http://www.melillense.info/spip.php?article55>

http://pagesperso-orange.fr/felina/doc/alg/jordi_piedsnoirs.htm

http://www.alger-roi.net/Alger/alger_son_histoire/pages_liees/sources_espagnoles_alger19.htm

<http://www.scalan.co.uk/Carlism.htm>

<http://www.reynier.com/Anthro/Interethnique/Espagnols.html>

<http://www.club-republicano.com/GloriosaRevolucion.htm>

<http://es.wikipedia.org/wiki/Carlismo>

http://www.accessmylibrary.com/coms2/summary_0286-32016444_ITM

http://fr.wikipedia.org/wiki/Espagne,_liste_des_pr%C3%A9sidents_du_gouvernement

http://fr.wikipedia.org/wiki/Liste_des_ministres_fran%C3%A7ais_de_la_D%C3%A9fense

http://fr.wikipedia.org/wiki/Liste_des_ministres_fran%C3%A7ais_de_la_Marine_et_des_Colonies

http://fr.wikipedia.org/wiki/Liste_des_ministres_fran%C3%A7ais_de_l'Int%C3%A9rieur

http://fr.wikipedia.org/wiki/Liste_des_ministres_des_affaires_%C3%A9trang%C3%A8res

http://fr.wikipedia.org/wiki/Liste_des_ministres_fran%C3%A7ais_des_Affaires_%C3%A9trang%C3%A8res

http://fr.wikipedia.org/wiki/Liste_des_pr%C3%A9fets_des_Pyr%C3%A9n%C3%A9es-Atlantiques

http://es.wikipedia.org/wiki/Tercera_Guerra_Carlista

http://commons.wikimedia.org/wiki/Primera_Guerra_Carlista._Espa%C3%B1a

<http://www.cervantesvirtual.com/servlet/SirveObras/01826963216706141880035/p0000001.htm>

<http://dictionnaire.sensagent.com/Politique%20ext%C3%A9rieure%20de%20la%20France%20sous%20la%20monarchie%20de%20Juillet/fr-fr/>

valamint a *Gaceta de Madrid* online keresetű adatbázisa (Colección histórica, 1661-1967) http://www.boe.es/t/es/bases_datos/gazeta.php

